ივერია

1881

№ V, მაისი.

თბილისი.
ექვთიმე ხელაძის სტამბა.
1881

შინაარსი:

I მუშა-ქალი (ტარას შევჩენკოს პოემა), თარგმანი ნ. ლ-ისა 3

II უეკფილდის მოძღვარი, რომანი ოლივერ გოლდსმიტისა (დასასრული). 27

III გაუბედავი სიყვარული (ლექსი) აკაკისა . . . 60

IV მოკლე განხილვა სლავიანების ეროვნებათა აღორძინებისა, **-ისა. 63

V გადაკარგული მხარე (ხევსურეთი და ხევსურები—დასასრული) ა. ყაზბეგისა 96

VI შინაური მიმოხილვა 117

VII ხელმწიფის მკვლელები 136

VIII განცხადება (ყდაზედ).

ივერია

საპოლიტიკო და სალიტერატურო
ჟურნალი.

წელიწადი მეხუთე.

№ V.

5 992

საქ. მეცნიერებათა აკადემია
აკად. ი. გრიშაშვილის სახელობის ბიბლიოთეკა-მუზეუმი
Библиотека-Музей имени Акад. И. Гришашвили
Академия наук

ტფილისი.
ექვთიმე ხელაძის სტამბა, ატამანის ქუჩაზე.
1881

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 7 Апрѣля 1881 г.

Наймичка
1844

მუშა-ქალი.

(ტარას შევჩენკოს*) პოემა.)

შესავალი.

დილის ბურუსით დაფარულს
ველს ტკბილად ჩასძინებოდა
და ამ ბურუსში, ამ ნისლში
ერთის სურნელ ნელ-ნელა ჩნდებოდა
ყმაწვილი-ქალი ქანწია...
მას ხელში რაღაც პაწია
ეჭირა, გულში იკრობდა;
და ბურუსთან ბაასობდა:

რატომ არ ჩამთქავ ბურუსო,
ჩემ ფეხ-ქვეშ მიწას არ ჰხეთქავ?!
რად არ მიმოკლებ სიცოცხლეს,
გულის დარდს რად არ მიფანტავ?!
მაგრამ, მოიცა: ნუ ჩამთქავ!...
მხოლოდ აქ სადმე, სადაც სჯობს,
დამმალე ისე, რომ სრულებ

*) ტარას შევჩენკო მალოროსიის გამოჩენილი პოეტია.

ვერავინ ვეღარ მომაგნოს;
რომ ჩემი უბედურება
არ ვინ სცნოს, არ ვინ გაიგოს!...
არა ვარ ერთი ობოლი:
დედ-მამა არ დამხოცია;
კიდევ სხვაცა მყავს, ძმობილო,
აი ეს ბავშვიც ჩემია...
შენ ჩემო პატარა შვილო,
მოუნათლავო, ჯერ ჩვილო;
უბედურ საათს გაჩენილს
სხვები მოგნათვლენ სხვის გვარად...
იქნება გულ-მკვდარ დედამა
ვერც კი შეიტყოს ნამდვილად,
თუ იმის ლამაზ შვილიკოს
რას დაარქმევენ სახელად!!
მე ხომ მდიდარი ვიყავი...
ნუ გაჰკიცხავ დედა-შენსა!
ყოველ დღე ღმერთსა ვევედრი,
დავღვრი მრავალ ცხარე ცრემლსა...
და შენთვის, ჩემო შვილიკოვ,
ზეცას ციურ მადლს გამოვთხოვ!“

და გაჰყუა მინდორს ტირილით,
ტირილით ნისლში ჰქრებოდა,
და თანაც სამწუხარო ლექსს
დაბალის ხმითა მღეროდა.
მღეროდა იგი ქვრივზედა,
ქვრივზედ, რომელსაც ერთს დროში

მუშა-ქალი

შვილები დაუმარხნია
დუნაის ცივსა ტალღებში.

«მოკრიალებულს მინდორზედ
«გამოჩანს ერთი საფლავი;
«აქ ერთ-ხელ ხშირად ვიდოდა
«ქვრივი, საწყალი, ბედ-შავი,
«ჯერ ბალახებსა ქმებდა,
«უნდოდა მოსაწამლავად.
«მაგრამ ვერ ჰპოვა — წავიდა
«შვილების მოსაყვანავად.
«მჩვრებში გამოჰკრა ერთადა,
«დაჰფუთვარა ერთის საბანით;
«ადგა და დუნაისაკენ
«გასწია იმან სირბილით,
«დუნაო, წყნარო დუნაო,
«კარგად გამირთე შვილები!
«შენ, ოქროს მსგავსო, ქვიშაო
«დამალე შენ ქვეშ საწყლები!
«მალმალ ანანე, აჭამე,
«მიმყოფე უდარდელები!

I

იყო, სცხოვრობდა ტფილისადა
ერთი მოხუცი ცოლ-ქმარი;
რუს გაღმით ბაღსა დასცქერდა

მათი პატარა სახლ-კარი.
ურთმანეთოდ ისინი
კარზედ ფეხსაც არა სდგავდენ;
მათ გაეცნათ ერთმანეთი,
როცა ბატკნებს ამოვებდენ;
და შემდეგ, ერთ ზაფხულის დღეს
იმათ ჯვარიც დაიწერეს;
სახლი, ბაღი და წისქვილი
ყველა ნელ-ნელ მოიმართეს;
ფუტკარიც კია არ აკლდათ,
ყველა კარგა ბლომად ჰქონდათ;
მხოლოდ, დახე იმათ ბედსა,
საწყლებს შვილი არა ჰყავდათ!

სიკვდილი კი აგერ ახლო
მათ გვერდზედ თავის ცელს იქნევს!
ვინ მოუვლის სიბერის დროს,
ან შვილობას ვინ გაუწევს?
ვინ დააყრის საწყლებს ცრემლსა,
ან დამარხვას ვინ ივისრებს?
რაც მათ შრომით უშოვნიათ,
ვის დარჩება, ვის ახარებს?

ძნელია რომ ლატაკ სახლში
ბავშვების ჭყავილს ისმენდე!
მაგრამ კი უფრო ძნელია,
რომ სავსე ოჯახს ჰყურობდე
და სხვების გასახარებლად.

უშვილ - უძეოდ კვდებოდე!
ძნელია, ძიელ ძნელია
უცხოთა შორის სიკვდილი,
ოჯახის სრული დაქცევა,
სახლი კარ-გამოკეტილი!!

II

ერთ დღესა ჩვენი მოხუცნი
ისხდენ ერთმანერთის გვერდზედ
სუფთა, თეთრ ტანისამოსით,
თავიანთ სახლის კარებზედ.
მზე მხიარულად ბრწყინავდა
მოკრიალებულ ცაშია;
ეძინა გულში სევდასაც,
ვით დაღლილს ნადირს ტყეშია!...

ნეტა რა სევდა აწუხებს
ამ მოხუცებულს ცოლ - ქმარსა?
ძველი რამ ჭირი ეწვია
ხელ-ახლად იმათ სახლ-კარსა?
თუ ახალ რამე ცუდ საქმეს
შეემთხვივნენ დილას აქედ?
ან იქნება გუშინდელ დარდს
დღეს იშლიან ხელ-მეორედ?
ვაი-თუ ღმერთთან წასვლის დრო
მოსვლიათ მოხუცებულებს!!

მაშ იმ სიშორეს გზისთვისა
ვინ შეუკმაზავს მათ ცხენებს?!

«ნატალო, ვინ დაგვმარხავს ჩვენ?
«არ ვიცი... ჰკითხე უფალსა!
მეც ბევრსა ვფიქრობ მაგაზედ,
მაგრამ ვერ ვსდები თავ-წყალსა!...
ღვთის მადლით შვილა ბევრი გვაქვს,
მაგრამ რისთვის?... რა თავს ვიხლით!...
დავბერდით უბედურადა
და ასლა სიკვდილს მოველით!—
ქაა, მოიცა... ტირილის
ხმა ისმის ეზოს კარშია.
ადექი კატო, გავიქცეთ,
ბავშვის ხმასა ჰგავს, ბავშვისა!...

წამოცვივდნენ საჩქაროზედ,
ერთმანერთი გაიტანეს
და დარჩნენ სახტად კარებში,
რა რომ ბავშვი დაინახეს.
ზედ შუა შესავალზედა
ეგდო ის მჩვრებით შეკრული
და იყო ფთხილად, მსუბუქად,
საბანში გამოხვეული...
ეტყობა, დედისგან იყო
იგი აქ გადმოგდებული!...

და ჩვენი მოხუცებულნი

ჰკვირობდენ და ღმერთს მადლობდენ...
სიხარულისგან მათ გულნი
გადმოვარდნასა ლამობდენ.
გაჩუმდა უცებ ბავშვიცა,
ღიმილით მაღლა იწევდა,
და თითქო მოხუცებულებს
პაწია ხელებს უქნევდა.

«აი ბედი და იღბალი!
ეხლა რიღას გვეშინიან?
ღმერთმა მემკვიდრეც გვაჩუქა;
მარტოობა რაღას ჰქვიან!
აბა, ჩქარა, დედა-კაცო,
ჩქარა შეიყვანე სახლში,
და მე კი ნათლიებისთვის
ეხლავე გავწევ ქალაქში!»

ღმერთმანი, საკვირველია,
როგორ ტრიალობს ქვეყანა:
ერთს შვილი მოსძაგებია
და აგდებს თვის სახლიდგანა;
მეორე ოცულის გროშებით
ხატებ-წმინდანთებს სანთელსა
და შესთხოვს ცრემლით, ვედრებით
შვილსა თვისსა დამტირებელსა!!...

III

აი, მონათლეს პატარა,
სახელად სიკო დაარქვეს;
სამ-სამი ნათლია ჰყავდათ,
ერთიც კი აღარ აკმარეს!
სიკო იზდება; მოხუცნი
ანებივრებენ, უვლიან:
ყოველ წამს ხელში უჭირავთ,
რა უყონ, აღარ იციან!...
მიდის დრო, მირბის თვეები,
თავდება წელიწადიცა
და თანაც საღად, ყოჩაღად
იზდება ჩვილი ბავშვიცა...
და ამ დროს ერთსა დილაზედ,
მოადგა მოხუც ცოლ-ქმართა
ქალი შავ-თვალა, ლამაზი,
ალვის ხის მსგავსი ტანადა...
და მუშა-ქალის ალაგი
სთხოვა კანკალით იმათა.

«აბა, ნატალო, რას იტყვი?
მოდი ეს ქალი აქ დარჩეს;
ვგონებ რომ ამის დაჭერა
ჩვენთვის ურიგო არ იყვეს.
«უნდა, უნდა დავიჭიროთ,
გინდ იყვეს მიელ ძვირია.

ბავშვი გვყავს, ათას რამეში
ჩვენ მაგის თავი გვჭირია.
ჩვენც დრონი აღარას შეგვწევს,
გაგვიტყდა ჯანი ყმაწვილის,
და აბა ავად რომ დავხდეთ
ჩვენს სიკოს ვიღა მოუვლის?!
«ეგრე სჯობს, კარგი სიტყვაა;
მეც კი ძალიან ვბერდები...
აბა, შენ ქალო, რას გვეტყვი,
რასა გვთხოვ, რასა გვჯერდები?
«რასაც მიბოძებთ, დაგიჯეროთ,
მე ბევრი არა მინდა-რა!
«შვილო, ეგ როგორ იქნება,
არსად არ არის მაგ-გვარა!
თუ გინდა, მოდი ასე ვქნათ:
დაჰყევი ჩემთან რამ ხანი
და ამ დროს შინაურულად
გაგვიცან და გაგვეცანი.
და შემდეგ უფრო თანხმობით
ერთმანერთს მოვურიგდებით.
საქმე გათავდა... ლამაზი
იცქირის მხიარულადა:
თითქო დიდი რამ საუნჯე
იშოვნა საკუთრებადა...
ამ დღიდამ მოკიდებული
ფეხზედ ტრიალებს გარედ, შინ.
საქმეს ხელიდამ არ უშვებს
დილიდამ საღამომდისინ.

ხან ცოცხით ეზოს მოურბენს,
ხან ასუფთავებს ბოსელსა;
შემდეგ იქ სარეცხს დაიდგავს,
აქ მოამზადებს საჭმელსა;
ბავშვი ხომ, აბა, რა გითხრათ!
სწორედ რომ შვილივითა ჰყავს!
რაც ის მას საქმეს უშვრება,
ნამდვილი დედაც ვერ უზავს!
ყოველ დღე თავის ხელითა
თავსა ჰბანს ხოლმე თბილის წყლითა
და დაჰყავს გარედ მუდამა
სუფთა ლამაზის პერანგით.
ბავშვის გართობა. ალერსი
მას თითქო არა ზარდება:
სათამაშოდა ასწავლა
პაწაწა ურმის კეთება.
მოხუცნი სიამოვნობენ,
გულით მადლობენ იმ დროსა,
როს ბედმა იმათ შეჰყარა
მსახური კი არა — ოქროსა.
და არ იციან, თუ იგი
რა დარდს ატარებს მწარესა,
თუ როგორ ბედის მკრულავი
თეთრად ათენებს ღამესა....
არავინ იცის... სიკომა?
მაგრამ ამანაც რა იცის,
თუ ასე მწარედ იმასა
ეს ქალი რისთვის დასტირის!!

ათას საქმეში გართული,
ბევრჯელ სიმშილსაც ვერა გრძნობს,
მაგრამ კი თავის პატარას
არ დაივიწყებს, გაძღობს.
აჰ, ნეტა სიყომ რა იცის,
თუ როგორ ბევრსა ღამესა
დაკვნესა ერთი იმისი
ჰკვრის საწყალს ელუთ-მელუთსა!
წამოვარდება ბარბაცით,
მივა, მძინარეს აკოცებს...
გადასწერს სამჯერ პირ-ჯვარსა
და მწარედ ამოიოხრებს!

რა მზისა სხივნი ოქროს-ფრად
მოეფინვიან მიწასა,
ჩვენი სიყუნა ფეხზედ სდგას,
ეხვევა კეთილ განასა;
და თანაც ტკბილის ტიკტიკით
ეძახის იმას «დედასა.»
ამ გვარად გარბის დროება,
სიყოც ლაღობს და იზრდება.

IV

გავიდენ წელიწადები,
გაჰქრა მრავალი დროება...
ჩვენს მშვიდობიან ოჯახსაც

ეწვია უბედურება:
ჩვენმა ბებიამ ნატალომ
წაიღო თქვენი ჭირიო:
კინაღამ ჯვარსა გადაჰყვა
იმის მოხუცი ქმარიო.
გაჰქრა ეს მავნე გრიგალიც:
გადაირბინა სწრაფადა
და დაემყარა მშვიდობა
ამ სახლში ძველებურადა.

დიდი ხანია სიმონა
ეწევა ქირაობასა.
სახლში სრულებით არ სძინავს
მას მთელსა შემოდგომასა.
«ახლა კი დროა, დავნიშნო»,
ამბობს მოხუცი სიკოზედ;
ეს ძიელ კარგი ფიქრია,
მაგრამ არ ვიცი—ვის ქალზედ.
აქ ჩვენი მოხუცებული
მიუბრუნდება გახოსა;
იგი მზად არის—თვით მეფის
ქალი უთხოვოს სიკოსა.
შემდეგა ჰკითხეს სამეფოს,
იმის სიტყვაც მოისმინეს.
და გათქმულ მაჭანკლებისკენ
იმ წამსვე იგი აფრინეს.

მობრუნდა კიდეც სიმონა,

მობრუნდა დანიშნულია:
ქალი იშოვნა ლამაზი,
ვით კალმით დახატულია.
უამათ ეს ამბავი,
ვინც გაიგონა, ყველასა:
ფეხზედ აღარ სდგას მოხუცი,
უხარის კეთილ განასა.

«მადლობელი ვარ, ბიჭებო!
იძახის მოხუცებული,
ეხლავ სჯობს, ეხლავ გადავჭრათ,
რომელ დღეს იყვეს ქორწილი.
ნეტავი—დაუმატა მან—
ვინ გვეყოლება დედადა?
საწყალმა ჩვენმა ნატალომ
ცუდ დროს დაგვყარა ობლადა!»

და მოხუცებულის ლოყებზედ
ცრემლებმა უწყეს დენაი,
ამ დროს კი იქვე კარებთან
ფერ-მკრთალი იდგა განყი.
სახლში სიჩუმე დამყარდა,
ხმა არსაიდამ არ ისმის.
სიკოს დედობას ვინ უზამს?
დედა სად არის, ვინ არის?

V

ათას ნაირი საჭმელი
მზადდება საქორწილოდა;
ტურფვანიც ბლომად მოსულან
სალხინოდ, სათამაშოდა.
ამათ ჯგუფში ჩამდგარი
თამაშობს მოხუცებული:
ხან ბუქნით დახტის მიწაზედ,
ხან ხელებ-ჩაკვანწებული.
და თანაც ორივ ხელებით
ქწევა იგი სტუმრებსა;
სუყველას სახლში ჰპატიჟობს
გამვლელებს—გამომვლელებსა.
ზოგი სჭამს, ზოგი იმღერის,
ზოგნი თამაშით ლხინობენ;
თამაშობს ჩვენი მოხუციც,
თუმცა მუხლები მტყუნობენ.
მიგორავს დოქი-დოქზედა
სტუმრებისაგან დაცლილი
მხიარულობენ ყველანი;
გაჩაღებულა ქორწილი.
მხოლოდ აქ ყველა უცხოა,
ვაჟები გნებავთ, თუ ქალი;
კეთილი განა არა ჩანს...
ნეტა, სად არის საწყალი?!
— იგი ნიშნობის საღამოს

კიევს წავიდა უცბადა,
წმინდა გვამების სამთხვევლად,
ხატებში სალოცავადა.
ბევრსა ეხვეწნენ მიმავალს
ჩვენი მოსუცი და სიკო;
ჰთხოვეს, რომ დედის მაგივრად
ქორწილში იგი მჯდარიყო;
მაგრამ ვერ გახდენ ვერაფერს,
იგი დიდს უარსა იყო:
«როგორ ვარ, როგორ იქნება,
დედის წილ ჩემი აყვანა;
შემძლე ოჯახის-შვილი ხართ
დაგცინებთ მთელი ქვეყანა.
მე წავალ, სიკო, კიევში
და შევავედრებ წმიდათა,
რომ იყვე შენის მეუღლით
მარად ყამს ბედნიერადა.
მხოლოდ გთხოვთ, თუ რომ იქიდამ
მოვბრუნდი ამავ სოფელში,
ნება მომეცით, ვიშრომო
სიკვდილამდისა თქვენს სახლში.
აქ შედგა; თავის სიმონა
დალოცა გულის წმინდითა;
ადგა და გზასა გაუდგა,
გაუდგა გაჩქარებითა!...

ქორწილში მხიარულობენ
თავ-თავის გვალობაზედა;

მოსდევს თამაში თამაშსა,
სიმღერა სიმღერაზედა...

და იქაც, ცხრა მთა გადაღმა,
ათასი ჭირის მნახავი,
ამოკლებს თავის შორ-გზასა
ჩვენი საწყალი მლოცავი.
აი მივიდა კიევშიც
და არც კი დაუსვენია,
კოკით წყლის ზიდვა დაიწყო
ყოველ ცისმარე დღენია.
შრომობს და ზიდავს იგი წყალს,
შრომობს, ვით ვაჟი-კაცია;
გროში გროშებზედ დადებით
მან შვიდ მანეთად აქცია.
და ბოლოს კიევისაკენ
ნაწილთ სამთხვევლად წავიდა.
რომ თავი აღარ ასტკივდეს—
აქ სიკოს ქუდი უყიდა.
უყიდა მის ცოლს ბეჭედი
წმიდასა ბარბარესთანა;
ილოცა ყველა ხატები
და გამობრუნდა უკანა.

ეზოს კარებში დახვდება
ჩვენ მლოცავს ორივ-ცოლ-ქმარი.
შეჰყავთ და სადილს უშლიან:
მისთვის სულ ყველა მზად არი!

უალერსებენ, ართობენ,
მხიარულობენ სუფრაზედ.
სადილის შემდეგ ცოტა ხანს
ბაასს მართავენ კიევზედ.
და შემდეგ კატო თვის ხელით
ლოგინს დაუგებს ერთგულად:
რბილად დაწოლა კარგია
დაღლილის დასასვენებლად.
—«ახ, ნეტა რისთვის ვუყვარვარ,
რადა მაქვს ბედი ესრეთი?!
ხომ არ შეიტყეს სოფელმა,
და არ გამიწყრა მე ღმერთი!
მაგრამა, არა... შობილან
ესენი კეთილ-გულითა...
და თანაც კალთას ივსებდა
იგი მდუღარეს ცრემლითა!

VI

აგერა სამჯერ დაჭყინა
და დალსვნენ მდინარეები.
სამჯერაც ჩვენმა მლოცავმა
ნახა კიევის გორები.
მეოთხედ სიმონას ცოლიც
კარგა გზას გაჰყვა განასა
და ცრემლითა ესვეწებოდა
მას ჩქარა დაბრუნებასა.

უმისოდ მათი სახლ-კარი
თითქო სრულებით არ არი.

ერთხელაც სახლის კარებზედ
მზეს უჯდა მოხუცებული;
მის გვერდზედ ფუთარაობდა
სვიმონას უფროსი შვილი.
მის უმცროს ქალს კი დედისთვის
იუპკა გამოეპარა
და მასში გამოწყობილმა
პაპას წინ ჩამოუარა.
მოხუცმა ისიამოვნა
ამ გვარი სტუმრის ნახვითა:
მაშინვე მიიპატიჟა,
მოისვა თავის გვერდითა.
და ამ დროს ეზოს კარებში
ჩვენი მლოცავი გაჩნდება;
მოხუცებული ბავშვებით
იმას წინ მიეგებება.
«სიმონა სახლში არ არის?
იკითხა გზიდამ მოსულმა
«არ არის, ისევ გზაზეა;
მიუგო მოხუცებულმა.
«ოხ, ძლივ მოვედი თქვენამდის:
ავად ვარ, თავ-ბრუ მეხვევა!....
არ მსურდა ჩემის ძვლებისა
უცხო მხარეში გაბნევა...

აქ იმან ხელი მოუსვა
თვის ნასყიდ-მოტანილებსა:
თითო რამ სათამაშოი
მან დაურიგა ბავშვებსა.
კატოს ბეჭედი მიართვა,
წმინდა ხატებთან ნადები;
მოხუცსაც შესვდა ცოტა რამ:
ნაკურთხი წმინდა სანთლები.
სიკოს კი ვეღარ უყიდა
ვერა-რა ამა დროებით:
ფული არ ჰქონდა, შრომაცა
აღარ შეეძლო სრულებით.

VII

სახლში შეყვანის უმალვე
კატომ ფეხები დაჰბანა;
შემდეგ სამხარი,—მაგრამა
ნაყრიც ვერ ნახა იმანა.
«მაზეგ კვირაა, კატო-ჯან,
თქვენს მოძღვარს შეატყობინე
და წმინდა ნიკოლოზში
პარაკლისი ახდევინე.
ხომ ხედავ: ჩვენი სიმონა
არ გაჩნდა, არც დღეს მოვიდა;
ჯვარი ეწეროს, მაგრამა
ავად ხომ არსად გაგვიხდა.

ოხ, კატო! გამოვიცვალე,
ის აღარა ვარ, რაც ვიყავ;
სიბერემ წელი მომწყვიტა,
თვალებსაც მალე დავხუჭავ!!...

აღარა ხუმრობდა განა:
გახდა ის ავად მიელა.
ზეთიც უკურთხეს, მაგრამა
ზეთმაც ვერა-რა უშველა!
კატო გვერდით უჯდა ამ ღამით,
უვლიდა, უფთხილდებოდა;
ჩვენსა მოხუცსა ჯვარისგან
თავ-პირი ჩამოსტიროდა.
ღამ-ღამე სახლის ბანიდამ
ბაიყუშის ხმა ისმოდა;
ჩვენი საწყალი მდებარეც
თან-და-თან ავად ხდებოდა.
სამი დღეც არის, რაც ნაყრი
არ ჩაუშვია პირშია...
ყოველ წამს მხოლოდ საწყალი
სიმონას ხსენებაშია!
—«ნეტავი, ნამდვილ ვიცოდე,
რომ ჩვენი სიკო შინ მოდის,
მას მოვუცდიდი ცოცხალი,
არ მოვკვდებოდი მანამდის!!

VIII

შორ გზაზედ მდგომი სიმონა
შინ დაბრუნებას არ ჩქარობს:
ხარებს აძოვებს, იმღერის,
ამხანაგებში ქეიფობს.
მას ორი თოფი მაუდი
მოაქვს საჩუქრად ცოლისთვის
და მოწითალო სარტყელი
თავის მოხუცის პაპისთვის.
არც განა, არცა ბავშვები
მას არ ჰყავს დავიწყებული:
მათთვისაც მოაქვს თითო რამ
თვის შრომით შეძენებული.
ამ გვარის ძღვენით სიმონა
მოდის შინისკენ, იმღერის
და რას მიხვდება საწყალი,
თუ იმას სახლში რა ელის?!

აგერა ჩვენი სიმონა
ძლივს სახლსაც უახლოვდება.
მივიდა, კიდეც დაიწყო
მან ეზოს კარის გაღება.
— „კატო, კატო-ჯან არ გესმის?
სიკო მოვიდა გზიდგანა!
გასწი, წინ დახვდი, საჩქაროდ
შემოიყვანე ჩემთანა.

ურემს კარს ურბენს მოხუცი,
თან ხარებს უშვებს მარდადა.
კატოც ქმარს გამოეგება
და მიესალმა ჩუმადა.
«კატო, სად არის განაი?
რად არ გამოდის კარზედა?
ხომ რამე უბედურობა
არ არის იმის თავზედა?!
«არა, მაგრამა... რა ვიცი...
ვერ არის განა კარგადა:
აგერ თვეც არის, რაც იგი
გაგვიხდა მიელ ავადა!
შენს ხსენებაში ატარებს
იგი დღესა და ღამესა.
წამოდი ჩქარა, ნახევი;
პაპა მოუვლის ხარებსა!

შედიან სახლში, სიმონა
დადგა კანკალით კართანა.
«მადლობა ღმერთსა! სიკო-ჯან,
მოდი აქ ახლო ჩემთანა!
და შენ კი, კატო, გეთაყვა
გადი ესლავე კარზედა:
სიკოსთან ერთი საქმე მაქვს —
მსურს ვუთხრა რამე მასზედა...

კატო კარს გადის საჩქაროდ:
ასრულებს ამა თხოვნასა;

სიმონა დაღონებული
გვერდზედ უჯდება განსა.
«სიკო-ჯან, ჩემო სიცოცხლევ,
შემომხედევი რაღა ვარ!
მთლად ჩემი დღენი ტანჯული,
დღეს სიკვდილს დაჰმსგავსებივარ.
აწ გეტყვი ერთსა ამბავსა:
მე მუშა განო არა ვარ...
მე......

აქ მან სიტყვა გააწყვიტა.
სიმონა გაოცებითა
უმზერდა მწოლარს და თანაც
კალთას ივსებდა ცრემლითა.

მან კვალად პირი გააღო
განუგრძო სიტყვა სიკოსა.
«შვილო-ჯან, გთხოვ ნუ გამკიცხავ
ამდენის ტანჯვის მნახველსა!
მთლად ჩემი წუთი-სოფელი
ასე სხვის კარად დავდივარ...
მაპატიევი, შეგცოდე;
შვილო, მე შენი დედა ვარ...»

ამა სიტყვებმა სიმონას

უეცრად დასცა თავ-ზარი,
მივარდა იგი დედასა,
მაგრამ ხელთ შერჩა მას მკვდარი.

ნ. ლ.

კიევი.
1877 წ.

ვექფილდის მოძღვარი.

(დასასრული *)

თავი XXX

უკეთესი ბედი მოგველის. ნუ გავუტყდებით ტანჯვას და არ იქნება, ბოლოს სიკეთე არა გველირსოს-რა.

ეს დარიგება რომ გავათავე და ტუსაღები წავიდ-წამოვიდნენ, ციხის მცველი მომიახლოვდა და მითხრა, ნუ კი გეწყინებათ და ჩემი მოვალეობა უნდა შევასრულო, თქვენი შვილი უფრო მაგრად ჩაკეტილს ოთახში უნდა დავამწყვდიოო. ეს ციხის-მცველი ძალიან კეთილი კაცი იყო და დამპირდა, ყოველს დილით ნება ექნება თქვენის ნახვისაო. დავუმადლე ამ სიკეთისათვის, მოვკიდე ხელი ჩემს შვილს, გამოვესალმე და მოვაგონე, მოემზადე შენის მძიმე მოვალეობის ასასრულებლადა-მეთქი.

დავწექ ისევ ჩემს ლოგინზედ, ერთი ჩემი პატარა მომიჯდა გვერდით და კითხვა დაიწყო. ამ დროს შემოვიდა ჯენკინსონი და მითხრა, თქვენის ქალის ახალი ამბავი ვიციო: ორის საათის წინად ერთს უცხო კაცთან ენახათ, აქვე ახლო

*) «ივერია» №№ 1, 2, 3 და 4 1881 წ.

სოფელში პურის საჭმელად ჩამომსდარიყვნენ და თურმე აქეთ-კენ მოდიოდნენ. გაათავა თუ არა სიტყვა, შემოვიდა საჩქაროდ ციხის-მცველიც მხიარულის სახით და მომაძახა, თქვენი ქალი გამოჩნდაო. პატარა ხანს უკან მოსეც უყვირილით შემოვარდა, სოფიო და ჩვენი უწინდელი მეგობარი ბორჩელი ქვეით არიან და საცაა აქ მოვლენო.

ეს რომ მოგვახსენა, ჩემი ძვირ-ფასი ქალიც შემოვიდა და აღტაცებული ყელზედ შემომეხვია. ჩემს ცოლს სიხარულისაგან თითქო ხმა ჩაუვარდა და თვალთაგან მხოლოდ ცრემლები სცვიოდა.

— აი მამა, მითხრა სოფიომ, აი ეს არის ჩემი მხსნელი; ამან გამათავისუფლა ტყვეობიდამ... ბორჩელის კოცნამ გააწყვეტინა სიტყვა. იმას უფრო ჰქონდა კმაყოფილება სახეზედ გამოხატული, ვიდრე თითონ სოფიოს.

— ოჰ, ბატონო ბორჩელ! წარმოვსთქვი მე. მეტად ავს ადგილსა გვხუდავთ ჩვენ; ეს იმ სადგურს არა ჰგავს, სადაც უკანასკნელად განახეთ. თქვენ ყოველთვის ჩვენი კეთილის-მყოფელი იყავით: დიდი ხანია, რაც მივხვდით ჩვენს შეცდომას და შევინანიეთ ჩვენი თქვენდამი უმადურება. ისე ცუდად მოგეპყარით მაშინ, რომ ეხლა მრცხვენიან, პირში გიყუროთ, მაგრამ იმედი მაქვს, მომიტევებთ, რადგან მაშინ შემაცდინა იმ უსინიდისომ, რომელიც თავის მეგობრადა გვსახავდა ჩვენ და დასაღუპავადაც კი არ დაგვზოგა.

— რა უნდა მოგიტევოთ, რომ არა დაგიმსახურებიათ-რა ჩემთვის? მე ვიგრძენ მაშინ რომ შემცდარი იყავით და რადგან ვერ შევიძელ თქვენი ჩაგონება, მებრალებოდით მხოლოდ.

— მე ყოველთვის დარწმუნებული ვიყავ, რომ კეთილშობილური გული გქონდათ და ეხლა კიდევ უფრო დავრწმუნდი.

მივუგე მე. ახლა მიამბე შვილო, როგორ დაგიხსნეს, ან ვინ იყვნენ ის ავაზაკები, რომელთაც მოგიტაცეს.

— ვინ წამიყვანა, ჯერაც არ ვიცი; მიპასუხა ჩემმა ქალმა. მე და დედა-ჩემი დავსეირნობდით, უკანიდამ მოგვეპარა და ისე მტაცა ხელი, ეკიპაჟში ისე ჩამსვა და ისე გამაქანა, რომ დაყვირებაც ვერ მოვასწარი. გზაზედ ბევრნი შემომხვდენ, ბევრსაც ვეხვეწე, მიშველეთ-მეთქი, მაგრამ ყური არავინ მიგდო. ის ავაზაკი ცდილობდა, საშველად არავისთვის დამეძახნა: ხან მეალერსებოდა, ხან მემუქრებოდა; მეფიცებოდა, თუ გაჩუმდები, ცუდს არას დაგმართებო. მაინც მოვასწარ ეკიპაჟის ფარდის დახევა და როგორ გგონიათ, ვინ დავინახე?.. ჩვენი ძველი მეგობარი ბორჩელი! თავისებურად სწრაფად მიდიოდა და ხელში ერთი დიდი კომბალი ეჭირა, რომლისათვისაც ხშირად აგვიგდია მასხარად. როცა დავუახლოვდით, მაშინვე დავუძახე და მიშველებას შევეხვეწე. რამდენჯერმე გავიმეორე ხვეწნა და ამანაც მაღალის ხმით შემოსძახა კუჩერს, გაჩერდიო! კუჩერმა ყური არ ათხოვა და უფრო საჩქაროდ გასწია. მე მეგონა, ეხლა ვეღარ მოგვეწევა-მეთქი, მაგრამ ერთს წუთას ცხენების გვერდით გაჩნდა და კომბლის ერთის დაკვრით კუჩერი ძირს ჩამოაგდო. ცხენებიც თავისით გაჩერდენ და ის ვიღაც იყო, გამოვარდა ეკიპაჟიდამ, ხმალი ამოიღო და უთხრა, გამშორდი, თორემ გაგათავებო. მაგრამ ბორჩელმა ხმალი დაუმსხვრია, გაიგდო წინ, თითქმის ნახევარ-მილი არბენინა და მაინც გაექცა. ამ დროს მეც გონზედ მოვედი, მოვინდომე მეშველა ჩემის მხსნელისათვის, მაგრამ თითონაც მალე დაბრუნდა. კუჩერიც მოსულიერდა და გაქცევა დააპირა; ბორჩელმა უბძანა, ეხლავე დაჯექ და ქალაქშივე დაბრუნდი, თორემ ვაი შენ გინდაო. უარის თქმა აღარ მოხერხდებოდა, დაუჯდა და გამოვ-

წიეთ. საწყალი კუჩერი მგონი მალიან დაჭრილი იყო; გზაზედ სულ ტკივილსა სჩიოდა; ბორჩელს შეებრალა და ჩემის თხოვნით მახლობელს სასტუმროში გამოსცვალა.

— მადლობა ღმერთს, შვილო, რომ მშვიდობითა გნახეთ. მობძანდი შენც, ჩემის შვილის მხსნელო! თუმცა მდიდარი სუფრა არა გვაქვს, მაგრამ გულიანად კი დაგიხვდებით. ბატონო ბორჩელ, რადგან ჩემი ქალი თქვენ დაიხსენით, თუ გინდათ თქვენვე მიიღეთ ჯილდოდ. თუ ჩვენისთანა ღარიბს ოჯახთან დამოყვრებას არ ითაკილებთ, ეგ თქვენია, რადგან მაგისი გული მოგებული გაქვთ და ჩემი გულიც. იცოდეთ, რომ მცირე საუნჯეს არ გაძლევთ; მართალია, სილამაზის ხმა აქვს დაყრილი, მაგრამ სილამაზეც თავისთვის იყოს. მაგისი გული და გრძნობაა საქებური.

— თქვენ მგონი შეტყობილი გექნებათ, მოუგო ბორჩელმა, რომ დიდი შეძლება არა მაქვს და მაგის შენახვა ისე, როგორც ეკადრება, არ შემიძლიან.

— თუ მაგ მიზეზით ჩემი თავიდამ მოშორება გინდათ, არა მეთქმის-რა. მაგრამ მე არა მგონია იყოს ვინმე თქვენზედ უფრო ღირსი ჩემის ქალის შერთვისა; და რამდენიმე ათასი ოქროს მიცემაც რომ შემეძლოს და რამდენიმე ათასი თხოულობდეს მას, მაინც ჩემს ძვირ-ფასს ბორჩელს სხვას ვერავის დავამჯობინებ.

ბორჩელმა ჯერ ხმა არ ამოიღო და თავის სიჩუმით გული მოჩიგლა; შემდეგ, ნაცვლად პასუხისა, გვკითხა, არ შეიძლება სასტუმროდამ საჭმელები ამოვატანინოთო. რო შეიტყო, შეიძლებოდა, კაცი გაგზავნა და ისეთი კაი სადილი მოატანინა, რისაც კი ისე მალე მომზადება მოხერხდებოდა. თორმეტი ბოთლი საუკეთესო ღვინო დაბარა აგრეთვე და ჩემთვის სხვა-

და-სხვა ჯანის მომცემი სასმელები; ღიმილით გვითხრა, დღეს მინდა ერთი კარგად გავმხიარულდე, რადგან ასეთს ქეიფზედ არსად არა ვყოფილვარ, თუმცა ციხეში კი ვარო. ბიჭმა მალე სუფრა და სუფრის იარაღი შემოიტანა; სტოლი ციხის-მცველმა დაგვიდგა; ღვინოები და საჭმელებიც ჩამოამწკრივეს. ციხის-მცველი მეტად ზრდილობიანად იქცეოდა იმ დღეს.

ჩემს ქალს ჯერ არ გაეგო თავის ძმის უბედური შემთხვევა და ჩვენც არ გვინდოდა იმ ამბით ეს მხიარულება ჩაგვემწარებინა. ბევრს ვეცადე, მაგრამ მაინც მხიარულება არ დამეტყო სახეზედ; სულ ჩემის უბედურის შვილის ამბავი თვალ-წინ მედგა. მეტი გზა არ იყო, ვუამბე ყოველისფერი და სურვილიც გამოვაცხადე, კარგი იქნება ჩვენთან ერთად პატარა ხანს მაინც იმხიარულოს-მეთქი.

ჩემმა სტუმრებმა საშინლად გაიოცეს ჩემი ნაამბობი და როცა დამშვიდდენ, ვუთხარი, ურიგო არ იქნება ერთი ჩვენი ნაცნობი ტუსაღი — ჯენკინსონიც მოვიწვიოთ-მეთქი. ციხის-მცველმა მაშინვე შეასრულა ჩემი სურვილი.

ამ დროს მოგვესმა დერეფნიდამ ჩემის შვილის ბორკილების ხმა და ჩემი ქალი სოფიო საჩქაროდ გაიჭრა იმის მისაგებებლად. ბორჩელმა მკითხა თქვენს შვილს გეორგ ხომ არა ჰქვიანო. მე პასუხი მივუგე და მასუკან აღარა მითხრა-რა.

შემოვიდა თუ არა ჩემი შვილი, მე შევამჩნიე, რომ ბორჩელს განცვიფრებითა და მორიდებით შეჰხედა.

— მოდი, შვილო, ვუთხარი მე. თუმცა დაბლა კი დავეცით, მაგრამ განგებამ ინება ჩვენის უბედურების ცოტაოდნად შემსუბუქება. შენი და დაუხსნიათ და აი იმისი დამხსნელი. ამ კეთილის-კაცის მადლიერი უნდა ვიყო, რომ მე ერთი ქა-

ლი კიდევა მყავს. მიეცი ხელი ამას შვილო და მეგობრად ჰხადოდე. ეგ ჩვენგან უზომო მადლობის ღირსია.

ჩემი შვილი ამ ლაპარაკს თითქო ყურს არ უგდებდა და იდგა შორს გაჩერებული.

— რატომ არ ეტყვი, ძმაო, მადლობას ჩემს დამხსნელს? ჰკითხა დამ. გაუ-კაცურის გულის პატრონთ უნდა ერთმანერთი უყვარდეთ.

გეორგ მაინც ადგილიდამ არ იძროდა და იყო გაჩუმებული. ბოლოს ჩვენმა სტუმარმა თითონვე მოინდომა თავის-თავის გამოცხადება, მედიდური სახე მიიღო და უბძანა ჩემს შვილს, წინ წამოდექიო. ჩემს დღეში არ მინახავს ისეთი დიდებული შეხედულობა, როგორიც ესლა ბორჩელს დაეტყო. ერთი ფილოსოფოსი ამბობს, იმაზედ უკეთესს სანახავს ვერავინ ვერა ნახავს, როდესაც კეთილი კაცი უბედურებას ებრძვისო; მაგრამ ამაზედ უკეთესი კიდევ ის არის, როდესაც სხვა კეთილი კაცი იხსნის ამ ბრძოლისაგან.

ბორჩელმა პატარა ხანს მედიდურად უყურა ჩემს შვილს და შემდეგ უთხრა:

— თქვენ კიდევ გაბედეთ, უგუნურო, იგივე ავ-კაცობა....

უეცრად სიტყვა ერთმა ციხის-მცველმა გააწყვეტინა; შემოვიდა და ბორჩელს უთხრა, ეს არის ეხლა ქალაქში ერთი დიდი-კაცი მობძანდა ეკიპაჟით და თან ბევრი მსლებლებიცა ჰყავსო; მოკითხვა მოგახსენათ და გთხოვათ უბძანოთ, როდის გექნებათ მიღების დროო.

— უთხარი, მოიცადოს, ვიდრე მოვიცლიდე. სთქვა ჩვენმა სტუმარმა და ისევ ჩემს შვილს მიუბრუნდა:

— თქვენთვის კიდევ იმავე დანაშაულში მოუსწვრიათ, რომლისათვისაც ერთ-ხელ ჩემგან საყვედური მიიღეთ და ესლა სა-

სამართლოს კანონიერი სასჯელი დაუნიშნავს. იქნება გგონიათ რომ, რა კი თქვენს სიცოცხლეს არად აფასებთ, ნება გქონდეთ სხვის სიცოცხლის მოსპობისა? ერთი ეს მიბძანეთ, რა განსხვავებაა დუელში გამომსვლელსა და ფარულად კაცის-მკვლელს შორის, გარდა იმისა, რომ ერთი ხელს იღებს ყველასათვის უვარგისს სიცოცხლეზედ და მეორე კი არა? განა ქაღალდის ყალბი მოთამაშე დამნაშავედ აღარ ჩაითვლება, რა კი თითონაც ფულს ჩამოდის?

— ბატონო ჩემო, თუმცა კი არ ვიცი, ვინა ხართ, მაინც გევედრებით, შეიბრალოთ ეგ საცოდავი! ვუთხარი მე. მაგას ბრალი არა აქვს-რა; ეგ მხოლოდ დაემორჩილა მოტყუებულის დედის თხოვნას, რომელსაც შეეთვალა, არ ეღირსები ჩემს დალოცვას, თუ ჩვენს შემაწუხებელს არ გადაუხდიო. აი ბატონო, ის წერილიც, რომელიც ამტკიცებს ჩემის ცოლის დაუფიქრებლობას და ამცირებს მაგის ბრალსა.

ჩვენმა სტუმარმა გამომართვა წერილი და საჩქაროდ გადიკითხა.

— ეს თუმცა სრულად ვერ ამართლებს მაგის ავ-ქცევას, მაგრამ ისე ამსუბუქებს კი, რომ თითქმის მზა ვარ, მივუტევო.

მერე ტკბილად ჩამოართვა ჩემს შვილს ხელი და უთხრა:

— მე ვიცი, გაგიოცდებათ, რომ აქა მხედავთ, მაგრამ მე კვლავაც კი დამითვალიერებია ციხეები, როდესაც დასათვალიერებელი მაგდენად შესანიშნავი არა ყოფილა-რა. ეხლა იმიტომ მოვედი რომ სამართალი გაუჩინო ერთს ღირსეულს კაცს, რომლისაც დიდი პატივის-მცემი ვარ; მე დიდ ხანს სხვაფრივ ვიყავ ჩაცმული და მამაშენის კეთილ-მოქმედებას თვალს ვადევნებდი; მაგის პატარა სახლში მე ვეღირსე პატივისცემას, რომელსაც პირმოთნეობა არ ერია და მაგის ბუხრის გვერდით

ბევრი ისეთი ტკბილი სიამოვნება მიმიღია, რომელსაც სასახლეშიაც კი ვერ ვღირსებოდი. ჩემს ძმის-წულს შეუტყვია, რისთვისაც მოვედი აქა და თითონაც მოსულა ჩემს სანახავად. საქმის გაუჩხრეკელად რომ დავსაჯო იგი, არც თქვენთვის იქნება კარგი, არც იმისთვის. ვინც უსამართლოდ მოიქცა, უნდა გადახდეს მას და დაუკვეხრად ვიტყვი, რომ ულიამ ტორნჭილის ხელიდამ ჯერ უსამართლობა არა გამოსულა-რა.

ეხლა კი შევიტყეთ, რომ ის კაცი, რომელსაც ისე უბრალოდ და შინაურულად ვექცეოდით, იყო გამოჩენილი ულიამ ტორნჭილი, რომლის ახირებულ ხასიათისა და კეთილის გულის ამბავი ყველასა ჰქონდა გაგონილი. საწყალი ბორჩელი თურმე დიდ-ძალის ქონების პატრონი იყო და დიდი ხმაცა ჰქონდა. ბევრი სახელმწიფო კაცი იმის სიტყვას შესჩერებოდა და ყველანი ყურადღებით ისმენდენ მისგან რჩევას. ის იყო კეთილის-მყოფელი თავის ქვეყნისა და ერთ-გული თავის ხელმწიფისა.

ჩემს ცოლს გაახსენდა, როგორ უკმეხად ექცეოდა ბორჩელს და შიშით თითქმის დადნა. სოფიომ კი ძლივს შეიმაგრა ცრემლები: წინად ეგონა ამის თავს ეხლა ვერავინ წამართმევსო და ეხლა კი ნახა, რა უზომო უფსკრული იყო მათ შორის.

— ოჰ, ბატონო! შეჰყვირა ჩემმა ცოლმა საცოდავის ხმით, როგორღა უნდა მოველოდე თქვენგან მოტევებასა. რაღას პირითღა უნდა გთხოვოთ, მაპატიეთ-მეთქი, შემდეგ იმისა, რაც შეურაცხ-ყოფა მოგაყენეთ ჩვენს სახლში უკანასკნელ ნახვის დროს და რაც ისე სასაცილოდ აგიგდეთ!

ტორნჭილმა მიუგო:

— ნუ სწუხართ, ბატონო! მეც მგონი დაცინვაში უკან არ

ჩამოგრჩით და დეე საჯონ ამათ, ვინ დარჩა გამარჯვებული. მართალი უნდა გითხრათ, მე ეხლა სხვაზედ არავიზედა ვარ გაჯავრებული, გარდა იმ უმგზავსისა, რომელმაც ჩემი ჰაწია სოფიო შემიშინა. ცუდი ეს არის, კარგად ვერ დავაკვირდი იმ ყალახანას სახეს, თორემ გამოუცხადებელს არ დავაგდებდი. რომ შეგხვდეთ სადმე, იცნობთ, სოფიო?

— არ ვიცი. ვიცნობ თუ არა, მაგრამ ეს კი შევამჩნიე, შუბლზედ რაღაც ნიშანი ჰქონდა.

— უკაცრავად თუ არ ვიქნები, გააწყვეტინა სიტყვა ჯენკინსონმა, არ შეიძლება მიბძანოთ, წითელ-თმიანი ხომ არ იყო?

— მგონი წითელი თმა ჰქონდა, მიუგო სოფიომ.

— თქვენ ხომ ვერ შეამჩნიეთ ბატონო, ჰკითხა ჯენკინსონმა უილიამს, გძელი ფეხები ჰქონდა თუ არა?

— გძელი ფეხები ჰქონდა, თუ არა, არ ვიცი. ეს კი ვიცი, რომ ძალიან ჩქარა გარბოდა მე იმას ვერ მოვეწიე, და ძვირად თუ ვინმე მაჯობებს სირბილში.

— ეხლა კი ვიცნობ, ვინც არის, სთქვა ჯენკინსონმა. სწორედ ის უნდა იყოს. იმისთანა მარბენალი მთელს ინგლისში არ მოიძებნება. იმას ტიმოთი ბაქსტერი ჰქვიან. მე იმას კარგად ვიცნობ და ისიც ვიცი, სად იმალება ეხლა. თუ უბძანებთ ციხის მცველს რომ ორი კაცი თან გამომატანოს, ამ ერთს საათში იმას აქ მოვიყვან.

დაიბარეს ციხის მცველი და მაშინვე გამოცხადდა. უილიამმა ჰკითხა, მიცნობ თუ არაო.

— როგორ არ გიცნობთ, ბატონო! მიუგო ციხის მცველმა, თქვენ უილიამ ტორნჰილი ბძანდებით და ვინც კი გიცნობთ, უფრო დაახლოებით ნდომულობს თქვენს გაცნობასა.

— მაშ ამასა გთხოვ, უბძანა უილიამმა; ამ კაცს ორი შენი კაცი გაატანე, ჩემს საქმეზედ უნდა წავიდნენ და თუ მოხდეს რამე, მე ერთი მსაჯულთაგანი ვარ ამ მხარეში და მე მივისრია ყოველისფერი.

— თქვენი სიტყვა საკმარისია, ბატონო, და თუ თქვენ ისურვებთ, სადაც ენებავდეთ, გაგზავნეთ ეგენი.

ჯენკინსონი მაშინვე წავიდა ტიმოთი ბაქსტერის საპოვნელად და ჩვენ, ვიდრე ის დაბრუნდებოდა, ბევრი ვიცინეთ ჩემს პატარა უილიამზედ, რომელიც ის იყო შემოვიდა დ მოინდომა ჩვენს სტუმარს ყელზედ შემოხვევოდა და ეკოცნა. დედამ დაუშალა ეს კადნიერება, მაგრამ იმ ღირსეულმა კაცმა არ გაუშვა, აიყვანა და მუხლზედ დაისვა, თუმცა კი ბავშვს დაგლეჯილ-დაფლეთილი ტანისამოსი ეცვა.

— გახსოვს შე კუდიანო, შენი ძველი მეგობარი ბორჩელი? ჰკითხა იმან. რიჩარდი სადღაა? ჰხედავ, არ დამვიწყებიხართ, ორივე მახსოვხართ. ამოიღო ჯიბიდამ და ორივეს თითო შაქრის-პური მისცა. საწყალმა ბავშვებმა გულიანად შესჭამეს; იმ დილით ძალიან ცოტა საჭმელი ჰქონდათ საუზმედ.

დავსხედით სადილად, რომელზედაც თითქმის მხოლოდ ცივი საჭმლები მოიტანეს. სადილს წინად, რადგან მკლავი ძალიან ამტკივდა, უილიამმა რეცეპტი დამიწერა და გაგზავნა. ის საკმაოდ გასწავლული იყო ექიმობაში და კარგადაც არჩენდა. პატარა ხანს უკან წამალი მომიტანეს, გავიკეთე და მაშინვე უკეთობა დავატყე.

ციხის მცველი სადილზედ თითონვე გვემსახურებოდა და ყოვლის ღონისძიებით სცდილობდა ჩვენი სტუმარი ესიამოვნებინა. ვიდრე სადილს გავათავებდით, მეორე კაცი მოუვიდა

ტორნჰილისა, სთხოვდა, ნება მომეცით თქვენს წინ გამოვცხადდე და ჩემი სიმართლე და პატიოსნება დავამტკიცოო. უილიამმა ნება მისცა და პატარა ხნის უკან შემოვიდა ტორნჰილიც.

თავი XXXI

უწინდელმა სტუმრის-მოყვარეობამ მოულოდნელი სიამოვნება გვიჩვენა.

შემოვიდა ტორნჰილი ღიმილით, რომელიც მვი[illegible]ად მომორდებოდა ხოლმე სახიდამ და თავის ბიძას მიმართა, უნდოდა გადასვევოდა, მაგრამ უილიამმა არ იკადრა იმის მოხვევნა.

— ჯერ ნუ მეიკერები, ნუ! უთხრა უილიამმა ბძანების ხმით. ჩემს გულში ადგილი მარტო პატიოსანს კაცს უნდა ჰქონდეს და ჯერ მე ვხედავ მხოლოდ სიცრუეს, ღალატისა და ავ-კაცობას. რად მოექეცი ესე სასტიკად ამ საწყალ კაცს, რომელსაც უწინ შენს მეგობრად სთვლიდი? მაგის სტუმრის-მოყვარეობის სამაგიეროდ ქალი გაუუპატიურე და თითონ მაგასაც ციხეში უკარ თავი — ალბად იმიტომ რომ შეურაცხყოფა არ ივისრა. მაგის შვილსაც კი, რადგან ვაჟ-კაცურად ვერ დაუხვდი....

— ნუ თუ თქვენ ავ-კაცობადა სთვლით იმას, გააწყვეტინა სიტყვა ძმის-წულმა, რისგანაც თქვენ თითონ რამდენჯერმე გაგიფრთხილებივართ!

— ეგ მართალია, მაგ საქმეში კი კარგად და წესიერად მოქცეულხარ, მაგრამ ისე კი არა, როგორც მამა-შენი მოიქცეო-

და. ჩემი ძმა თვით განსორციელებული პატიოსნება იყო, და შენ.... ჰო, მაგაში სრულიად მართალი ხარ და ქების ღირსიც.

— მე იმედი მაქვს, სხვაშიაც არ ვიყო გასაკიცხი. მე ამ კაცის ქალთან ერთად ზოგიერთა ალაგას მნახეს და ხმა დაჰყარეს, ვითომ მე გავაუპატიურე იგი; თავისუფალ ქცევას ისეთის ცუდის თვალით შეჰხედეს. მე თითონ წაველი ქალის მამასთან, მინდოდა ყოველისფერი ამეხსნა, მაგრამ ამან ლანძღვა-გინებით მიმიღო. რაც შეეხება ამის ციხეში ჩასმას, ეგ ჩემმა ადვოკატმა და სახლის გამგემ იციან, რადგან ეს საქმე იმათთვისა მაქვს მინდობილი. თუ მაგან ვალი აიღო და არ შეუძლიან, ან არა ნდომულობს გადახდას, იმათ ნება აქვთ ასე მოექცენ მაგას; ეგ არც სასტიკობაა და არც უსამართლობა, რომ კაცი კანონის ძალით ეცადოს გადახდევინებას.

— თუ როგორც ამბობ, სწორედ აგრე მოქცეულხარ, მოგეტევება და თუმცა შეგეძლო უფრო სულ-დიდად მოქცეულიყავ და ეს პატიოსანი კაცი არ დაგეტანჯვინებინა, მაინც უსამართლობა არა მოგიქმედნია-რა.

— თითონ ეგეც ვერ უარ-ყოფს ჩემს ჩვენებას, მიუგო ტორნჭილმა. აბა, თუ იტყვის რასმე; ჩემი მსახურებიც დაამტკიცებენ ჩემს სიმართლეს.

რა ნახა რომ ხმა ვეღარ ამოვიღე, რადგან დამრღვევი საბუთი არა მქონდა, განაგრძო:

— ხომ ხედავთ, ბატონო, ჩემს უბრალოებას. მაგრამ ეხლაც კი მზადა ვარ, ვაპატიო ყოველივე მაგისი დანაშაული; მხოლოდ იმას კი ვერ ვაპატიებ, რომ თქვენთან დამაბეზღა და ჩემზედ კინაღამ გული აგაყრევინათ. ეგ თქვენთან მაბეზღებდა და მაგის შვილს კი ჩემი მოკვლა ჰქონდა განზრახული. ეს ისეთი დანაშაულობაა, რომ თითონ კანონს უნდა მივან-

დო გადასხლევინება. აი იმის დუელში გაწვევის ბარათი და ორი მოწამეცა მყავს: ერთი ჩემი მსახური საშინლად დაჭრილია იმისგან და თუნდა თქვენც რომ დამიმალოთ, ბიძა-ჩემო, მაინც იმისი სამართალში მიუცემლობა და დაუსჯელობა არ იქნება; მაგრამ დაშლას, კიცი, თქვენ არას დროს არ ინებებთ.

— ოჰ, მე ასმიტო, წამოიძახა ჩემმა ცოლმა. ის არ გეუთოდა, რაც ტანჯვა ჩვენ მოგვაყენე, რომ ეხლა ჩემს შვილსაც გესლი არ გადაასხა? ეს ბატონი, იმედი მაქვს, დაგვიფარავს შენგან; ჩემი შვილი ბავშვსავით უმანკოა და თავის დღეში არავისთვის არა უწყენიებია-რა.

— მეც თქვენსავით მტკივა გული თქვენის შვილისთვის, უთხრა ჩემს ცოლს უილიამმა, მაგრამ ამასა ვწუხვარ, რომ იმისი დანაშაული მეტად ცხადია და ჩემმა ძმის-წულმა რომ მოინდომოს....

ამ დროს შემოვიდნენ ჯენკინსონი, ორი ციხის ყარაული და მიიქციეს ჩვენი ყურადღება. იმათ წაეთრეთ ხელი ერთის მაღალ-მაღალის კაცისთვის და ძალით მოჰყავდათ. უცხო კაცი კარგად იყო ჩაცმული სწორედ იმ კაცსა ჰგავდა თურმე, რომელმაც ჩემი ქალი მოიტაცა.

— ესეც ხელში გვყავს! სთქვა ჯენკინსონმა. სადრჩობელა ამას მოუსდება აი!

ტორნჰილმა რომ უცხო კაცი და ჯენკინსონი დაინახა, თითქო შეკრთა და უკან დაიწია; ფერი ეცვალა და გაქცევა დააპირა, მაგრამ ჯენკინსონმა შეამჩნია ესა და არ გაუშვა.

— გრცხვენიათ თქვენის მკელის ნაცნობებისა, თუ რა არის? უთხრა იმან. ჯელარ გვიცნობთ ჯენკინსონსა და ბაქსტერს. მაინც დიდმა-კაცებმა თავიანთ მეგობრების დავიწყება იციან; მაგრამ მე როდი დაგივიწყებთ.

მასუკან მიუბრუნდა ჯენკინსონი უილიამს:

— ეს კაცი რომ დავიჭირეთ, ყოველისფერში გამოგვიტყდა: ესა ბძანებულა, რომ ამბობდენ სასიკვდილოდ დაჭრილიაო; გამიტყდა, რომ ტორნჰილმა წამოყვანინა ამ მოძღვრის ქალი, თითონვე ჩამაცვა ეს ტანისამოსი და ფოსტის ეკიპაჟიც თითონ მიქირავაო. პირობა ჰქონდათ თურმე, ამას უნდა ის ქალი შორს სადმე წაეყვანა და იქ შეშინებით მოენდომნა დაყოლიება. უცებ, ვითომ-და შემთხვევით, უნდა ტორნჰილი წამოსწრებოდა, მიშველებოდა ქალსა, პატარა ხანს ებრძოლათ და ეს გაქცეულიყო. ამ გზით ტორნჰილს უფრო გაუადვილდებოდა ქალის გულის მოგება, რადგან მფარველობას დაიჩემებდა.

უილიამმა იცნო, რომ რაც დაჭრილს ეცვა, თავის ძმისწულის ტანზედ ენახა და თითონ დაჭრილმაც ყოველისფერი დაწვრილებით გვიამბო და ბოლოს გვითხრა, ტორნჰილს რამდენჯერმე უთქვამს ჩემთვის რომ ორივ დანი კარგები არიანო.

— ღმერთო ჩემო! წამოიძახა უილიამმა. რა გველი გამომიზრდია ამ გულთან! მერე სამართლიანობასაც რომ ჩემულობდა! ჰო, ეღირსება სამართალი მაგას. ციხის მცველო, დაიჭირე ეგეც და ნურსად გაუშვებ... მაგრამ მოიცა. ჯერ კანონიერი საბუთი უნდა გვქონდეს რამე მაგის დასაჭერად.

ტორნჰილმა ითხოვა დიდის მოწიწებით, რომ მაგ ორის ავაზაკის მოწმობას ნუ მიიღებთ და ჩემს მსახურებს გამოჰკითხეთ ყველასფერიო.

— შენს მსახურებსა! უთხრა უილიამმა. ნუღარ უძახი იმათ შენებს, უბედურო; მაინც მოვისმოთ, ვნახოთ რას იტყვიან. დაუძახეთ მაგის კარის-კაცს.

შემოიყვანეს კარის-კაცი და იმან მაშინვე სახეზედ შეატ-

ყო თავის ბატონს, რომ ბატონობა წართმეოდა და მიჯერე-ბა აღარ იყო საჭირო.

— სწორედ მითხარი; უბძანა მკაცრად უილიამმა; განსხვავს როდისმე ერთად შენი ბატონი და აი ის კაცი, მაგის ტანი-სამოსი რომ აცვია?

— როგორ არ მინახავს, ბატონო. სულ მაგას არ დაჰყავ-და ქალები მაგასთან.

— რას მიჭქარავ? შეუტია ტორნჯილმა. მაგის თქმას ჩემთა-ნა ჯობედავ!

— ვინც უნდა იყოს, მაინც მართალი უნდა ვთქვა; მიუგო კარის-კაცმა. სწორე მოგახსენოთ. მე თქვენ ჩემს დღეში არა მყვარებიხართ და ეხლა მზადა ვარ ყოველისფერი წარმოგსთქვა, რაც კი გულში მდევს.

— აბა, მაშ მოახსენე ამათ, უთხრა ჯენკინსონმა, რაც კი იცი ჩემზედ.

— შენზედ ბევრი კარგი არა ვიცი-რა. ამ მღვდლის ქალი რომ მოიტაცეს და ბატონისას მოიყვანეს, შენ იმ საქმეშიაც ერიე.

— ეს კაი მოწამე მოიყვანე შენის უბრალოების დასამტკი-ცებლად! უბძანა უილიამმა. ოჰ, მე კაცობრიობას შემარცხვე-ნელო. როგორ გაუამხსახგდი ამ უბედურებს!

შემდეგ განაგრძო მან ისევ საქმის გამოკვლევა და მი-უბრუნდა კარის-კაცს:

— შენ მეუბნები, რომ ამ კაცმა მოჰგვარა ამ მოძღვრის ქალი?

— არა, ბატონო, ქალის მოტაცება თითონ ბატონმა დაიბა-რა, მაგრამ მაგან მღვდელი მიიყვანა, რომელმაც ტყუილი ჯვა-რის-წერა მოახდინა.

— მართალს ამბობს, სთქვა ჯენკინსონმა. ტყუილს ვერ ვიტყვი, ჩემდა სამარცხვინოდ უნდა გამოვტყდე, რომ მე ეგ საქმე მქონდა მონდობილი.

— ღირსო ჩემო! წარმოსთქვა კიდევ უილიამმა. მაგისი ახალ-ახალის უსინდისობის გამსვლა უფრო-და-უფრო მიშფოთებს გულსა. ეხლა ცხადია მაგისი დანაშაული; ცხადია, რომ იმიტომ სდევნიდა ამ პატიოსანს ოჯახს, რომ მაგ ღარიბს და ბოროტ-სულს ამათი ჯავრის ამოყრა ნდომებია.— გთხოვ, ციხის-მცველო, რომ განათავისუფლო ეს ახალ-გაზდა და ჯარის-კაცი ჩემის თავდებობით. ვეცდები მალე აგიხსნა ეს საქმე ჩემს მეგობარს, მოსამართლესაც, რომელმაც ეგ დააჭერინა.—სად არის ახლა თვითონ ის ყმაწვილი-ქალი? სთხოვეთ, მოვიდეს, რომ დავუპირდაპიროთ ამ უბედურს; მე მინდა შევიტყო, რა ღონისძიებით შეაცდინა იგი. წადით და მოიყვანეთ.

— ოჰ, ბატონო! უთხარი მე. მაგ სიტყვებმა ხელმეორედ გულში ისარი გამიყარეს. თუმცა ერთხელ ბედნიერი ვიყავ და ქალი მყავდა, მაგრამ იმისმა უბედურებამ...

აქ კიდევ სიტყვა გამაწყვეტინეს და ოთახში შემოვიდა ჩვენდა განსაცვიფრებლად არაბელა, უილმოტის ქალი, რომელზედაც მეორეს დღეს ტორნჰილს ჯვარი უნდა დაეწერა. იმასაც საშინლად გაუკვირდა, რომ იქ ერთად ნახა უილიამი და იმისი ძმის-წული, რადგან სრულიად მოულოდნელად მოვიდა ჩემთან. თურმე არაბელა და იმისი მოხუცებული მამა მიდიოდენ თავიანთ ნათესავ-ქალთან, რომელსაც მოენდომნა, რომ ტორნჰილისა და არაბელას ქორწილი იმის სახლში ყოფილიყო. გზად ჩვენს ქალაქზედ გაევლოთ და ერთს ციხეზედ კარგა მოშორებულს სასტუმროში ჩამომხდარიყვნენ. ქალს ფანჯრიდამ

დაენახა რომ ჩემი პატარა ბავშვი ქუჩაში თამაშობდა, გამოგზავნა ბიჭი, აეყვანებინა და იმისაგან შეეტყო ზოგიერთი ჩვენი უბედურება, მაგრამ ჯერ კი არ იცოდა, რომ მიზეზი ტორნჰილი იყო. მამას თურმე ბევრი ეშალა, არ არის წესი, ციხეში წასვიდე იმათ სანახავადაო, მაგრამ არაბელას მაინც არ დაეშალა. ბავშვი წინ წამოუძღოლა, წამოსულიყო და რომ შემოვიდა, გაოცდა, რა კი იმისთანა საზოგადოება ნახა თავმოყრილი.

ბევრი მოულოდნელი შემთხვევა მოხდება ხოლმე ყოველ დღე, მაგრამ არ გვიკვირს, ვიდრე გასაოცარს რასმე არ შევეყრებით. ბევრი რამ რაც ჩვენს საცხოვრებლად და სასიამოვნოდ საჭიროა, მხოლოდ შემთხვევის ნაყოფია. ვინ იცის რამდენ შემთხვევას უნდა ვმადლობდეთ, რომ საჭმელ-სასმელი და ჩასაცმელ-დასახურავი გვაქვს. თავის დროზედ მიწა რომ არ მოიხნას, თავის დროზედ წვიმა რომ არ მოვიდეს, ან ქარმა იალქნებს არ დაჰბეროს, ვინ იცის რამდენი ხალხი ამოწყდებოდა სიმშილით.

ჩვენ ყველანი რამდენსამე წუთს ჩუმად ვისხედით. ჩემს მშვენიერს მოწაფეს—დიახ მე არაბელას ჩემს მოწაფეს ვეძახდი—სიბრალული და გაოცება ეტყობოდა და ეს უფრო უხდებოდა იმის ლამაზს სახეს. იმას ეგონა, რომ ტორნჰილი ჩვენს სატანჯველად კი არა, ხელის გასამართავად მოსულიყო და უთხრა:

— მე ცოტა გაკვირვებული ვარ თქვენზედ, ტორნჰილ, რომ უჩემოდ მოხველით აქა და არა მითხარით რა ამ ოჯახის ყოფა-ცხოვრებაზედ, რომელიც ჩვენ ორივესთვის ძვირ-ფასია. თქვენ კარგად იცით, რომ ჩემთვისაც ისე სასიამოვნო იქნებოდა შემწეობა მიმეცა ჩემის პატივ-ცემულ მოხუცის მოძ-

ღვრისთვის, როგორც თქვენთვის არის სასიამოვნო. მაგრამ მე გატყობთ, რომ თქვენც თქვენს ბიძასავით საიდუმლოდა გყვარებიათ კეთილი საქმე.

— მაგას უყვარს კეთილი საქმე! შეჰყვირა უილიამმა და სიტყვა გააწყვეტინა არაბელას. არა, ჩემო საყვარელო, მაგის სიამოვნებაც მაგასავით უღირსია. თქვენ მაგისთანა წამხდარი და გარყვნილი კაცი თქვენს დღეში არ გინახავთ. მაგან შეაცდინა ამ საწყალის კაცის ერთი ქალი, მეორესაც უპირებდა ნამუსის ახდას; მამა ციხეში დაამწყვდია და ძმას ბორკილები გაუყარა ფეხებში, რადგან თავის შერცხვენილის დის გამოსარჩლება გაბედა. სწორედ ღირსი ხართ მოლოცვისა, რომ მაგისთანა საზიზღარ ქმნილებას ხელში არ ჩაუვარდით.

— ღმერთო, ნუ თუ ეგ მართალია! წარმოსთქვა არაბელამ. მე კი დამარწმუნა, რომ ამ მღვდლის უფროსმა შვილმა კაპიტანმა პრიმროზმა ჯვარი დაიწერა და ცოლით ამერიკაში გადასახლდაო.

— ტყუილი უთქვამს, ჩემო საყვარელო, ტყუილი! მიუგო ჩემმა ცოლმა. ჩემი გეორგ ინგლისიდამ არსად არ წასულა და არც ცოლი შეურთავს. თქვენ თუმცა დაგვივიწყეთ, მაგრამ მაინც ისე უყვარხართ, რომ თავის დღეში სხვის შერთვას გულშიაც არ გაიტარებს. იმისაგანვე გამიგონია, რომ არაბელას გამო საუკუნოდ უცოლო უნდა დავრჩეო.

ამ სიტყვების შემდეგ ჩემმა ცოლმა აგვიწერა ჩვენის შვილის ღრმა სიყვარული, ნამდვილი მიზეზი ტორნჰილის დუელში გამოთხოვისა; მერე გვიამბო ტორნჰილის გარყვნილი ქცევის ამბები, იმის ტყუილი ჯვარის-წერა და ბოლოს ავის სიტყვებით მოიხსენია იმისი უსინდისობა.

— ღმერთო ჩემო! წამოიძახა არაბელამ: უფსკრულის ნა-

პირზედ ვყოფილვარ და კინაღამ შიგ არ ჩავვარდი! რა სიცრუე არ მითხრა. იმდენი მოხერხება კი ჰქონდა, დაგვეჯერებინე, რომ ჩემს პირობას იმ კაცთან, რომელიც პირველად გადავიდა მას, ძალა აღარა ჰქონდა. მაგისმა სიცრუემ შემაძულა იმისთანა სულ-დიდი და გულადი უმაწვილი-კაცი.

ჩემის შვილისათვის ამ დროს ბორკილები აეხსნათ, რადგან ის კაცი, რომელიც დაჭრილი ეგონათ, თურმე ცრუობდა და სრულებით უვნებელი იყო. ჯენკინსონი მსახურსავით მოხმარებოდა, პირი დაებანინებინა და ისე მოერთო, რომ რიგიანს საზოგადოებაში შეეძლო თავის გამოჩენა. გეორგ შემოვიდა ჩვენს ოთახში, მშვენივრად ჩაცმული თავის ფორმის ტანისამოსში და კარგი ეს არის, რომ ამპარტავნობა არა ეტყობოდა-რა. ისე შვენოდა სამხედრო ტანისამოსი, რომ სხვა უმაწვილ-კაცს მვირად დაშვენდება.

შემოვიდა თუ არა, შორიდამ ზდილობიანად, თავი დაუკრა არაბელას. ჯერ იმან არ იცოდა, რა მოქმედება იქონია იმის დედის მჭევრ-მეტყველებამ იმ უმაწვილ-ქალზედ. წესიერების შეუფერებლობამ ვერ შეიმაგრა არაბელას, საშინლად შერცხვა და მოკრძალებით ითხოვა მიტევება. ცრემლებზედ, სახეზედ ეტყობოდა, რომ მეტადა სწუხდა, როგორ დაივიწყა თავისი დაპირება და როგორ დაუჯერა სიტყვა იმ მატყუარს. ჩემი შვილი გააცვიფრა ამ გვარმა არაბელას ქცევამ და ეგონა სიზმარში ვარო.

— სწორედ ოცნება უნდა იყოს ესა! ამბობდა იგი. რა ღირსი ვარ მე ამ ამბისა! ვინ მომცა ამდენი ბედნიერება!

— არა, მე მომატყუეს, მომატყუეს უსინიდისოდ, ამბობდა არაბელა, თორემ ჩემს დღეში არ დავარღვევდი ჩემს პირობას. თქვენ იცით, როგორ დიდ-ხანს მეგობრულის თვალით

გიცქეროდით. დაივიწყეთ ჩემი სიავკაცე და მე მზა ვარ უწინ-დელებურად სასტიკის ფიცით დაგიმტკიცოთ ჩემი ერთგულე-ბა. დამერწმუნეთ რომ თუ არაბელა თქვენი ვერ გახდება, სხვა ქმარსაც თავის დღეში არ შეირთავს.

— თუ მე მამა-თქვენთან სიტყვა გამივა, სხვა ქმარს თქვენ არავინ შეგრთავთ; უთხრა უილიამმა.

ეს სიტყვები რომ გაიგო ჩემმა მოსემ, მაშინვე გაექანა იმ სასტუმროსკენ, სადაც არაბელას მოხუცებული მამა იყო და ყოველისფერი შეატყობინა, რაც მოხდა.

ტორნჰილი მიხვდა, რომ ყველასაგან თავ-დანებებული იყო და არც არაფერი პირმოთნეობითა და სიცრუით გამო-დიოდა; იფიქრა, ისევ სჯობს სხვაფრივ მოვიქცე და ჩემს მო-პირდაპირეებს წინ დავუდგეო. ჩამუსიდამ ხელი აიღო და გა-მოაცხადა სრული თავისი ავ-კაცობა.

— მე ვხედავ, სთქვა იმან, რომ აქ სამართალს ვერ ვე-ღირსები, მაგრამ თუ ამ გზით არა, სხვა გზით მაინც მოვ-ნახავ.

მერე მიუბრუნდა უილიამს:

— იცოდეთ, ბატონო, რომ მე თქვენგან არაფერს გამო-ველი და არც საჭირო გახლავთ. არაბელას ქონებასაც არა უჭირს-რა და, ღმერთმა დაუმადლოს, მაგის მამამ ისე მოა-ხერხა, რომ იმ ქონებას ეხლა ვერავინ შემომეცილება. პირო-ბა და თამასუქი ხელ-მოწერილია და ჯიბეში მიწყვია: მე მა-გის ქონებაზედ ვიწერდი ჯვარს, მაგაზედ ხომ არა; ერთი ხომ ხელში მაქვს და მეორე ვინც უნდა წაიყვანოს!

ამ ამბავმა ყველას თავ-ზარი დასცა. უილიამმაც მიხვდა, რომ ტორნჰილს ქონების ჩამორთმევის უფლება ჰქონდა; მზი-თვის ქაღალდების გაკეთებაში ის გამოცდილი იყო. არაბელა-

მაც გაიგო რომ საუკუნოდ დაეკარგნა სრული ქონება, მიიხედა ჩემის შვილისკენ და ჰკითხა, სიღარიბე ხომ არ დამამცირებს თქვენს თვალშიო.

— ქონება კი წამერთვა, მაგრამ ჩემის გულის პატრონი მე ვარ და ვისაც მინდა მივცემ, დაუმატა იმან.

— მეც თქვენის გულის მეტს არას ვეძებდი, მიუგო ჩემმა შვილმა. გეფიცებით, არაბელა, თქვენის ქონების დაკარგვამ უფროც მასიამოვნა. ესლა შემიძლიან დაგიმტკიცოთ, რომ ყოველთვის წრფელის გულით მიყვარდით.

არაბელას მამა უილმოტიც შემოვიდა, ის ძალიან კმაყოფილი იყო, რომ იმისი ქალი გადურჩა საშინელს ბედსა და სრული თანხმობა გამოაცხადა მათის გაყრისა; მაგრამ ძალიან შესწუხდა, როცა მიხვდა, რომ იმის ქალის ქონება სრულიად დაკარგული იყო და თამასუქით ტორნჰილისადმი ჩაბარებული. იგრძნო, რომ ეს ქონება ამდიდრებდა იმისთანა კაცს, რომელსაც თავისი აღარა ჰქონდა-რა. ის ბევრ არაფრად შეიმჩნია, რომ თავის ქალის საქმრო ავაზაკი გამოდგა, მაგრამ ქონების დაკარგვა კი გულზედ დაღად დაესვა. იჯდა რამდენიმე ხანი მეტად შეწუხებული, ვიდრე უილიამი არ ეცადა მის გამორკვევას.

— უნდა გაგიტყდეთ, უთხრა იმან, რომ ეგ თქვენი უბედურება ძალიან არ მაწუხებს; მაგით დაისაჯა თქვენი უზომო სიყვარული სიმდიდრისა. თუმცა თქვენს ქალს სიმდიდრე აღარა აქვს, მაგრამ იმდენი კი აქვს, რომ სიამოვნებით იცხოვრონ. აი ამ პატიოსანს ჯარის-კაცს სურს მაგისი უმზითვოდ შერთვა. მაგათ დიდი ხანია ერთმანერთი უყვართ და მეც ისეთი პატივსმცემელი ვარ მაგ ყმაწვილის მამისა, რომ ვეცდები ეგ მალე წინ წავწიო. დაანებეთ თავი პატივის-მოყვარეობას, რო-

მელმაც ხელი აიღო თქვენზედ და მოსჭიდეთ ხელი მაგ ბედნიერებას, რომელიც თითონვე გიმჭედლებათ.

— ბატონო უილიამ, მიუგო ბერი-კაცმა. დარწმუნებული ბძანდებოდეთ, რომ მე ჩემის ქალისთვის ჩემს დღეში ძალა არ დამიტანებია და არც ეხლა დავატან. თუ მაგას ეს ყმაწვილი-კაცი კიდევ უყვარს, ღმერთმა ორივ ერთმანერთს შეაბეროს. ღვთის მადლით ცოტა ქონება კიდევ დარჩენია და თუ თქვენ მოწყალე მეყოლებით, სიცოტავეს არად შევიმჩნევ. მხოლოდ ამას ვითხოვ, რომ ჩემმა ძველმა მეგობარმა—ეს რომ სთქვა ჩემსკენ მოიხედა—დაუმტკიცოს ჩემს ქალს ექვსი ათასი გირვანქა სტერლინგი, თუ თავის უწინდელი ქონება კიდევ როდისმე ხელში მოიგდო და ამაღამვე მზადა ვარ თანხმობა გამოვაცხადო.

ესლა ჩემზედ იყო დამოკიდებული ახალ-გაზდა ქალყრმის ბედნიერება და მეც სიამოვნებით დავპირდი უილმოტს იმის თხოვნის შესრულებას; ეს დიდი თავ-გამოდება არ იყო ჩემის მხრივ, რადგან ქონების აღდგენის იმედი აღარა მქონდა.

გეორგ და არაბელა გადაეხვივნენ ერთმანერთს და გეორგმა აღტაცებით წარმოსთქვა:

— ეს ჩემის ტანჯვის სამაგიერო ჯილდოა, მაგრამ რა ჯილდო! სიზმარში კი წარმოვიდგენდი ამ ბედნიერებას?! როგორ გავუძლო ამ გამოუთქმელს სიხარულს იმდენის მწუხარების შემდეგ!

— დეე წაიღოს ჩემი ქონება იმ კაცმა! მიუგო იმისმა საცოლომ. თუ შენ ბედნიერი იქნები, სიღარიბე ვერც მე შემაშინებს. ოჰ, ღმერთო, რა საზიზღარი ქმნილება მყავდა საქმროდ და როგორს კარგს და ძვირ-ფასზედ გავცვალე! ბედნიერი ვიქნები სიღარიბეშიაც, ბედნიერი!

— გარწმუნებთ, წარმოსთქვა ტორნჰილმა დაცინვით, რომ მეც არ მომაკლდება ბედნიერება იმ ქონების წყალობით, რომელსაც თქვენ ეხლა ეგეთის ცუდის თვალით უცქერით.

— მოითმინეთ, ბატონო, მეც მათქმევინეთ ორი სიტყვა; სთქვა ჯენკინსონმა. მაგ ქალის ქონებისა თქვენ ერთი გროშიც არ გერგებათ. აბა, თქვენ მიბძანეთ, ბატონო უილიამ, უფლება ექნება რამე ამ ბატონს მაგ ქალის ქონებაზედ, სხვაზედ რომ ჯვარ-დაწერილი იყოს?

— ეგ რა საკითხავია; რა უფლება უნდა ჰქონდეს!! მიუგო უილიამმა.

— ვწუხვარ, ძალიან ვწუხვარ, სთქვა ჯენკინსონმა. ეს უმაწვილი-კაცი და მე ამხანაგები ვიყავით და ცოტა გულიცა მტკივა მაგისთვის; მაგრამ მეტი გზა არ არის, მაინც უნდა გამოვაცხადო, რომ არაბელას მამასთან შეკრულს პირობას არაფერი ძალა არა აქვს-რა, რადგან ტორნჰილი ჯვარ-დაწერილია.

ტორნჰილი ამ სიტყვებზედ ძალიან გაცხარდა და წამოიძახა: სტყუი, შე არამზადა, სტყუი; მე ჯერ კანონიერად ცოლი არ შემირთავს!

— კიდეც ეგ არის, ბატონო, რომ შეგირთავთ; მიუგო ჯენკინსონმა. და მე მგონია, კიდევ უწინდელებურად მეგობრულის თვალით შემომხედავთ, თქვენი ცოლი რომ მოგგვაროთ. პატარა ხანს მომითმინეთ და ეხლავ აქ მოვიყვან.

სთქვა თუ არა ესა, გარში თავისებურად საჩქაროდ გავარდა და ჩვენ გაშტერებულნი დაგვაგდო. არ ვიცოდით, რას ნიშნავდა იმისი სიტყვები.

— დეე წავიდეს, ამბობდა ტორნჰილი; ვნახოთ, როგორ გამამტყუნებს! მე ბავშვი როდიღა ვარ, რომ მაგისთანებმა შემაშინონ.

— არ ვიცი, რას აპირებს ის კაცი, სთქვა უილიამმა; ალბად უნდა უსიერო ხუმრობით გაგვაკვირვოს.

— იქნება, მართლა იცოდეს რამე, ბატონო; ვუთხარი მე. ბევრი ეშმაკობა მოუქმედნია ამ ვაჟ-ბატონს თავის სიცოცხლეში, მაგრამ იქნება გამოჩნდა ვინმე მაგაზედ უფრო თვალთმაქცი და შეაცდინა როგორმე. ვინ იცის, რამდენი დაღუპა, რამდენს დედ-მამას გაუუპატიურა შვილი, რამდენი უბედურება დაატეხა თავსა და რა გასაკვირველია, რომ რომელსამე მათგანს.... ოჰ ღმერთო! ეს ჩემი დაკარგული ქალი არ არის! ეს ის არის, ისა! ჩემი სიცოცხლე, ჩემი ბედნიერება! შვილო ოლივია, მე შენ მკვდარი მეგონე და აქ კი გხედავ, ცოცხალს, სულ-დგმულს მამი-შენის სასიხარულოდ!

გატაცებული საყვარელი ისე არ მიეგებება თავის სატრფოს, როგორც მე ჩავიკარ გულში ჩემი მკვდრად-გონებული შვილი, რომელიც ჯენკინსონმა შემოიყვანა. სიხარულმა ოლივიას ენა ისე ჩაუგდო რომ საწყალმა ქალმა ვეღარაფრის თქმა ვერ მოახერხა.

— კიდევ დამიბრუნდი შვილო! ვამბობდი მე. კიდევ მოხვედი ბებერის მამა-შენის სანუგეშოდ! ნუ თუ შენ ოლივია ხარ?!

— ოლივიაა, თქვენი ქალი; მითხრა ჯენკინსონმა და გირჩევთ, კარგად მიიღოთ, რადგან ეგ ღირსია თქვენის შვილობისა და კანონიერად ჯვარ-დაწერილიც არის. იცით, ბატონო ტორნჰილ, რომ ამ ქალზედ წესიერად ხართ დაქორწილებული? აი, თუ არა გჯერათ, ის ქაღალდიც, რომელშიაც თქვენის ქორწილის დღეა ჩაწერილი.

ეს რომ სთქვა, ქაღალდი უილიამს წარუდგინა; იმანაც წაიკითხა და სრულიად კანონიერად იცნო.

— მე ვხედავ, განაგრძო ჯენკინსონმა, რომ ეს ამბავი გაოცებთ თქვენ, მაგრამ ორის სიტყვით აგიხსნით. ჩვენში კი დარჩეს და მაგ გამოჩენილ მებატონისთვის ბევრი სამსახური გამიწევია, რადგან მეგობრულის თვალით ვუცქეროდი. მაგან, სხვათა შორის მომანდო, რომ ტყუილი მღვდელი მომენახა, ჯვარი დამეწერინებინა ამ ქალზედ და ტყუილი ქაღალდი შემედგინა ქორწინებისა, მე ისე მიყვარდა იგი, რომ ტყუილ მღვდლის მაგივრად, ნამდვილი მოვგვარე, ტყუილ ქაღალდის მაგიერადაც, ნამდვილი შევადგენინე და ისე გადავწერე ჯვარი. იქნება გეგონოთ, რომ მე ამით კეთილის საქმის ჩადენა მინდოდა. სრულებითაც არა. ჩემდა სამარცხვინოდ უნდა გაგიტყდეთ, რომ მე მინდოდა ეს ქაღალდი ხელში მჭეროდა და მაგ ბატონისთვის მეცნობებინა, რომ თუ ფულს არ მომცემდა, როდესაც კი დამჭირდებოდა, ამ ქაღალდს წარვადგენდი, საცა რიგია.

მთელს ჩვენს საზოგადოებას სახეზედ სისარული გადაეფინა; ჩვენმა მხიარულებამ საზოგადო დარბაზამდე მიაღწია და თვით ტუსაღებსაც კი დაეტყო:

«ჩვენს სისარულსა ხმა მოსცა მათ ჯაჭვთა ჩხარუნმა.»

ყველას ბედნიერება დაეტყო და თითქმის ოლივიასაც სიამოვნებამ ლოყებზედ სიწითლე მოჰგვარა. უეცრად ეღირსა მას უწინდელი სახელი, მეგობრები და ბედნიერება და ამ ამბავმა შეჩერა მისი ავად-მყოფობა და მიანიჭა ჯანის სიმრთელე და სიცოცხლე. მაგრამ იმ სახლში მგონი ჩემისთანა სიამოვნება არავის არ უგრძვნია: ჩემი ძვირ-ფასი შვილი გულში ჩაკრული მყავდა და კიდევ არა მჯეროდა რომ სიზმარში არ ვიყავი.

— ენა როგორღა მოგიტრიალდა, ვუთხარ მე ჯენკინსონს, რომ ჩემს ტანჯვას კიდევ ამის სიკვდილის ამბავიც ზედ და-

ურთე? მაგრამ არა უშავს-რა. რაც მე ეხლა ამის პოვნით სიამოვნება ვნახე, სრულებით საკმარისია ჩემის მწუხარების საზღვევლად.

— მაგის პასუხს ადვილად მოგახსენებთ, მითხრა ჯენკინსონმა. მე მეგონა, რომ თქვენი დახსნა ციხიდამ მხოლოდ ერთის გზით შეიძლებოდა: დამორჩილებოდით ტორნჰილს და დათანხმებულიყავით იმის ქორწილს ბატონი უილმოტის ქალთან. მაგრამ თქვენა ბძანეთ, რომ ვიდრე ჩემი ქალი ცოცხალია, მაგას არ ვიზამო. მეტი ღონე არ იყო, უნდა თქვენის ქალის სიკვდილი მომეგონა. თქვენი ცოლიც მოვიყოლიე და ის ამბავი დავაჯერეთ. მხოლოდ დღეს მოგვეცა შემთხვევა ნამდვილის ამბის გამხელისა.

ჩვენ შორის მხოლოდ ორის სახეს არ დაეტყო მხიარულება. ტორნჰილს დაეკარგა თავისი მედიდური შესხედულობა, კარგადა ხედავდა რა შერცხვენისა და სიღარიბის მორევში უნდა ჩამხდარიყო იგი და შიშმა აიტანა. დაიჩოქა თავის ბიძის წინ და საბრალოს ხმით შეწყალებას ევედრებოდა. უილიამს ჯერ უნდოდა ზურგი შეექცია, მაგრამ ჩემს თხოვნას პატივი სცა, ზეზედ წამოაყენა და პატარა ხნის უკან უთხრა:

— შენ ისეთი დამნაშავე, უმადური და ბიწიერებით სავსე ყოფილხარ, რომ არა ხარ ღირსი შეწყალებისა; მაგრამ სრულებით უყურადღებოდაც დაგდება არ შეიძლება; მე იმდენს მოგცემ რომ საცხოვრებლად გეყოფნიდეს და საფლანგავად მოცემის იმედი კი ნუ გაქვს. ამ ქალს, შენს ცოლს, ვაძლევ მესამედს იმ ქონებისას, რომელიც შენ გეკუთვნოდა და თუ მოგცემს რასმე მეტს, იმან იცის.

ტორნჰილს უნდოდა მადლობა გადაეხადა, მაგრამ უილიამმა გააჩერა და უთხრა, ნუღარ იმცირებ უამისოდაც დამცირე-

ბუღს თავსაო. მასუკან უბძანა, ეხლა კი წადი და შენს მსახურებში მხოლოდ ერთი ამოირჩიე, რომელიც საუკუნოესოდ გეგულებოდესო; მხოლოდ ერთის ყოლის ნება გაქვსო.

გავიდა თუ არა ტორნჰილი, უილიამი მივიდა მხიარულად თავის რძალთან და მიულოცა. იმის მაგალითს უილმოტის ქალმა და თითონ უილმოტმაც მიჰბაძეს. ჩემმა ცოლმაც სიყვარულიანად გადაჰკოცნა ოლივია. ეხლა კიდევ პატიოსანი ქალი გახდიო. ჩემს ცოლს მიჰყვნენ მოსე და სოფიო. ჯენკინსონმაც კი მოწიწებით გვთხოვა, მეც მომეცით ნება მივულოცოო.

ჩვენს სიამოვნებას მომატება თითქმის აღარ ეშირვებოდა. უილიამს ისე არა უყვარდა-რა, როგორც კეთილი საქმე და ეხლა ის გარე-შემო მზესავით მხიარული იცქირებოდა და ყველგან მხიარულებასა ჰხედავდა; მხოლოდ სოფიოს რაღაც დარდი ეტყობოდა და მიზეზს კი ვერ მიმხვდარვიყავით.

— მგონი ეხლა ყველანი კმაყოფილნი არიან, გარდა ერთის თუ ორისა; სთქვა უილიამმა ღიმილით. ახლა მეც უნდა სიკეთე გადამიხადოთ.

მერე მომიბრუნდა და მითხრა:

— თქვენ მოგეხსენებათ, ბატონო, როგორც დავალებულნი ვართ ჩვენ ორნივე ბატონ ჯენკინსონისაგან და სამაგიერო უნდა მივუძღვნათ. მე მგონი მაგას თქვენი ქალი სოფიო დიდად გააბედნიერებს: მეც ხუთასის გირვანქა სტერლინგს მივცემ მზითვად და აცხოვრებენ სიამოვნებით.— რას იტყვით, სოფიო, ამ ჩემს განზრახვაზედ. შეირთავთ ჯენკინსონს, თუ არა?

ეს საშინელი ამბავი რომ გაიგო ჩემმა საწყალმა ქალმა, მოეხვია თავის დედას და წაილუღლუღა:

— ეგ უნდა შევირთო! თავის-დღეშიაც არა.

— როგორ თუ არა! გაიკვირვა უილიამმა. ჯენკინსონი თქვე-ნი დამხსნელია, ახალ-გაზდა, კარგის სახისა, ხუთასი გირვანქა სტერლინგი ექნება და კაი ბედ-იღბალი.

— მე გთხოვთ, ბატონო, ძლივს წარმოსთქვა ჩემმა ქალმა, მაგას ნუღარ მეტყვით, ნუ მოინდომებთ ჩემს უბედურებას!

— ნუ თუ მართლა უარს ეუბნებით იმ კაცს, სთქვა კიდევ უილიამმა, რომლისაგანაც თქვენი ოჯახი საუკუნოდ დავალე-ბულია, რომელმაც თქვენა და დაიხსნა და რომელსაც ხუთასი გირვანქა სტერლინგი აქვს?! მართლა უარს ამბობთ?!

— არა, ბატონო, არას დროს, მიუგო სოფიომ უკმაყო-ფილოდ. სიკვდილი მირჩევნია მაგის ქმრობასა!

— რა კი ეგრეა, სთქვა უილიამმა. თუ ჯენკინსონსა სწუ-ნობ, ისევ მე უნდა წავიყვანო.

ამ სიტყვაზედ გულთან მიიკრა სოფიო და წამოი-ძახა:

— ოჰ ჩემო კარგო, ჩემო საყვარელო! როგორ დაიჯერე, რომ შენი ბორჩელი გიღალატებდა; ან უილიამ ტორნჭილი თავს დაანებებდა იმისთანა ქალს, რომელსაც უყვარდა იგი მხოლოდ იმის გულისთვის. ვინ იცის რამდენი წელიწადი ვე-ძებე იმისთანა საცოლო, რომელსაც არა სცოდნოდა ჩემის შეძლების ამბავი და ისე შევეყვარე. ბევრი ვეძებე ტყუილად თვით მახინჯებსა და სულელებშიაც კი და წარმოიდგინეთ ჩე-მი აღტაცება, რომ ბოლოს ამისთანა ჭკვიანსა და ანგელოზ-სავით მშვენიერს ქალს მივაგენ.

მერე მიუბრუნდა ჯენკინსონს და უთხრა:

— მე ამ ქალს ახლა ვეღარ გავეყრები, რადგან ცოტათი მოვეწონე, და თქვენთვის მაგის სამაგიეროდ მომიცია მხო-

ლოდ მაგის ქონება. ხვალვე ჩემი ხაზინადარი თქვენ ხუთასს გირვანქა სტერლინგს ჩაგაბარებთ.

ჩვენ ხელ-მეორედ დავიწყეთ მილოცვა და უილიამ ტორნჰილის საცოლოსაც ისე მივულოცეთ, როგორც იმის დას. ამ დროს შემოვიდა უილიამის კაცი და შეგვატყობინა, ეკიპაჟები მზად გახლავან, სასტუმროში წამობძანდით და იქაც ყოველის ფერი მომზადებულია თქვენს დასაბინავებლადაო.

მე და ჩემი ცოლი წინ წავუძღვით სხვებსა და დავტოვეთ ის ბნელი და სატანჯავი სადგური. კეთილმა უილიამმა ორმოცი გირვანქა სტერლინგი დაურიგებინა ტუსაღებს; უილმოტმაც მიჰბაძა იმის მაგალითს და ოცი გირვანქა სტერლინგი იმანაც გასცა.

გარედ, იმ ქალაქის მცხოვრებთ დიდის სიხარულით მიგვიღეს და მეც ძალიან მიამა, რომ მათ შორის ორი თუ სამი ჩემი სულიერი მოწაფეე ვნახე. ყველანი წამოგვყვნენ სასტუმროში, სადაც ჩინებული სუფრა იყო ჩვენთვის მომზადებული და ხალხისთვის ბლომად საჭმელ-სასმელი.

ვახშმის შემდეგ დაღალულობა ვიგრძენ, რადგან მთელი დღე მაღელვებდა ხან სიამოვნება, ხან მწუხარება. ბოდიში მოვითხოვე, მინდა დავისვენო-მეთქი, დავტოვე ისინი მხიარულად და რამწამს მარტო დავრჩი, გამოვსთქვი გულითადი მადლობა სიხარულისა და მწუხარების მომნიჭებელისადმი და ტკბილს ძილს მივეც თავი მეორე დილამდე.

თავი XXXII

ბოლო.

მეორე დილას რომ გამოვიღვიძე, ვნახე, ჩემი უფროსი შვილი გვერდით მომჯდომოდა და კიდევ რაღაც სასიამოვნო ამბავი მოეტანა ჩემთვის. ჯერ გამათავისუფლა გუშინდელ ექვსი ათას გირვანქა სტერლინგის დაპირებისაგან და შემდეგ მითხრა, ის ვაჭარი, რომელსაც თქვენი ქონება ებარა და გაკოტრდა, ანტვერპენში დაუჭერიათ და გამოჩენილა, რომ უფრო მეტი შეძლება ჰქონია, ვიდრე ვალი. მე ეს მოულოდნელი გამდიდრება ისე არ მიამა, როგორც ჩემის შვილის სულდიდობა, მაგრამ ვეჭვობდი, არ იქნება კარგი ჩემის შვილისაგან ეს საჩუქარი მივიღო-მეთქი. ამ ფიქრში რომ ვიყავ, შემოვიდა უილიამი და ჩემი ყოყმანობა შევატყობინე. იმან მითხრა, რა კი თქვენს შვილს თავის ცოლის მზითევიც ბევრი აქვს, უნდა მიიღოთ ეგ საჩუქარიო. მე კი იმისთვის შემოვედი, რომ დღეს დილითვე ყველანი გაგვაბედნიეროთო. ჩემს ქაღალდებზედ კაცი გავგზავნე და მალე მოველიო. ამ დროს ერთი მსახური შემოვიდა და შეგვატყობინა, გაგზავნილი კაცი დაბრუნდა და ქაღალდები მოიტანაო. მეც მზად ვიყავი და მაშინვე ჩავედით მისას. იქ ყველანი მხიარულად იყვნენ, როგორც შეჰფერის კმაყოფილებასა და უმანკოებას. მე მხოლოდ ეს არ მომეწონა რომ მძიმე საქმისათვის ემზადებოდნენ და იცინოდნენ, ხარხარობდნენ კი. ავუხსენ მათ რომ რიგიანად და წესიერად უნდა იდგეთ ამ საიდუმლოების ასრულების დროსა-მეთქი და მათის გონების მოსამზადებლად წა-

ვუკითხე ორი სიტყვა და ერთი სხვა ჩემგან შეთხზული ამ გვარისავე შემთხვევისათვის; მაგრამ მაინც ვერ გავწვრთენ იგინი და ვერ დავამშვიდე. საყდარში რომ წავედით, მაშინაც კი უმართებულოდ იქცეოდენ და ხშირად განრისხებული შემოვიხედავდი ხოლმე უკან, რომ დაჩუმებულიყვნენ.

საყდარში ახლა სხვა გაჭირება დაგვხვდა და არც ადვილად თავიდამ ასაცილებელი იყო: რომელ ცოლ-ქმრისთვის უნდა დაგვეწერა პირველად ჯვარი? ჩემი სარძლო ამბობდა, რომ მოთავეობა უფრო უილიამ ტორნჰილის მეუღლეს ეკუთვნისო; მაგრამ ესეც უარზედ იდგა და ამბობდა, ქვეყანა რომ დამითმოთ, აგრე უზდელად არ მოვიქცევიო. ორივ თავ-თავიანთს სიტყვაზედ იდგნენ და არას გზით არ აპირებდენ გადათქმას. მე ამ ცილაობის დროს გადაშლილი წიგნი მეჭირა ხელში და რომ დავიღალე, შევკეცე და ვთქვი:

— მე როგორც ვატყობ, არც ერთი ჯვარის-წერას არ აპირებთ და უკეთესი იქნება ბინაზედ დავბრუნდეთ. დღეს საქმე არა გაკეთდება-რა, ასე სჩანს.

ამ სიტყვებმა ისინი გონზედ მოიყვანა: ჯერ უილიამმა და იმისმა ცოლმა იქორწინეს და მათ მოჰყვა ჩემი შვილი ჯორჯ და იმისი საყვარელი საცოლო.

იმ დილითვე ჩემს მეზობელ ფლამბოროსთან ეკიპაჟი გავგზავნე მოსაყვანად და როდესაც სასტუმროში მივედით, დიდად გვიამა, რომ ფლამბოროს ქალები კიდეც მოსულიყვნენ: უფროსი მათგანი ჯენკინსონმა შეირთო და უმცროსი მოსემ. მას-უკან დავატყე, რომ მოსეს მართლა შეუყვარდა ის ქალი და ამ კეთილის გულის გამოჩენისათვის, მე მზა ვარ ყოველისფრით ხელი გავუმართო მას, როდესაც კი დასჭირდება.

ჩემს სამრევლოსაც გაეგო ჩემი ბედნიერება და როდესაც

სასტუმროში გადავედით, მოვიდენ მოსალოცავად. მათ შორის იყვნენ ისინიც, რომელთაც უნდოდათ უწინ ჩემი გამოხსნა და ისე სასტიკად გაგვიცხე. ის ამბავი მე უილიამს, ჩემს სიმეს ვუთხარი: გავიდა და იმანაც ძალიან დასტუქსა, მაგრამ რა ნახა, რომ ამ გაკიცხვამ ისინი დაალონა, ნახევარ-გინეა მისცა, ჩემი სადღეგრძელო დალიეთ და გამხიარულდითო.

პატარა ხნის უკან მშვენიერს სადილს შევექეცით, რომელიც ტორნჭილის მზარეულს მოემზადებინა. ბარემ ეხლავე ვიტყვი, რომ თითონ ტორნჭილი ერთის თავის ნათესავის სახლში დადგა და იმ ნათესავს ძალიან შეჭყვარებოდა. თავის გვერდიდამ არ იშორებდა და თითქმის შინაურულად ექცევოდა. ტორნჭილის საქმე სულ ეს იყო, რომ ნათესავს დროს ატარებინებდა, რადგან იმ ნათესავს ხშირად დარდები დააწვებოდა ხოლმე გულზედ, და ღოროტოტოს დაკვრას ასწავლიდა. ჩემი უფროსი ქალი მაინც ამას ხშირად ნაღვლიანად იგონებს ხოლმე და ერთხელ კიდეც გამიტყდა საიდუმლოდ — და ეს საიდუმლო არც მე დამირღვევია — რომ, თუ დაიშალა ცუდი ყოფაქცევა, მზადა ვარ ვაპატიოო.

დავუბრუნდეთ ისევ ჩვენს ამბავს და გადახვევა-გადმოხვევას თავი დავანებოთ.

პურის საჭმელად რომ ვსხდებოდით, იქაც ცერემონიებს მოვყევით. დავიწყეთ იმაზედ ცილაობა, ჩემი უფროსი ქალი უნდა თავში დამჯდარიყო, თუ არა; მაგრამ ეს ცილაობა გეორგმა მოსპო და სთქვა, როგორც მოგვიხდეს ისე დავსხდეთ; ყველანი თავ-თავიანთ ცოლებს მოუსხდენ გვერდითაო. ეს ყველას მოგვეწონა, გარდა ჩემის ცოლისა, რომელსაც იმედი ჰქონდა, პირველს ადგილს დამსმენ და საჭმელსაც მე დავარიგებო. ყველანი მეტად გავმხიარულდით. არ ვიცი ჩვეულებრივ-

ზედ მეტად ვოხუნჯობდით, თუ არა, ეს კი ვიცი რომ სიცილით ბევრი ვიცინეთ და ოხუნჯობას რას დავდევდით. ერთი სასაცილო ამბავი დამახსოვდა. უილმოტმა დალია სადღეგრძელო მოსესი, რომელსაც თავი მეორე მხარესა ჰქონდა მიშვერილი; მოსემ მიუგო: მადლობას მოგახსენებთ ქალ-ბატონოო. უილმოტმა გვანიშნა, რომ ალბად მოსე ამ დროს თავის საყვარელზედ ჰფიქრობდაო. ფლამბოროს ქალები კინაღამ დაიხოცნენ სიცილით ამ ხუმრობაზედ. სადილი რომ გავათავეთ, ჩვემის ჩვეულებისამებრ სტოლი მეორე ოთახში გავატანინე; მინდოდა ჩემი სახლობა კიდევ მხიარულ ბუხართან თავ-მოყრილი მენახა. ჩემი პატარები მუხლებზედ მისხდენ და ახალ ჯვარდაწერილებიც ერთმანერთს მოუსხდნენ.

მე სააქაოს აღარა მენატრებოდა-რა მეტი, ჩემი კმაყოფილება ენით არ გამოითქმებოდა. ესლა მეჭირვებოდა, მხოლოდ რომ ჩემი მადლობა ამ ბედნიერებისათვის აღმატებოდა იმ მოთმენას, რომელიც მე უბედურებაში გამოვიჩინე.

გაუბედავი სიყვარული.

ათი წელი,
მწარედ მწველი
გულს მიდაგავს ტრფიალება!

და უბრალოდ,
სავალალოდ
ჩემს გულშივე იმალება!!!

მიძგერს გული,
აგზნებული,
მაგრამ გონი მიზამს ქნას.

მისის სხივით
სანთელივით
ვსდნები დ᾽ თანც ვმადლობ ზენას!!!

თუ ისიც მცნობს
და ისიც გრძნობს,
ჩემებრ იწვის უხმოდ ერთი...

მაშ, ოხ, ღმერთო,
რად წაგვერთო
ჩვენ კავშირი შემაერთი?!

კიცი, გზნობის
ნამდვილ გრძნობის
ნიშანია მდუმარება,

ცხადად ტკბილი
რამ ღიმილი,
ჩუმად ცრემლი, მდუღარება.

მაგრამ მაინც
მეტრფეს მე ვინც,
მსურს, რომ ერთხელ გამაგონოს:

«შენ ჩემი ხარ!
«გულს მიზიხარ!»
მითხრას ეშხით... დამაღონოს!!

ორთავ კიცით,
ფიცით მტკიცით
გრძნობა ჩვენი შეგვიტყვია!

თუმც კი ვხედავთ,
თქმას ვერ ვბედავთ,
გულზედ გვაწევს, როგორც ტყვია!

ათი წელი
მეტად მწველი
გულში გვაქვს ეს ნეტარება!...

ჰუგდებთ რა ყურს,
ორივეს გვსურს
და ვერ გვითქვამს აღსარება!....

აკაკი.

1873 წ.

მოკლე განხილვა სლავიანების ეროვნებათა ალორძინებისა.

«... ცხადია, რომ საჭირო იყო ხალხის ცხოვრების შესწავლა და მისი დაცვა, რადგან ეს არის წყარო ნორმალურ, ნაციონალურის ცხოვრებისა. რაც უნდა პატარა იყოს ეროვნება, იმას აქვს თავისი ზნეობითი უფლება, და ეს უფლება არის საუკეთესო დამრიგებელი და წყარო, როგორც ზნეობისა ისე პოეზიისა.» (Н. Пыпинъ и В. Спасовичъ. «Исторія славянскихъ литературъ.» Т., II, стр. X. Спб. 1881 г.)

ბევრი რამ შესანიშნავი ხდება, მკითხველო, ჩვენს დროში. მეცხრამეტე საუკუნის ცხოვრების მოუსვენარი ზღვა თან-და-თან მატულობს და შმაგდება. მისი აგორვებული და ამღვრეული ტალღები თან-და-თან მომეტებულის მრისხანებით და ძალით ეჯახება საკუთარ ზღუდეებს და აფართოებს მათ, რადგან მათში ველარ ეტევა. ლამის ამ ზღვამ ჩვენც ჩაგვითრიოს და ან ჩაგვყლაპოს, ან გაგვაგდოს უკეთესს ნაპირებზედ;— არა თუ ჩვენ, მგონი განთქმული ჩინეთის კედლებიც მალე შელეწოს. ამისთანა მოვლენის დროს ხელს არ მოგვცემს ლუარსაბივით ტახტზედ გორაობა და პატივ-ცემულის ლიპის ზელა; მცონარობა აღარ ვარგია; უნდა მივიხედ-მოვიხედოთ, თვალები მოვიფშვნიტოთ, ჩვენს თავს ანგარიში მივსცეთ ყოველ თვალ-საჩინო მოვლინებაში, ყოველ საზოგადო მოძრაობაში,—რომ ჩვენც შევიმცნათ რამე მაგალითებით, გამოვიყენოთ სხვის შეცდომა ან გამარჯვება, გავიგოთ და შევირგოთ

სხვა ხალხის კარგი გრძნობა, აზრი და აღმოვფხვრათ ჩვენში რაც კი ამის საწინააღმდეგო და ამასთან შეუთვისებელია. სხვისი კარგი მაგალითი ჭკუასაც გვასწავლის და იქნება იმედებიც გაგვიცხოველოს.

დიდი ხანი არ არის რაც რუსთ-ოსმალოთ ომი გათავდა. ამ ომს ჩვენთვის უმნიშვნელოდ არ ჩაუვლია: მას შემდეგ ჩვენ შემოგვიერთდა ისტორიის იღბლით დიდის ხნით ჩვენზედ დაშორებული ჩვენივე ტომის ხალხი. მგონია ესეც საკმაოა, რომ აღიძრას ჩვენში სურვილი განვიხილოთ, რა მიზეზმა და რა ძალამ გამოიწვია ეს მოვლენა, რომელსაც ჩვენის ძმების ჩვენთან შემოერთება მოჰყვა. მეც ამ შემთხვევას არ დავკარგავ და გაკვრით გადავავლებ თვალს სლავიანების პატარა ეროვნებათა ისტორიას და მათ აღორძინებას.

არც ერთი შესანიშნავი ისტორიული მოვლინება არ იბადება, ასე ვთქვათ, არ იდგმება უეცრად, მოულოდნელად. თუ კაცი თვალს დააკვირვებს, ადვილად შენიშნავს, რომ ყოველ თვალ-საჩინო ისტორიულ მოძრაობას წინ-უსწრებს ხანგრძლივი და ნელი დამზადება და დაგუბება იმ ნაწყლულევან ძალღონისა, რომელიც სიმწიფის დროს წარმოსდგება და სწმენდს სხეულს ზოგადობრივ გვამს და ხან კიდეც სისხლისაგანაც სცლის მას. სლავიანების უკანასკნელი მოძრაობა ამას ცხადად გვიჩვენებს. რამოდენიმე საუკუნე სლავიანთა ეროვნებანი ერთის მხრით გალეწილნი და გასრესილნი ოსმალოთაგან და მეორეს მხრით ნემეცებისაგან განგმირულნი სატოდავად მტორნარეობდენ. ისინი შეიქნენ დამცირებულნი, გვარ-ტომობის შეგინებულნი, მაღალ და განათლებულ წოდებას მოშორებულნი; ეს უკანასკნელი შემთხვევა მათთვის არ იყო საშეღავათო არც ეკონომიურად და

ზნეობის მხრითაც ხომ მეტის-მეტად საჭირო იქნებოდა. უამმადაღწოდებოდ მათი ტვინის მოძრაობა და მუშაობა მოისპო, მათი ტვინის საუნჯე თითქო გაქარწყლდა.

სლავიანების ჩუმი დამორჩილება არა ნიშნავდა სიკვდილს: ხალხი ცოცხლობდა და ლაპარაკობდა თავის ენით; თვით-არსებობის გრძნობა ვერ მოისპო და თხოულობდა თავის დაცვას ბუნების კანონისა-მებრ. მაგრამ ეს ძლიერ საძნელო იყო სლავიანებისათვის იმ დროს, როცა მათ აწვათ კისერზედ ოსმალების ჯაპანსაწყვეტი უღელი და ნემეცების ნაციონალური პოლიტიკა, როცა ისინი იყვნენ წვრილ-წვრილად დაკუწულნი და გამაცხოველებელ აზრს მოკლებულნი. ბოლოს ეს აზრი ერთად შეკავშირებისა, მხარი-მხარს მიცემისა, გვარ-ტომობის ნათესაობისა დაიბადა მათში ამ საუკუნის დასაწყისს, გაიზარდა, ხალხს სული ჩაუდგა და მიძინებულ ძალას ფრთები შეასხა.

ეს აზრი წოდებული პან-სლავიანობად (ყოველ-სლავიანობა, ანუ უკეთ ვსთქვათ ერთ-სლავიანობა) ქადაგობდა ერთი-ერთმანერთის დახმარებით სხვის უღელისაგან თავის დახსნას, მერმე თავისუფლად შეკავშირებასა და ერთის სლავიანურ ოჯახის შედგენას. ეს აზრი ტვინში გაუთქვიფავთ არა თუ მარტო სლავიანების პატარა ეროვნებათა, არამედ დიდი თანაგრძნობა მოიპოვა თვით რუსეთშიაც. სლავიანების პატარა ეროვნებათ გაუღვიძა იმედმა და ზნეობითი ძალა მისცა; დაიწყეს მათ მმა-შური და მოქმედება; შექმნეს უფრო მგრძნობიერი თავიანთ ტომების დამცირებისა და შეურაცხ-ყოფისა; მწვავად ესმოდათ, როგორ ცუდად ეპყრობოდა სხვა ტომის ხალხი მათ, როგორ მტარვალობდა.

შესანიშნავი თვისება თვით-შეგნებისა ეს არის, რომ კაცი ხდება მგრძნობიერი; ყოველისფერი, რაც კი მას შეეხება,

სტოვებს, ნიშანს მის გულსა და ტვინშია მისი ტვინი გამო-ჰყავს ყოველს მოვლენას, მოინელებს და აქცევს მას თავის სისხლად და ხორცად. მტერს ავის თვალით შეხედავს, მოყვარეს დაუმეგობრდება, ერთის სიტყვით გულ-გრილობას ვეღარ ასერხებს.

სლავიანებმა დიდი ხანია ვედრებით შეჰყურებდნენ თავის ძლიერ-მოსილს ძმას რუსეთს და ელოდნენ მისგან შემწეობას; და როცა შეძრწუნებულნი და ათას-გვარ წვალებით გაბოროტებულნი წამოდგნენ თავის დასაცველად, ისე რიგად ჰქონდათ რუსეთის გული მოგებული, ისეთი თანაგრძნობა ჰპოვეს მთელს რუსეთში, რომ თითქმის საეჭვო აღარ იყო, რუსთ-მმართველობა გაერეოდა მათს საქმეში. დიდი, პატარა, მოხუცი, ქალი, კაცი, ყოველი წოდების და ქონების კაცი შეირყა რუსეთში და ხმა მისცა თავიანთ მოძმის გულ-ნატკენ ბღავილს. გაჭირვებულის სახლის დასაცველად ისინი არ ზოგავდნენ არც ფულს, არც სიცოცხლეს; ათასობით მიეშურნენ მათ რაზმში ჩასარიცხად და მათის წმინდა საქმისათვის საბრძოლველად. მართალია, ბევრი მათგანი იღვწოდა მხოლოდ თავის [illegible] მადის დასაკმაყოფილებლად, ზოგს უნდოდა თავისი თავი მბრძანებლად ენახა და თავისი [illegible] ბუნება გამოეჩინა, მაგრამ საეჭვო არ იყო, რომ უმეტესი ნაწილი გამოვიდა წრფელის აზრით და გულით სახლის საქმისათვის თავ-დასადებად: ერთის მხრით გამოვიდნენ განათლებულნი ყმაწვილი-კაცები, როგორც დოლგორუკოვი, ერმოლოვი, ჩვასილენკო, —მეორეს მხრით [illegible] ყოფილი და უმეცარი უბრალო ხალხი. თითქმის მთელი რუსეთი საკვირველის ერთის სულით და გრძნობით იყო აღტაცებული და ერთ-რიგად [illegible] მაგრამ რუსის-მმართველობას [illegible] შექმნა გულ-გრილად [illegible] [illegible] [illegible]

სათვის, და საზოგადოებისაგანვე ზნეობით გამაგრებულმა მიჰყო ხელი ამ დიდ საქმეს. იშვიათად მოხდება ხოლმე ესეთი თანაგრძნობა მმართებლობისა და საზოგადოების შორის ომიანობის დროს.

როგორც თვით მეომრები, ისე ლიტერატორები მისდევდენ ორს სულ სხვა-და-სხვა მიმართულებას. ზოგნი მათგანნი იყვნენ გატენილნი დაობებულ ბიზანტიურ აზრებით, ნისლიან ფრაზებით და რაღაც ახირებულ ნაციონალურის თვალით უცქეროდენ თავიანთ ასპარეზს. ეს მიუწვდომელად სლავიანთა ფეხზედ დამყენებელნი ახირებულად ჩემობდენ იმ მამების მცნების შენახვას, რომელთაც პირველად გამოაღვიძეს სლავიანობა; და ჩემობდენ იმიტომ რომ ერთმა მოსკოვის სწავლულების პატარა გროვამ — ძმებმა კირეევსკებმა, ხომიაკოვმა და მერმე აქსაკოვმა — გააცნო რუსის საზოგადოებას სლავიანთა გამოჩენილ მწერლების — დობროვსკის, იუნგმანის, შაფარიკის, პოლაცკის, კოლლარის და სხვათა თხზულებანი და ნაწარმოებნი და ამ მოსკოველმა მწერლებმა ჩაუდგეს სული ხსენებულს პირველს მიმართულებას.

რაღა ლაპარაკი უნდა რომ ამ გვარი შრომა მოსკოვის სწავლულებისა, სლავიანოფილებისა — იქნებოდა დიდ პატივცემული და ისინი რომ მხოლოდ ამ გზას დასდგომოდენ, სცდილობდნენ მხოლოდ სლავიანების განვითარებას და მაგრად მოექსოვნათ ხელი ევროპიულ მეცნიერებისათვის, — მაშინ ისინი დაიმსახურებდენ თანაგრძნობას ყოველ პატიოსანის და კეთილ-მოაზრე კაცისას. მაგრამ, საუბედუროდ, მათ ეს ცოცხალი აზრი გაასხვიეს ნაციონალურ ვიწრო სუდარაში და უმიეს მისტიციზმის საუკეთესო-მის მაგივრად, რომ მოეკიდათ ხელი სლავიანების უფლებისათვის, სცდილობდნენ მათის დამოუ-

კიდებლობის აღდგენას, მათის ლიტერატურის შემუშავებას,— მოსკოველმა სლავიანოფილებმა დაიწყეს ლაპარაკი სლავიანების რაღაც ისტორიულ მისიაზედ — წარმოგზავნილობაზედ, რომელმაც უნდა განაახლოს მთელი ქვეყანა; ისინი ჰფიქრობდენ რომ რუსის ხალხი თვით განგებისაგან უნდა იყოს მოწვეული დედა-მიწაზედ ახალის აზრის ჩასანერგებლადაო. ამ გვარ ქადაგებით გატაცებულმა სლავიანოფილებმა უარ-ჰყვეს დასავლეთ-ევროპის განათლება. ისინი ამბობდენ: «დასავლეთი დალპა, გაირყვნა, თავის დრო მოსჭამა, დაჩირიანდა ათას ნაირი სენით: რაციონალიზმით (ესე იგი გაუგებარ აზრების არ მიმდევრობით), უღმერთობით, დემოკრატიზმით (მებატონეების და მტარვალების უარ-ყოფით.) მათ არ უყვართ მმართებლობა, სურთ ეკონომიური თანასწორობა; ერთის სიტყვით დასავლეთელები დაჰგლეჯენ ერთმანერთს და დაიღუპებიან, თუ...» თუ არ მოეშველებიან მათ სლავიანები, ის სლავიანები, რომელნიც არიან სარწმუნოების ბურჯნი და იმყოფებიან მმართებლობის შიშსა და კრძალვაში, რომელსაც საშუალო საუკუნოების უმოქმედობა და უდარდელობა სისხლში აქვს გამჯდარი და პოლიტიკურ უფლებების დარდი თავს არ უტკივებს.

ადვილად გასაგებია, რომ რა კი სლავიანოფილებმა დაიმკვიდრეს ეს აზრები და შეხედულობა, უნდა თავიანთი იდეალი წარსულში მოეძებნათ, დაეხიათ უკან და თავისთან საზოგადოებაც მიეწვიათ, მაგრამ, საბედნიეროდ რუსებისა და სლავიანებისა საზოგადოებამ მათ ქადაგებას დიდი ყურადღება არა მიაქცია-რა და მათი ხმა დარჩა ხმად მღაღადებლად უდაბნოსა შინა. სლავიანოფილები დარჩნენ მარტოდ და თუმცა ზოგნი მათგანნი იყვნენ დიდის ნიჭის პატრონნი და წრფელის გულისანი, მაგრამ იდგნენ გარეშე იმ საზოგადოებისა, რომელსაც სურ-

და ევროპიულად განვითარება. ნიჭიერმა სლავიანოფილებმა — კირეევსკებმა, იური სამარინმა, გილფერდინგმა — შეიმუშავეს, შეისწავლეს ხალხის ლიტერატურა და მისი ყოფა-ცხოვრება, მაგრამ არც ერთ მათგანს არ მიუწევია ევროპიულ მეცნიერების და მის განათლების უმაღლეს ფარდებამდე.

ამ ორიოდ ნიჭიერ პირთ, რომელთაც დაბეჯითებით რწმენდათ თავიანთი აზრები, ჩაავლო კალთაში ხელი მთელმა ურდომ დაშმორებულ ადაგებში მცხოვრებთა, რომელთ წადილი იყო ალაგმა ყოველ-გვარ კაცობრიულ თავისუფლებისა და შებორკვა აზრისა. უკანასკნელებმა შეიფარეს თავი მაღალ ფრაზების ქვეშ: უბედობდენ სლავიანების შეერთებაზედ, მათს ოსმალებისა და ნემეცების უღლისაგან დახსნაზედ და თვით ესენი, რომელნიც ეხლა ლაღადებდენ, რომ ნემეცებს და ოსმალებს უნდათ სლავიანების განემეცება და გაოსმალოებაო, — თითონ ძლიერ მოწადინენი იყვნენ გაერუსებინათ წინად პოლშა და ამ უკანასკნელ სლავიანების აჯანყების დროს ბოლგარია და სერბია რუსეთის ადმინისტრაციის და რუსულ ენის შემოღებით. აი ასე ესმოდათ ამ ვაჟ-ბატონებს ის სლავიანობის იდეალები, რომელნიც სათუთად იყვნენ ჩანერგილნი შაფარიკისა, შევჩენკოსა და სხვა გამოჩენილ პირთაგან.

მათი წადილი არ ასრულდა. მათმა უმზგავსმა სურვილმა მხოლოდ გამოაფხიზლა ბოლგარები, სერბები და სხვა სლავიანები, თვალთაგან ახადა ის ბადე, რომლის გამო სლავიანოფილებისა და მათ თანამოაზრეთაგან ისინი თავისუფლებას და ყოველ-გვარს სიკეთეს მოელოდენ, და რა კი ცრუ-მხსნელების ნამდვილი სახე დაინახეს, ღირსეულად დააფასეს მათი მოქმედება. თუ გავიხსენებთ «ახალ დროების» და «ხმის» კორესპონდენციებს, რომელშიაც მათი მჯღაბნავები საშინლად ლან-

მღვდენ და სთითხნიდენ საწყალ სერბებს და ბოლგარებს, ლაჩრებს და უმადურებს ეძახოდენ,—ადვილად წარმოვიდგენთ, რა რიგი განწყობილება დაარსდა «კეთილის-მყოფელთა» და მათ-გან «გაბედნიერებულთა» შორის. ჩვენ შევნიშნავთ მხოლოდ, რომ ეს სამის საუკუნის გაქელილი ხალხი დაუწყნარებლად ომობდა თავის დასაცველად, მამაცურად ებრძოდა მუსრუჭების მომჭერთ და კიდევაც ემადლიერებოდა თავის ცრუ-მხსნელებს, რომელნიც აბრეგებივით მივიდენ იქ მათრახებითა და ჯოხე-ბით შეიარაღებულნი.

რუსის საზოგადოებაში იყვნენ ამათ გარდა სხვა მიმარ-თულების მიმდევარნი, სულ სხვა ფერის ლიტერატორები, სხვა გზით დამცველნი სლავიანებისა, მათის დამოუკიდებლობისა, მათის განათლების გავითარების და გავრცელებისა. ამათ აზ-რით არც რუსებმა და არც სლავიანებმა წარსულში არ უნდა ჩაიხრჩონ თავი და იქ ჩიჩქნონ თავიანთი იდეალები,—მათ უნ-და დაანდონ თავიანთ საქმებს და იმედი ევროპიულ მეცნიე-რებაზედ, ევროპიულ თავისუფალ სახელმწიფოების მაგალით-ზედ, რომელიც ისე რიგად იყო მაგებული სლავიანოფილები-საგან. ამ მეორე ბანაკის კაცებმა ბევრი შრომა დასდვეს სლა-ვიანობის შესწავლისათვის, ბევრი ნათელი მოჰფინეს სლავია-ნების ურთი-ერთშორის განწყობილებას და დამოკიდებულებას. ამ მხრით გრიგოროვიჩის, სრეზნევსკის და კიევის სწავლულთ კოტლარევსკის, ანტონოვიჩის, დრაგომანოვის და სხვების თხზულებანი შეადგენენ უძვირფასესს განძს სლავიანობის ლი-ტერატურაში.

სამწუხაროდ. მწერლობა იმისთანა ცუდს მდგომარეობა-ში იყო, რომ ამ მეორე ბანაკის კაცებს—დასავლეთელებს, ანუ დასავლეთ ევროპის მეცნიერობის და მოქალაქობის მომხრეთ—

არ შეეძლოთ გულ-ახდილად ლაპარაკი; არ შეეძლოთ პირ-და-პირ გამოეხატათ თავიანთი შეხედულობა და ეთქვათ, როგორი პოლიტიკური და საზოგადოებრივი წყობილებაა საუმჯობესო სლავიანებისათვის. მათ მხოლოდ შეეძლოთ აეტეხათ ბაასი და ცდილიყვნენ დაემხოთ ეს დაძველებული საზოგადო წყობილება, რომელსაც სლავიანოფილები ძალიან ახვევდენ თავს სლავიანობას. ისინი იყვნენ შერაცხულნი მეხანათეებად და სლავიანობის მტრებად, მისთვის რომ ამბობდენ: არ შეიძლება ერთის ხელით სლავიანების განთავისუფლება, მათ ლიტერატურის ფეხზედ წამოყენება და მეორე ხელით მალო-როსიის ლიტერატურის ჩაქოლვაო. იყო დრო როცა ამ მარტივის აზრის წამოთქმა თითქმის საგმირო საქმედ ითვლებოდა; მაგრამ დროება შეიცვალა, ისტორიის მსვლელობამ გაამართლა ის გულადი ხალხი და თვით მმართებლობამ მოსპო ის აკრძალვა, რომელიც ლოდივით აწვა მალოროსსიის ლიტერატურას. იმედია, რომ სხვა იმათი აზრებიც ამ რიგადვე გაიმარჯვებენ. აი თუნდა ამ ჭეშმარიტს აზრს დავაკვირდეთ: არ იქნება ურიგოო, ამბობენ ისინი, რომ რუსეთის საზოგადოებამ მიჰყოს ხელი თავის შინაურ საქმეს, მის მაგიერ რომ დატვირთოს სლავიანები ან სხვა რომელიმე ხალხი მისთანა განძით, როგორიც არის რუსული კულტურა, განათლება და ენა. მართლაც და ახირებულია ამ გვარი თავ-ალება, როდესაც რუსეთი თითქმის ორი საუკუნეა მისდევს ევროპიულ განათლებას უკან და ჯერ კიდევ ვერ დასწევია მას და პოლშა, ჩეხია, დალმაცია კი დიდი ხანია იცნობენ ევროპას და მასთან უღელსა სწევენ.

მგონი რუსების სლავიანებთან შეჯახებამ 1876—78 წ. გააგებინა რუსის საზოგადოებას რომ, თუ რუსეთს აქვს უზენაესი დანიშნულება განთავისუფლოს სლავიანები—მისთვის გა-

არა, რომ დაჰყოს იგინი რუსეთის გუბერნიებად და რუსულ ენა ასწავლოს, არამედ მისთვის, რომ ისინი იყვნენ მართლა თავისუფლები და თავის ნება-ყოფლობით ერთმანერთს დაუკავშირდენ.

თუ ამ რიგად იქნა საქმე გაგებული, მაშინ გაჰქრება სლავიანოფილების ახირებული აზრიც; შეწყდება ლაპარაკი ხალხის თვით-არსებობის მოსპობაზედ, მის განსხვავებულ თვისებათა ამოფხვრაზედ; აღარ იქნება საეჭვო, რომ ყოველ ხალხს, რაც უნდა მცირედი იყოს იგი, უნდა მიენიჭოს უფლება თავისებურად გავითარებისა, მაშინ გაუქმდება სლავიანოფილების მიჩმახული აზრებიც, რომელთაც სურთ ერთად შეჰკრიბონ ყველა სლავიანები, გაამართლ-მადიდებლონ, რუსულ ენაზედ ააჭიკჭიკონ, ევროპის ცივილიზაციას დააშორონ და წარსულ დროების იდეალებს დაუახლოვონ.

*
* *

სლავიანების ისტორიის განხილვა საზოგადოდ და კერძოდ მათის აღორძინებისა უნდა მოხდეს უსათუოდ ერთად მთელის ევროპის გავითარების ისტორიასთან; იმათი ერთმანერთთან დაშორება შეცდომა იქნება. მართალია, გუსსა და იმის სწავლას გარდა სლავიანების ეროვნებათ არ გადუციათ ევროპისათვის არავითარი ახალი აზრი, მათ არა ჰქონიათ არავითარი წინ-წამწევი გავლენა გერმანო-რომის ტომებზედ; მაგრამ, თითონ მჭიდროდ იყვნენ შეკავშირებულნი ევროპის მოძრაობასთან და მოქმედობდენ მის გავლენის ქვეშ. საუკეთესო ისტორიული წამები სლავიანთა რომელიმე ეროვნებისა არიან ის წამები, როცა სლავიანები მომეტებულის გულ-მოდგინებით მიმართავენ ევროპის განათლებას და მის სამოქალაქო წყობილებას. დუბროვნიკის რესპუბლიკის ესრედ წოდებული ოქროს საუკუ-

ნე ლიტერატურისა და შინაგანის ისტორიისა შეეთანხმება იმ დროს, როცა ის დაუახლოვდება ვენეციის რესპუბლიკას და დაიწყებს შესწავლას საუკეთესო იტალიურ თხზულებებისას. იმ დროს შესანიშნავი სლავიანური მწერლები სწავლობდენ იტალიის უნივერსიტეტებში, შემოჰქონდათ თავიანთ ხალხში მოწინავე აზრები და სთარგმნიდენ გამოჩენილ თხზულებებს პეტრარკისას, ტასსოსას, სოფოკლისას, კატულისას და სხვათა. აგრეთვე შესანიშნავი დრო ჩეხიისათვის იყო ის დრო, როდესაც გამოჩენილი იოანე გუსი ჰქადაგებდა თავის სწავლას და შესძრა მთელი განათლებული ევროპა და იმ დროში ჩეხები დაუახლოვდენ ევროპის მეცნიერებას. იმ დროს არა თუ მარტო გუსი, იერონიმ პრაგელი, იაკუბსკი და სხვანი იყვნენ შესანიშნავნი სწავლულნი და განათლებულნი ჩეხიაში, არამედ საზოგადო განათლება ჩეხიისა იმ ეპოქაში იყო საჩინო თითონ ევროპის განათლებასთან შედარებით. იმ დროს ჩეხის დედა-ქალაქის, პრაგის უნივერსიტეტი იყო საუკეთესო. ევროპის ყოველ კუთხიდგან იქ მიეშურებოდენ სასწავლებლად. მოსწავლეთა შორის იყვნენ ფრანცუზები, ინგლისელები და მრავალი ნემეცებიც.

რაც უნდა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდეს გუსის სწავლას, მაინც არ უნდა დავივიწყოთ რომ ის არ იყო ნაყოფი მხოლოდ სლავიანობისა. გუსი ჰქადაგობდა რეფორმაციის დროს, რომელიც მოდებული იყო მთელს ევროპაში და ამ მოძრაობაში მთელი ალაგი თითქმის მხოლოდ ღვთის მეტყველების მეცნიერებას ეჭირა და არა ნაციონალურ აზრებსა და ლტოლვილებას. რაც შეეხება გუსის სწავლის გავითარებას, ხელჩიცკის ქადაგებას ერთ-მორწმუნეთა ძმობაზედ, არც ამაში იყო იმისთანა რამ ახალი, რომელიც შეადგენდეს განსაკუთრებულს კუთვნილებას სლავიანობისას, როგორც ამტკიცებდენ კმაყო-

ფილებით აღვსილი პაგოდინი, და სლავიანოფილები — ხომია-
კოვი, კირეევსკი და კ. აქსაკოვი. ყოველ მოძრაობას, რო-
მელშიაც კი მონაწილეობს ქანც-გაწყვეტილი ხალხის მიუღია,
დასდებია ის მწუხარების ფერი, რომელიც ერთს წუთსაც არ
ასვენებს მას. ხალხის ყოველს მოძრაობას აქვს ეკონომიური
ბეჭედი, დღიურ პურზედ მზრუნველობა ატყვია. ამ აზრის
დასამტკიცებლად გავიხსენოთ გლეხების ომები გერმანიაში მი-
უნცერის წინამძღოლობით, ანაბაპტისტების ისტორია ჰო-
ლანდიაში და ბელგიაში, კვაკერებისა — ინგლისში, ლაცარონის-
ტებისა — იტალიაში, ზიბლეელ კომმუნისტებისა და სხვ. ამერი-
კაში. ყველა ეს მოძრაობა სარწმუნოების ნიადაგზედ იყო და-
ფუძნებული, თუმცა მის ახსნაში ეკონომიური წყობილება არ
უნდა დარჩეს სახეში მიუღებელი.

თითონ აღმოსავლეთის ეკლესიის მართლ-მადიდებლობაც
კი არ არის სლავიანების სრული კუთვნილება, მათი საკუთა-
რი სარწმუნოება. ორივე შტო ქრისტიანობისა: მართლ-მადი-
დებლობა და კათოლიკობა მათ სხვა ხალხისაგან მიიღეს და
არც ერთს ამ შტოს არა ჰქონია მათ ცხოვრებაზედ ყოველ-
თვის კარგი გავლენა. აი რას ამბობს ამაზედ პიპინი:

«სლავიანების ეროვნებანი ღებულობდენ ქრისტიანობას
ორის წყაროდამ, როგორც მათს გეოგრაფიულს მდებარეობას
შეეფერებოდა. ამის გამო ეს ტომები შეიქნენ დაყოფილნი
ორ მტრულ, სხვა-და-სხვა სარწმუნოების ბანაკად. საზოგა-
დოდ, საშუალო საუკუნოებში სარწმუნოების ომების გამო
უფრო მომეტებული განხეთქილება იყო. და რადგან ამ გან-
ხეთქილებას ზედ დაერთო აგრეთვე ამავე თვისების პოლიტი-
კური გარემოებანიც — დაარსდა ორი სხვა-და-სხვაგვარი მიმარ-
თულება სლავიანობის საზოგადობრივ განვითარებაში.

«ბიზანტიამ გადმოსცა სლავიანობას საეკლესიო დებულებასთან თავის პოლიტიკური დებულებაც და ის ჩვეულებანი, რომელთაც დასცეს ძველი დემოკრატიული წყობილებას სლავიანურის თემობისა. ბიზანტიური წარმოდგენა პოლიტიკაში ძალა-მოსილს ავტორიტეტზედ ისე რიგად გაუჯდათ ძვალსა და რბილში სლავიანებს, რომ არ შეიძლება არ მიექცეს მას ყურადღება, როცა აღმოსავლეთ-სლავიანებზედ არის ლაპარაკი. ბოლგარიია და სერბია წარმოგვიდგენენ ბიზანტიურ მმართველობისა და ბიზანტიურ სასახლის პატარა კოპიოს, მოსკოვის მეფე სავსე იყო ბიზანტიურ თეოკრატიულ თვისებებით.» (T. I, გვ. 22).

ახლანდელ ისტორიკოსებისაგან ჯეროვნად არის გამოკვლეული, თუ რა მნიშვნელობა ჰქონდა რუსეთის ცხოვრებისათვის მოსკოველ მეფობის თვით-მპყრობელობას, რომელმაც ხალხი თითქო მიაბა მის ძველებურ წყობილებას, თვით-მმართველობას მეხი დასცა და სახელმწიფოს ნაწილების კერძო ცხოვრებას ძვალი მოსტეხა. აგრეთვე ცნობილია, რა ნაირად ეწეოდა რუსეთის სამღვდელოება მოსკოვის ტახტის გამაგრებას და ამაღლებას.

როგორც რჯულის საქმეში სლავიანების ეროვნებანი არ წარმოგვიდგენენ რამე თვის-თვეობას ანუ თვით-მომქმედ ძალას, აგრეთვე ვერც თავიანთ საზოგადოებრივ დებულებაში და წყობილებაში ვერას გვიჩვენებენ იმისთანა ახალს რასმეს, რომელიც ევროპის ცივილიზაციას ეუცხოებოდეს. სლავიანებში და განსაკუთრებით აღმოსავლეთის სლავიანებში ძველადგანვე დარჩენილან ზოგიერთი დემოკრატიული ჩვეულებანი, და საზოგადოებრივი და ეკონომიური წყობილება, როგორიც არის მაგალითებრ თემობა (ОБЩИНА) დიდ-რუსებშია, და ეს წყობილე-

ბა კარგად ასრულებს კაცობრიულ მოთხოვნილებებს, კარგად ეთანხმება საზოგადობრივ და ეკონომიურ მეცნიერებას და დიდი თანაგრძნობაც აქვს მოპოებული თითონ ევროპის ახალ განათლების შვილებისაგან. მაგრამ ჩვენ წინადვე ვთქვით რომ ამ ჩვეულებასა და წყობილებას როდი სძევს სლავიანების განსაკუთრებული ხასიათი. ხალხთა დიდ-გადმოსახლების დროს, ყველა ველურ ტომებს, რომელნიც სწეწდენ რომის იმპერიას სწორედ ამ გვარივე წყობილება და ჩვეულება ჰქონდათ. ყოველი მწევრი გერმანიელების გემაინდისა (Gemeinde—община—თემობა) თანასწორ მონაწილეობას იღებდა საზოგადო და ეკონომიურ საქმეებში და ეს საქმეები თემობაშივე სწყდებოდა. ყოველი საზოგადო სამსახურის კაცი უნდა ამორჩევით დაენიშნათ; თითონ კონუნგებსაც (სარდლებსაც) გემაინდის მწევრნი ირჩევდენ. მაგრამ შემდეგში რომის ცივილიზაციის გავლენის ძალით ეს ჩვეულება შეიცვალა და აგ ნაირად არჩეულნი სამსახურის კაცნი რჩებოდენ თავიანთ ალაგზედ სიკვდილამდის. ბოლოს ეს თანამდებობა სამკვიდროდ გახდა და მამიდამ შვილზედ გადადიოდა.

დიდ ხანს ებრძოდა კიდევ ძველი ჩვეულება ახალ შემოდებულ წესებს. შემდეგ იმისა, რაც სამსახურის არჩევანობა მოისპო კიდევ დიდ ხანს არსებობდა სათემოდ მიწის მფლობელობა გერმანიაში, ნიდერლანდში, ინგლისში და თითონ საფრანგეთშიაც. ზოგიერთი სწავლულები ამტკიცებენ, რომ ელზასში და ბევრ სხვაგანაც სათემოდ მიწის მფლობელობა არსებობდა მეჩვიდმეტე საუკუნის ბოლომდე და თითქმის მეთვრამეტე საუკუნის პირველ ნახევრამდე. შვეიცარიაში ეხლაც არის ამ გვარი წყობილება.

ძლიერ და ძლიერ უსაფუძვლო აზრი იქნება რომ თემო-

ბა და სხვა დემოკრატიული ჩვეულებანი მარტო სლავიანებს დავუსაკუთროთ, როდესაც არც ერთი ევროპიელი ხალხი, არც თითონ ინდუსები, რომელნიც უძველ ევროპიელ ხალხთა წინაპრებად ითვლებიან, ამ ჩვეულებას არ არიან მოკლებულნი.

დასავლეთში თემობა იყო დაკარგული სხვა-და-სხვა ისტორიულ გარემოებათა გამო. თითონ იმ სლავიანებმაც კი, რომელნიც ევროპაზედ დაახლოებულნი და მის ცივილიზაციის გავლენის ქვეშ იყვნენ, დაჰკარგეს თემობა და ყოველი ის თვისებანი, რომლითაც სლავიანოფილებს თავი მოაქვთ. ჩეხიაში, მორავიაში და პოლშაში კერძო საკუთრებამ სძლია სათემოდ მფლობელობას იმავე დროს, როცა ეს მოხდა დასავლეთ-ევროპაში.

აღმოსავლეთის სლავიანებიც, მაგალითად ბელორუსები და მალორუსები, რა კი ისტორიულს ასპარეზზედ გამოვიდნენ და შეეჯახნენ რომო-გერმანიის ეროვნებათ,—დაჰკარგეს თემობის ეკონომიური წყობილება. მალორუსების «გრომადა,» პოლშელების «გმინა» არ მიაგვანან რუსულს თემობას და უფრო პოლიტიკური და ადმინისტრაციული მნიშვნელობა აქვთ ვიდრე ეკონომიური. თუ ველიკორუსებს დაუცავთ თემობა, ეს უნდა დაბრალდეს იმას რომ რუსეთი იყო დახშული ევროპის განათლებისათვის თითქმის ამ უკანასკნელ ხანამდის. მართლადაც, თუმცა რუსეთი პეტრეს დრომდე ჩაირიცხა ევროპის სახელმწიფოებს შორის, მაგრამ მაინც არ დაეტყო კვალი ევროპიულ მოქალაქობრივ ცხოვრებისა, ოჯახობის გამართვისა და წარმოებისა. მხოლოდ მაღალ წოდებამ და ისიც მცირედმა მისმა ნაწილმა გადიკრა ფრანცუზების და ნემეცების გარეგანი დარბაისლობის მბზინავი კანი. საშუალო წოდება—ვაჭრები და მწარმოებელნი დარჩნენ ერთგულნი მამა-პაპურ ჩვეულებისა. რა

კი გაიმართა აღებ-მიცემობა და გაცვლა-გამოცვლა რუსეთის ნაწარმოებისა დასავლეთ-ევროპის ნაწარმოებთან, რუსებიც იძულებულნი იყვნენ შემოეღოთ ის საშუალებანი წარმოებისა, რომელნიც ევროპაში არსებობდენ. ევროპასთან დაახლოვებამ შეარყია თემობა შიგ შუაგულ რუსეთშიაც და ეს ეკონომიური წყობილობა ისეთივე სუსტი გამოჩნდა თავის არსებობისათვის ბრძოლაში, როგორც სხვა ტომთა თემობა.

შეიძლება მკითხველმა მკითხოს: დავიჯერო, სლავიანოფილების სწავლაში და ქადაგებაში არა იყო-რა ამაოებისა, სიჩურჩუტისა და ბაქიობის მეტი; განა შეიძლოთ მაშინ იმათ დაემსახურებიათ საზოგადოების ყურადღება და გაერთოთ ხანგრძლივად მისი გონება და აზრი?—არა, სლავიანოფილებში ღვიოდა რაღაც ცოცხალი სული, რაღაცა ჭეშმარიტი აზრი, მაგრამ იმათ ეს ცოცხალი სული და ეს ჭეშმარიტი აზრი ისე დაამახინჯეს, ისეთს ბურუსში გაახვიეს, რომ მათი გამოჩხრეკა და გაგება თითქმის შეუძლებელი იყო უბრალო ადამიანისათვის. ეს ცოცხალი ძარღვი არის თემობა—ის ღირს-შესანიშნავი თემობა, რომელიც დღემდის არსებობს ველიკორუსებს შუა, და ეროვნებათა ოვით-არსებობის დაცვა. თუ გვინდა, ჯეროვანად გავიგოთ და დავაფასოთ თემობის მნიშვნელობა, გავიხსენოთ რა მნიშვნელობა და ხასიათი უნდა ჰქონდეს საზოგადოებას. საზოგადოება არის ადამიანთა კრება; აზრადა აქვს ადამიანის ყოველ-გვარ მოთხოვნილების უმჯობესად შესრულება: ერთს კაცს თავის დღეში არ შეუძლიან ის შესრულოს, რის შესრულებაც კაცთა გროვას შეუძლიან. რა კი ეს ასეა, საზოგადოებისაგან განაპირება, განკერძოება, მარტო თავისთავი პირად სარგებლობის მიდევნა, მთელის ცხოვრების შეცილებაზედ დაფუძნება—სავნოა საზოგადოებრივ წყობილე-

ბისათვის, ეწინააღმდეგება და ეურჩება მის ქვა-კუთხედს. ამ ძაირ პირადის მიმართულების მომხრეთ გაუხდიათ საზოგადოება თავის კაპარსად, ცხვრად და პარსვენ, როცა კი მოისურვებენ. თემობა არის სწორედ იმისთანა წყობილება, რომელიც უფრო შეშვენის საზოგადობრივ ცხოვრებას; ის არის საზოგადოდ ანუ საზიაროდ მფლობელობა მიწა-წყლისა და წარმოების ყოველ-გვარ იარაღისა. იმ მეცნიერებამ, რომელმაც ეხლანდელ დროში ამოჰყო თავი — სოციოლოგიამ (მეცნიერება საზოგადოებაზედ) იცნო თემობის დედა-აზრი ჭეშმარიტ აზრად და დასავლეთელებმაც (западники) დაადასტურეს და აღიარეს თემობის დიდი მნიშვნელობა, მაგრამ თან ამბობენ რომ ველიკორუსების თემობა ძველი ფორმაა, ბევრს შემავიწროებელ პირობებს წარმოუდგენს მწევრის თავისუფლებას, ბევრი შეკეთება და გაუმჯობესობა სჭირია და ეს გაუმჯობესობა ჩვენ უნდა შემოვიღოთ ისევ იმ «დამპალ» ევროპიდამ, რომელიც თითქმის ყოველთვის ჩვენის ჭკუის დამრიგებელი იყო.

რაც შეეხება სლავიანოფილების მეორე ცოცხალ ძარღვს — ეროვნებათა თვით-არსებობის დაცვას, — ეს ისეთი მარტივი და ყველასათვის ცხადი აზრია, რომ განმარტებას არ საჭიროობს, მაგრამ სლავიანოფილებმა ესეც კი დაამახინჯეს. მათი დევიზი «მართლ-მადიდებლობა, თვით-მპყრობელობა და ეროვნება» ითხოულობს ბოლოს ყველა სლავიანების გადარჯულებას, ყველა სლავიანთა ტომების ერთ მძლავრ სახელმწიფოვო გვამში გადახალისებას. მგონი ამ უკანასკნელ დროს სლავიანოფილები ცოტათი მორჯულდენ. ზოგნი მათგანნი (ლამანსკი მაგალითებრ) აღიარებენ რომ ავსტრიაში სლავიანობა თუმცა რიცხვით მეტობს, მაგრამ ნემეცები უფრო ძლიერნი არიან, როგორც თავის ისტორიით ისე განათლებითაც.

*
* *

სლავიანობის გამოღვიძება და აღორძინება იმითი კი არ არის შესანიშნავი რომ ვითომ მას შეეძლოს ქვეყნის განახლება და გაკეთება. სრულიადაც არა. ის არის შესანიშნავი ისე, როგორც ცოცხალ არსების გამოფხიზლება, მის ცხოვრებაში გამოწვევა. ამ მოძრაობით ვსწავლობთ ჩვენ ხალხთა-შორის განწყობილებას და მათ ურთი-ერთ შორის დამოკიდებულებას და ეროვნებათა უფლებების დაცვას. ამ რიგად იყო შესანიშნავი ყოველივე ხალხის მოძრაობა, ყოველივე ნაციონალური აღდგენა, რომელნიც ჩვენს საუკუნეში მოხდენ, მაგალითებრ: იტალიის აღდგენა, საბერძნეთის განთავისუფლება, გერმანიის პატარა სახელმწიფოების შეერთება. ეს შესანიშნავნი მოვლინებანი ეროვნებათა გამოღვიძებისა და თვით-შეგნებისა იყვნენ დაბადებულნი მეთვრამეტე საუკუნის ჭკუა-გონების მოძრაობის გამო.

ამ მოძრაობის წინადაც ბევრი სასიკეთო ცვლილება მოხდა ევროპაში; სარწმუნოების ომებს, რომელნიც რეფორმაციის წყალობით იყვნენ გამოწვეულნი, მოჰყვა შემდეგი: განთავისუფლებულმა ნიდერლანდმა დააარსა ფედერალური, ანუ შეკავშირებული რესპუბლიკა; ინგლისში მოხდა პირველი რევოლიუცია; გერმანიაში დამკვიდრდა თავისუფლება სამეცნიერო გამოკვლევისა და სარწმუნოებისა. მეჩვიდმეტე საუკუნის დასასრულს იმავე ომების გამო პოლიტიკური რუკა ევროპისა ძლიერ შეიცვალა: დაირღვნენ საშიშარი და ძლიერი მონარხიები, როგორიც იყო ფილიპე მეორის მონარხია; მის მაგივრად აღიმართენ დემოკრატიული სახელმწიფოები, რომელთაც დაიცვეს თვით-მართველობა, ხალხისა დ მოქალაქეების შემწეობით. ცხადია, რომ ამ დროს ხალხის თვით-მართველობას უნდა მო-

პოვა მომხრენი ლიტერატურაში და იმ მეცნიერებაში, რომელს საგნად ადამიანის უფლების გარჩევა აქვს. თვით-მართველობა ვერას გზით ვერ შეურიგდებოდა თვით-მპყრობელობას და ეს უკანასკნელი უნდა დაცემულიყო ისე, როგორც დაეცა კათოლიკობა.

ამასთანავე მეცნიერებამ იქვე მოიდგა და მოსულიერდა. საშუალო საუკუნოებში ძლიერ ცუდად იყო მეცნიერების საქმე. ყველაფერი ჰქონდა დაკავებული სამღვთო წიგნებს, ღვთის მეტყველობის მწერლობას და ამ საგნებზედ ბაასს. რაც ამ საგნების წრეს გადასცილდებოდა, რასაც ცოტათი მაინც ეტყობოდა მეცნიერების ნიშანი—ყოველივე წინადვე იყო განსჯილიცა და დასჯილიც. ქრისტეს სახელობით პაპი თავის ურჩებს და მათ თხზულებებს ჰყრიდა ცეცხლის ქურაში. მაგრამ ვის შეუძლია შებორკოს კაცის ჭკუა-გონება! ჯორდანო ბრუნოს, გუსს, იერონიმ პრაგელს, რომელნიც იყვნენ დამწვარნი აზრისა და სარწმუნოების თავისუფლებისათვის—მოყვნენ მრავალი სხვები.

როცა სარწმუნოებისთვის ომები გათავდა, სამეცნიერო გამოკვლევის და სარწმუნოების თავისუფლებამ გაიმარჯვა, მაშინ გაჰქრა გაყვებარი და გამომშრალი შუა საუკუნოების სქოლასტიკა უნივერსიტეტებში. თავისუფლებამ გაიკეთა ბუდე ნიდერლანდში და შეიფარა თავის ფრთის ქვეშ მეცნიერება და ხელოვნება. მეცნიერების მოღვაწენი დიდის წყურვილით დაწაფენ ბუნების შესწავლას და დააკვირდენ ადამიანთა ცხოვრებას; ყოველივე მეცნიერული შეძენა აფართოებდა კაცობრიობის ჭკუა-გონებას, მის შეხედულებას; თან-და-თან სპობდა ცრუ-მორწმუნეობას, ხოლოს უღებდა მავნე და დამალულ ძალებს. კაცს მეტი რწმუნება მიეცა თავის ძლიერებისა, უფრო

თამამად დაიწყო ყურება, წელში გაიმართა. ბეკონმა მთლად ერთიანად გადმოატრიალა მეცნიერება, ამოუჩინა მას მძლავრი ღონისძიება და საშუალება ჭეშმარიტების საძებნად. შესანიშნავ მეთვრამეტე საუკუნეში ინგლისური მეცნიერება და ფილოსოფია გადმორგეს საფრანგეთში და ისეთის ადვილის ენით ახსნეს, ისეთი სინათლე მოჰფინეს, როგორც ფრანცუზებს შეშვენოდათ. საფრანგეთიდამ მეცნიერება და ფილოსოფია მოეფინა მთელ ქვეყანას. საფრანგეთის ენციკლოპედისტებმა წამოაყენეს ფეხზედ ღონე-მიხდილი ადამიანი. მაშინდელ საფრანგეთის ლიტერატურას და ჭკუა-გონების მოძრაობას დიდი გავლენა ჰქონდა ყველა სახელმწიფოებზედ და მათ შორის რასაკვირველია გერმანიაზედაც. გერმანიაში ის იყო განთავისუფლდა ლიტერატურა მჩატე და მომაკვდინებელ სქოლასტიკისაგან და აყვავდა ლესსინგისა, გერდერისა და მენდელსონის ჩულის შეწყობით. ისინი აღვიძებდენ საზოგადოების მიძინებულ გრძნობას, ჰქადაგობდენ სხვა-და-სხვა ტომთა და მერჯულეთა თანასწორობას, აღძრეს პატრიოტობა და შეუდგენ ნაციონალურ ფილოსოფიის აღშენებას.

ამ ეპოქამ მოიტანა საყოველთაო გამოცოცხლება, შეიტანა კაცობრიული აზრი ყოველ-გვარ ცოდნაში, სახელმწიფო და საზოგადოებრივ მოქმედებაში. რასაკვირველია მანვე იქონია დიდი გავლენა სკოლასა და უნივერსიტეტებზედ. მოაწია საფრანგეთის დიდმა რევოლიუციამ თავის წინამორბედით—შეერთებულ შტატების თავისუფლებისათვის ომიანობით, რომელმაც გაიტაცა საუკეთესო საფრანგეთის ყმაწვილ-კაცობა. იქ ხალხმა გაიმარჯვა და დაარსდა შეკავშირებული რესპუბლიკა. ყველანი სიხარულით და სასოებით შეჰყურებდენ ახალ-დაბადებულ რესპუბლიკას და მის შესანიშნავ მოღვაწეს—უაშინგტონს.

კაცის უფლებათა გამოცხადებამ (დეკლარაციამ) და სახელმწიფოს ყოველ ნაწილებისადმი თავისუფლების მინიჭებამ ისეთი იმედები დაჰბადა კაცობრიობაში, რომ მან დაიწყო ფიქრი იმ საოცნებო დროების დაახლოვებაზედ, რომელზედაც წინასწარმეტყველებდენ ტომას მორი და რუსსო.

რა მდგომარეობაში იყვნენ ამ დროს სლავიანის სხვა-და-სხვა ტომები?

*
* *

სამწუხარო სურათს წარმოგვიდგენს სლავიანთა განათლების და საზოგადოების მდგომარეობა წარსულ საუკუნეში. სლავიანობა (რუსეთს და პოლშას გარდა) იყო დაგლეჯილი და დანაწილებული პატარა ტომებად. უცხო ხალხის უღელი მძიმედ აწვათ მათ ყველას და თუმცა სათითაოდ კი ცდილობდენ დაეცვათ თავის ეროვნება, საერთო მოქმედება არ ეტყობოდათ: ბოსნიელები, ჰერცეგოვინელები, სერბები, ბოლგარები, ხორვატები, სლოვენცები ისეთ რიგად იყვნენ გაგმირულნი ოსმალებისა, ნემეცებისა და ვენგრიელებისაგან, რომ დაჰკარგოდათ ყოველიკე კავშირი და გვაროვნული გრძნობა. ბოლგარებზედ პირველად შლეცერმა (ნემეცმა) ამოიღო ხმა. შაფარიკს, რომელიც ითვლება საზოგადოდ სლავიანობის ფილოლოგიის დამაარსებლად, თითქო დავიწყებია ეს ხალხიო.

ამას გარდა სხვა-და-სხვა სარწმუნოების სლავიანები კინკლაობდენ ერთმანერთში. სლავიანე-კათოლიკე ემიშპებოდა მართლ-მადიდებელს სლავიანს; ეს უკანასკნელი ეშულებოდა რეფორმაციის მომხრეს. ამათ ყველას ემტერებოდა და სდევნიდა გათათრებული სლავიანი. კათოლიკე სლავიანებ შუა განათლების სადავე ეჭირა ხელში იეზუიტებს, რომელნიც ცდილობდენ ხალხისათვის გზა აერიათ და აეცილებინათ ნამდვილ

განათლებასა და მეცნიერებას. მართლ-მადიდებელ სლავიანობაში სამღვდელოება ძლიერ იცავდა სამღვთო-წერილის წიგნების ცოდნას და ცდილობდა არ გამქრალიყო ეს უკანასკნელი საუნჯეც.

ამას ისიც დაურთეთ რომ მაღალ-წოდებამ მიატოვა ხალხი, ხელი აიღო თავის რჯულზედ, თავის დედა-ენაზედ. ლეჟანი ამბობს: «ბოსნიის მაღალ-წოდებამ მიიღო ისლამი მისთვის რომ დაენარჩუნა თავისი ადგილ-მამული. მთელ საოსმალოში ის ეხლაც ითვლება ყველაზედ უფრო უკან ჩამორჩენილად ჭკუა-გონების განვითარებაში და ფეოდალურ წყობილების შემნახველად. ეს არის არისტოკრატია არა ოსმალური, არამედ გაოსმალებული და ძლიერ სამძიმო მის ხელ-ქვეითებისათვის.»

ამ შევიწროებულ ყოფაში იყვნენ საზოგადოდ ყველა სლავიანის ტომები გარდა რუსებისა და პოლშელებისა, და რასაკვირველია, მათ არ მოეთხოვებოდათ არც ნაციონალური მეცნიერება, არც საზოგადო განათლება.

ეხლა გადავავლოთ თვალი სათითაოდ სლავიანის დავარდნილ ერთა. დავიწყოთ პოლშიდგან, რომელსაც, თუმცა არ მიუღია მონაწილეობა ამ უკანასკნელ სლავიანების მოძრაობაში, მაგრამ იგი ეკუთვნის სლავიანების გვარ-ტომობას და მაშასადამე მონაწილეობას უნდა იღებდეს იმ აზრის (პანსლავიანობის) შეუსრულებლად, რომელიც ყველა სლავიანებს ერთმანეთთან აკავშირებს.

პოლშა წარსულ საუკუნეში ჯერ კიდევ არ იყო დანაკუწებული, მაგრამ პოლიტიკური ავად-მყოფობა სწვევდა და ძლივსღა იდგავდა სულსა. ეხლა თითქმის ერთ-ხმად ამტკიცებენ ისტორიკოსები, რომ ამ სნეულების მიზეზი ერთ-ხელ ძლევა-მოსილის და სიცოცხლით სავსე პოლშისა იყო მისი

მაღალ-წოდების და ხალხის ერთმანერთთან დაშორება. მაღალი-წოდება ჩაითვლა ცხოვრების განცხრომაში, მეტა ნებივრობას და სხვის არაფრის დარდი არა ჰქონდა. აი რა სურათს წარმოგვიდგენს მაშინდელ პოლშისას სტაშიცი (1790 წ.): «ვინ შემოიტანა სეიმში (მაღალ-წოდების კრებაში) ვერაგობა, ზნეობის სიმდაბლე და ძალადობა? პანებმა (მებატონეებმა). ვინ ალორებს, სყიდულობს და ათრობს შლიახტას (აზნაურობას)? პანები. ვინ აუქმებს კანონ-მდებელ ძალს და არღვევს სეიმებს? პანები. ვინ გახადა სამართალი სავაჭრო ფართლად? პანებმა. ვინ ჰყიდდა ხოლმე სამშობლოს და ჰყიდულობდა სამეფო გვირგვინს? პანები. ვინ შემოუსია მტრის ჯარები სამშობლოს? პანებმა.»

მაღალ-წოდებას არ ესმოდა, რომ ის თავის საკუთარ ფესვებს სთხრიდა, თავის ღვიძლ შვილებს სამარეს უმზადებდა. განადგურებული და უმეცარი ხალხი ვერ შველიდა სამშობლოს, რადგან მას თავის დარდები აწუხებდა და მის სულისა და გონებას მოსვენებას არ აძლევდა. მეტის-მეტი უთავბოლობა ჩამოვარდა პოლშაში. აი რა რიგად დასტირის ერთი პოლშელი მწერალი თავის სამშობლოს ბედს: «რა არის ჩვენი ქვეყანა? მონარხია არ არის მას აქეთ, რაც იაგელლონების ტახტი დაემხო. რესპუბლიკა მას არ დაერქმის, რადგან ორს წელიწადში მხოლოდ ექვსის კვირით იკრიბება სეიმი. მაშ რაღაა? ის არის წამხდარი და გაფუჭებული მაშინა, რომლის ამუშავება ერთს კაცს არ შეუძლიან, ყველას არა სურს, და მის გაჩერება კი სათითაოდ ყველას შეუძლიან? (ეს არის ნათქვამი veto'-ს უფლებაზედ. ყოველ შლიახტიჩს შეეძლო წარმოეთქვა სეიმზედ veto — ესე იგი «არ მსურს», რომლის გამო წინადადება გაუქმდებოდა ხოლმე.) ერთის სიტყვით პოლშა აღარ

წარმოადგენდა იმ მჭიდროდ შეკავშირებულს და თანაბარს სხეულს ურომლოდ სიმაგრე და სიმრთელე შეუძლებელი საქმეა. დაუძლურებული პოლშა დანებდა თავის უმადურს სკედრს და გაიყო სამს ნაწილად.

განაწილების შემდეგაც ჰყავდა პოლშას ღირს-შესანიშნავი მწერლები—მიცკევიჩი, კრასინსკი, სლავიცკი და სხვ. სწავლულებიც, მაგრამ ის არ მისდევდა სლავიანთა შემაერთებელ აზრს და ლტოლვილებას. ორი-სამიოდ მისი მწერლების მეტი არავინ არ აქცევდა ჯეროვან ყურადღებას ამ აზრსა და ჩვენის ფიქრით კი ეს აზრი სლავიანების ძმურად შეუღლებისა და ერთმანერთის დახმარებისა მისთვისაც ძლიერ საჭირო იყო.

მეორე სლავიანის ტომი, რომელსაც ჰქონდა თავის დამოუკიდებლობა, იყო დოლმატები თავის ქალაქით დუბროვნიკით (რაგუზა). მისი განათლების და ლიტერატურის ისტორია ძლიერ მტკიცედ არის შეწნული იტალიის განათლებასა და მეცნიერებასთან. იტალიის პატარა რესპუბლიკების შინაგან ცხოვრების ტურფად გაფურჩქვნისა და აყვავების დროს, რომელიც იყო მეთოთხმეტე, მეთექვსმეტე და მეჩვიდმეტე საუკუნოებში, დუბროვნიკმა მიაღწია უმაღლესს ხარისხამდე განათლებისა და ცხოვრების გაუმჯობესობისა (კულტურისა). მაგრამ მეჩვიდმეტე საუკუნის მეორე ნახევრიდამ მოკიდებული, ესე იგი მას აქედ, რაც მიწის ძვრამ (1667 წ.) დაამხო დუბროვნიკი, 5000 სული გაჟლიტა და ყველა ქვით-კირის შენობები დაანგრია,—მას აქედ დუბროვნიკის განვითარებამ უკან დაიხია. რესპუბლიკა, როგორც იყო კიდევ ბორძიკობდა 1809 წლამდე, როცა ნაპოლეონ პირველმა მიაკერა დოლმატია მისგან შედგენილ «ილირიას.» ამ უკანასკნელს სახელმწიფოს

იგივე ბედი ჰქონდა, რაც ყველა ნაპოლეონისაგან შედგენილ სახელმწიფოებს: ისიც სხვებსავით მალე დაირღვა. 1814 წელს დალმატია დუბროვნიკით ვენის კონგრესის გადაწყვეტილების ძალით დარჩა ავსტრიას.

შემდეგშიაც გამოჩენილან დუბროვნიკში მწერლები ხალხურ ენაზედ ევროპიულის აზრით და განათლებით. მეთვრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში დარჟიჩის, კაჩიჩის და მათის თანამშრომლების მოღვაწეობით თითქმის კიდეც გამობრუნდა მიხრწნილი ლიტერატურა, „მაგრამ არც პოეზიის ამ ახალ გამარჯვებას ჰქონია დიდი დღე და მწერლობამ ისე ვერ იხეირა, რომ დაეცვა ეროვნება... დალმატების მწერლებმა, რაკი ერთ-ხელვე დაიმკვიდრეს ის ლიტერატურული აზრები და შეხედულებანი, რომელნიც ლათინურიდამ და იტალიურიდამ გადმოიღეს, ისე რიგად მიაცივდნენ მათ, რომ, როცა მთელ ევროპაში დაიწყო ჩუხჩუხი ახალმა აზრებმა და შეხედულობამ, ისინი მაინც სწერდნენ სასულიერო პოემებს, ცრუ-კლასსიკურ ეპოპეებს, სამიჯნურო ლექსებს. მართალია ამ ლიტერატურასაც ეტყობოდა ხალხის ფერი, მაგრამ უმეტესი ნაწილი მაშინდელ მწერლებისა სწერდნენ გაუგებარ ენაზედ და ვერ იქცევდნენ საზოგადოების ყურადღებას; ლიტერატურა არ უგდებდა ყურს იმ განმანათლებელს მოძრაობას, რომელიც მაშინ გადაედო მთელს ევროპას საფრანგეთიდამ და რომელსაც შეეძლო გაეღვიძებია საზოგადოებრივი აზრი და შეეკავშირებია ლიტერატურა სახალხო საქმესთან." (პიპინი, 196 გვ.)

არც ჩეხეთის საქმე იყო უკეთ. სარწმუნოებისთვის ომებმა მთლად ააოხრა და დაამხო ადრინდელი კეთილ-დღეობა თავისუფალ ჩეხეთის სამეფოსი, რომელმაც სამუდამოდ დაჰკარგა

თავისუფლება თეთრ მთაზედ (ბელაია გორა) დამარცხების შემდეგ (8 ნოემბერს 1626 წ.) ნაციონალური ჭკუა-გონების მოძრაობამ ჯერ დაჰბადა სახელოვანი ისტორიული პირები, მაგრამ ეს მოძრაობა ჩაჰქრა თავისუფლების დაკარგვის შემდეგ. «ჩეხებს ისე აწვალებდენ, რომ საკვირველია, რატომ მთლად არ მოისპო მათი ისტორიული ცხოვრება.» თეთრ მთაზედ დამარცხების შემდეგ ჩეხებს სტანჯავდენ ცეცხლით, რკინით, საპყრობილეთი, სდევნიდენ ყოველს ადამიანს, ლიტერატურას, დაწესებულებას, რომელსაც კი გუსსიტობის, რეფორმის ანუ თემობის ბეჭედი ესვა. ძალ-დატანებით უნდოდათ გაეკათოლიკებინათ ჩეხები, ამოეფხვრათ მათ ტვინიდამ ყოველივე კეთილი აზრი. ფანატიკი იეზუიტობა სდევნიდა ჩეხურ წიგნებს მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრამდე.»

იმ დროის პატრიოტები დიდის მწუხარებით და სასოწარკვეთილებით სჩივიან:

«ყველამ იცისო, ამბობს კ. ტომი 1783 წ., რომ სამის წლის წინედ იყვნენ გამოსულნი ჟანდარმები, რომელნიც ცოფიან მგლებივით კარი-კარს დაეთრეოდენ, ათვალიერებდენ ყოველ კუთხეს, და თუ სადმე შენიშნავდენ ჩეხურ წიგნს, კარგი ყოფილიყო, თუ ავი, ჰგლეჯდენ ხელიდგან, ჰხევდენ და სწვავდენ.»

დევნილი და შევიწროებული ჩეხობა თან-და-თან დაეცა, ჩეხური ენა ერთ-ხელ ძლიერ მდიდარი და სამეცნიეროდ გაწვრთნილი საშინლად გაღარიბდა. მეთვრამეტე საუკუნის მეცნიერობის და განათლების მოძრაობამ უმნიშვნელოდ ჩაიარა ჩეხებისთვის. მაღალმა წოდებამ მიატოვა ხალხი, გაწემეცდა, თაკილობდა დედა-ენაზედ ლაპარაკს. ჩეხური წიგნები აღარ გამოდიოდა, გარდა იმ წიგნებისა, რომელნიც იყვნენ გამოცე-

მჳლნი იეზუიტებისა და რეაქციის მომხრეთაგან და უფრო საგრძნობელნი იყვნენ, ვიდრე სასარგებლონი. ჩეხიის პატრიოტებს სასოება წარეკვეთათ და იმედი წაერთვათ, რა კი ნახეს ესეთი დაცემა თავის ეროვნებისა. მათ ეშინოდათ, რომ ჩეხები პალაბის სლავიანებსავით არ შეერიონ მთლად ერთიანად ნემეცებს. ეშინოდათ და შიშის მიზეზიც ჰქონდათ მათ... ვაი იმ ხალხსა, რომელსაც არა ჰყავს მზრუნველი და თავ-დადებული დამხმარე ენისა და ეროვნების დასაცველად. ამისთანა ხალხი წამ-და-უწუმ უნდა მოელოდეს თავის სიკვდილს! მაგრამ არც მარტო ენის შენახვით შეიძლება გამოწვეულ იქმნას ხალხის ძალა და დადგინდეს გონივრული ცხოვრება. ეროვნება, რაც უნდა მაცოცხლებელი ძალა იყოს, მაინც ვერ გაუმართავს ხელს ისტორიულ განვითარებას, თუ თავის ბუდეში ჩაიკეტა. მხოლოდ მოწინავე ხალხთა მეცნიერების და განათლების შეთვისება მისცემს მას ადგილს ისტორიაში. მაგრამ სხვა ხალხთა ნაყოფი ეროვნების გულში უნდა ჩაინერგოს, უნდა შეიმოსოს ნაციონალურ თვისებით და ხასიათით. ასე რომ ერთის მხრით შესწავლა და განმარტება ხალხის ყოფა-ცხოვრებისა, მისი ჩვეულებისა, ეკონომიურ წყობილებისა — და მეორეს მხრით მისი მონაწილეობა განვითარებულ ევროპის მეცნიერებასა და ცხოვრებასთან — შექმნის საკუთარს თვით-არსებობას.

ამ გვარს შრომას მოჰკიდეს ხელი პირველმა საქმის დამწყობებმა, როცა ავსტრიის ტახტზე აჰიდა ენციკლოპედისტების მეგობარი და თავისუფლების მოყვარე იმპერატორი იოსებ მეორე. ის არა თუ ხელს არ უწყობდა რეაქციას და იეზუიტების საქმეს, არამედ ძლიერ მტრობდა მას და კიდევაც მოშალა იეზუიტების ორდენი. მას წრფელის გულით სურდა შემოეტანა განათლება ხალხში, მაგრამ თან რწმენდა, რომ

ამ განათლების გადმომცემი ნემეცური ენა უნდა ყოფილიყო; მართლაც 1774 წ. სასწავლებლებში და სასამართლოებში შემოიღეს ნემეცური ენა, რომელიც ჩეხებს განემეცებას უქადოდა.

«მაგრამ ეს განზრახვა ჩეხების განემეცებისა ერთ დროს დაიბადა სლავიანების ლიტერატურის აღდგენასთან. ეს ორი მოვლენა და-ძმანი არიან, რადგან ერთის წყაროდგან მომდინარეობენ. ეჭვი არ არის, რომ მეთვრამეტე საუკუნის განმანათლებელი და კაცობრიული აზრები, რომელთ დიდი მომხრე იყო იოსებ მეორე, იყო მიზეზი ჩეხურ ლიტერატურის აღდგენისა.

«იოსებ მეორისაგან ხმარებული ღონე ეწინააღმდეგებოდა ჩეხების ეროვნებას, მაგრამ მასთანავე აძლევდა მას ბრძოლის ღონისძიებას, სამოქალაქო და სარწმუნოების თავისუფლებას, რომელიც თავისითვე აღაგზნებდა საზოგადობრივ ძალას. რამდენადაც საშიშო იყო ეროვნებისათვის იოსებ მეორის პოლიტიკა, იმოდენადვე სასიკეთო იყო მისთვის ესეთი აღმგზნები გავლენა. საუკეთესო ჩეხიის შვილებს წელი მოსწყვიტა ენის ამ გვარმა ცხოვრებიდამ გამორიცხვამ და ჩააფიქრა იგინი; ნუ თუ მართლა მოისპო ხალხში ნაციონალური შეგნების ნიჭიო, ან იქნება საკმაო იყოს მისი გამოღვიძება და ერთბაშად აღორძინდება იგიო! ახლა შესაძლო იყო ამის გამოცდა; ნაციონალურ ლტოლვილებას შეეძლო მხარი-მხარს სიარული იმ დროების მოთხოვნილებასთან, რომელმაც დაბადა იოსებ მეორის პოლიტიკა. მოწინავე კაცების პატრიოტული გრძნობა მოქმედობდა იმავე განათლებისა და ხალხის სიკეთისათვის, მხოლოდ სხვა გზა აირჩია. ისინი ცდილობდენ აღეძრათ ნაციონალური სული და ხალხის ენას ამჯობინებდენ ხალ-

ხში განათლების გასავრცელებლად. მეორეს მხრით განმეცების შიშმა გაუღვიძათ დიდი ხნით დაჩაგრული ისტორიული მოგონება და ამან უფრო გაუახლა ეროვნების დაცვის სურვილი. ამ წყაროებიდგან მომდინარეობს ის ახალი მოძრაობა ჩეხურის ლიტერატურისა, რომელსაც აღორძინებას უწოდებენ (პიპინი და სპასოვიჩი, ისტორია სლავიანურ ლიტერატურისა. ტ. II გვ. 918—919).

* * *

სამწუხარო დ გულ-საკლავ სურათს წარმოგვიდგენს პოლშის, დუბროვნიკის და ჩეხიის დაცემა, მაგრამ ეს სურათი კრთება, როცა მოვიგონებთ დამდაბლებულ, დაგლეჯილ ბოლგარიას და სერბიას, როცა მოვიგონებთ მათ გაოხრებას, გაბინძურებას და გატიელებას ბერძნებისა და ოსმალოებისაგან. როცა დაეკითხებით ისტორიკოსებს, ამ შესაძრწუნებელ საქმეების მოწმეებს, უნებურად ჩაფიქრდებით, რა იღბლით, რის მეოხებით და ხალხის გამძლებლობით შეუნახავთ მათ თავიანთი ენა და არ გამქრალან უგზო-უკვლოდ ისტორიიდამ? ჭეშმარიტად, არსებობს რაღაც გაუგებარი, თითქო არა-ქვეყნიური ძალა ხალხში, რომელმაც შეარჩინა თავისი ენა და ნაციონალური შეგნება სამის საუკუნის ჯაპან-წყვეტისა, ფანატიზობისა და უმეცრების შემდეგ.

თავ-და-პირველად მეთოთხმეტე და მეთხუთმეტე საუკუნეებში ისე მძიმედ როდი აწვათ ოსმალების ტვირთი ბოლგარებს, მაგრამ როცა ოსმალეთი დაუძლურდა, მისმა სხეულმა დაიწყო დაშლილობა, ბერძნული ელემენტი გაძლიერდა და აიშენა საკუთარი სატახტო ქალაქი (ფანარა) თვით სტამბოლში, — მაშინ ეს ტვირთი აუტანელი გახდა მათთვის. მაღალი წოდება ბოლგარიისა, ბოსნიის და სერბიისა ან ამოწყვეტილი იყო,

ან გამაჰმადიანებულნი, და მას მხოლოდ ამ გზით, სხვა რჯულის მიღებით შეეძლო თავის შველა და მნიშვნელობის დაცვა; მაგრამ ამასთანავე მაღალის წოდების პირნი გადადიოდენ ფანარიოტების რაზმში, რომელნიც იყვნენ ხალხის გამწარებული მტრები და მტარვალები.

ფანარიოტები არა სჯერდებოდნენ გამოეწურათ უკანასკნელი წვეთი ხალხის სისხლისა, ისინი უპირებდენ არსების მოსპობასაც. «ეს ზნეობით-წამხდარი და გარყვნილი ბიზანტიის ბუშები (ფანარიოტები), რომლის დიპლომატიური ძალოვნება იყო ჭორიკანობა, ბეზღობა და ცილისწამება, რომლის მმართველობის სისტემა იყო პირადი გამდიდრება—სამარცხვინო დაღით იყვნენ დადაღულნი ყველა მწერლებისაგან, ვისაც ჰქონია მათზე ლაპარაკი.»

სახელი ფანარიოტი იყო ერთსა-და-იმავე დროს სათათხოშიც და სალანძღავიც მეჩვიდმეტე და მეთვრამეტე საუკუნოებში. გაიძვერაობით და სურხით, ანუ უკედ ვთქვათ ხრიკებით, დაიჭირეს მათ ყველაფერი; მართებლობაც ისინი იყვნენ, ბანკირებიც, თარჯიმანებიც; დუნაის სათავადოებში იყვნენ გოსპოდარებად (მებატონეებად); ბოლგარიაში — ეპისკოპოზებად; სტამბოლში—პატრიარხებად, საეკლესიო მართველობას იჯარით იძლევოდენ.

ერთი მწერალი ამბობს: «ფანარიოტები ყვლეფდენ ბოლგარებს და უნდათ მოესპოთ ყოველივე ღონისძიება თავიანთ მდგომარეობის შეგნებისა. ამიტომ განგებ სტოვებენ ხალხს უმეცრებაში და შეუწყნარებლად სწვავენ ყოველ სლავიანურ ხელ-ნაწერს.»

ფანარიოტები არც ამას სჯერდებოდენ, ისინი იღებდენ

ხალხიდამ ძალას თავიანთ უმსგავსი ქცევის დასაკმაყოფილებლად.

ბოლგარიელთ მწერალი დრინოვი ამბობს: «ჩვენი ხალხი იყო მკვდარი მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისიდამ მოკიდებული. ბოლგარები არ არსებობდნენ, როგორც ხალხი, ისინი შეადგენდნენ დაჩაგრულთა და გაძარცულთა ადამიანთა გროვას. თითონ სიტყვა «ხალხი» დაკარგული იყო და მის მაგივრად შემოიღეს „რაია,“ ბერძნული სიტყვა, რომელიც ნიშნავდა სოფლის მცხოვრებლებს, სამუშაოდ და ძალების სახდელად განწესებულებს. თუ ვინიცობაა რომელიმე ბოლგარიელი მიაწევდა უფრო ევროპიულ ცხოვრებამდის, ის უნდა გადასდგომოდა თავის ხალხს და გამხდარიყო ბერძნად (ფანარიოტად) რადგან ბოლგარიელს „არ შეშვენოდა“ მოქალაქური, ევროპიული ცხოვრება. ბოლგარიელი უნდა ყოფილიყო მხოლოდ სოფლის მცხოვრებად და მიწის მუშაკად.»

ამ გვარსავე მდგომარეობაში იყო სერბიაც. „სერბიაში, ამბობს ერთი გამოჩენილი ისტორიკოსი, უფლობდა მთელის თვისის ძალით ოსმალური სისტემა. ხვანთქრის ჯარი ყოველ წლივ დადიოდა მათ მიწებზედ ვენგრიელების საზღვრებისაკენ და მოსვენებას არ აძლევდა. მთელი მხარე სანჯაყებად იყო დაყოფილი და ბეგრით სულ-ამოხთქმული. იარაღის ტარების ნება არავისა ჰქონდა. 1804 წლის აჯანყების დროს მათი იარაღი მხოლოდ კეტები იყო. ერთი მოგზაური, რომელმაც დაიარა სერბია მეთვრამეტე საუკუნეში ამბობს, რომ სერბიელები არიან ლაჩრები, დაშინებულები, არ შეუძლიან კაცს პირ-და-პირ შეხედონ. ყოველ ხუთის წლობით ჰკრეფდნენ ახალგაზდა ყმაწვილებს, სერბიელების იმედსა და ნუგეშს და მიჰყავდათ სტამბოლში ხვანთქრის მოსამსახურედ. ეს ყმაწვილე-

ბი გამოდიოდენ პირველნი მდევარნი და დამღუპავნი ქრისტიანობისა.» (Ранке, Исторія Сербій. Москва 1857 г. стр. 25—26.)

ამ გვარივე გადასახადი აწვათ ყველა სლავიანებს. მათ ყველას ამაჰმადიანებდენ და ადგენდენ იანიჩარების პოლკს. გამხეცებული იანიჩრები შეიქნენ ყველასთვის მესად და რისხვად და თითონ ოსმალეთსაც ისეთს ზარსა სცემდენ, რომ ხვანთქარი იძულებული იყო წარსულ საუკუნის დამლევს თითონვე დაეშალა და სამუდამოდ გაეუქმებინა იანიჩარის ჯარი.

ამ მდგომარეობაში სერბიის ჭკუა-გონებას რასაკვირველია ეძინა. მხოლოდ აქა-იქ მიგდებულ მონასტრებში სწავლობდენ ბავშვები სამღვთო-წერილს, წერა-კითხვას. იქვე იბეჭდებოდენ ხან-და-ხან პატარა წიგნები ძველის ხუცურის ენით დაწერილნი, ხალხისათვის გაუგებარნი. „მაგრამ სერბიის ხალხმა — ამბობს სუბოტიჩი — მიიღო ეს გაუგებარი წიგნები განუსაზღვრელის სიხარულით და სასოებით და განძსავით ინახავდა მათ. სერბიელებს დოსითეოს ობრადოვიჩამდე არ მოუძღვოდათ იმისთანა კაცი, რომელსაც სიცოცხლე მიეცა ჩამკვდარის ლიტერატურისათვის და მიძინებულ ნაციონალურ გრძნობისათვის სული ჩაედგა.

ნამდვილი გზა ნაციონალურ მწერლისა ძნელი გამოსაჩხრეკია; ეს შეუძლიან მხოლოდ დიდად ნიჭიერს და ბუნებით უხვად დასაჩუქრებულს კაცს, რომელსაც გამოუცდია უბედურება და ტანჯვა ხალხისა, ესმის მისი საჭიროება და სურვილი. ამისთანა იყო ობრადოვიჩი და ყველა ის მწერლები, რომელნიც შეუდგნენ სლავიანების აღდგენას. ისინი იყვნენ უბრალო ხალხის შვილები და ევროპიულ მეცნიერებასთან კარგად გაცნობილნი. აქედამ წარმოსდგება მათი მხურვალე სიყვარული

ხალხისა. დაუღალავი შრომა ევროპიულ მეცნიერების და განათლების ხალხურ ნიადაგზედ გადმორგვისთვის. ხალხის და სამშობლოს სიყვარულმა დაჰბადა მათი შრომა მათის ეროვნების წარსულის და ახლანდელ ცხოვრების გამოსაკვლევლად. მათმა შრომამ ევროპიულ განათლების გასავრცელებლად შექმნა თანამშრომლები და მოწაფეები, რომელნიც გაცილებით უფრო შორს წავიდნენ, დაიწყეს შრომა არა თუ მარტო განათლებისათვის, არამედ პოლიტიკურ და სოციალურ განვითარებისათვისაც. ამ განვითარების ისტორიას ჩვენ მოგითხრობთ მეორე სტატიაში.

**

პარიჟი, 1881 წ.

გადაკარგული მხარე.

(«ხევსურები და ხევსურეთი,» თხზულება დ—რის გ. რადდესი.)

(დასასრული *)

ეხლა უფრო ვრცლად დაგვჭირდება ლაპარაკი ხევსურების ზოგიერთ იმისთანა ჩვეულებაზედ, რომელსაც პირ-და-პირი დამოკიდებულება აქვს მათს ეკონომიურ მდგომარეობასთან.

ყოველს მთის ხალხს აქვს ერთი რიგი ხარჯი, რომელიც მძიმე ტვირთად აწევს კისერზედ და ეს ტვირთი არის „წირვები," გამართული მიცვალებულის მოსახსენებლად. კარგად არის ნაგრძნობი ხალხისაგან ამ გვარ ხარჯების მავნებელი, გამღარიბებელი მოქმედება და ბევრს ადგილს ეცადნენ მათს სრულს ამოკვეთას, ან შემსუბუქებას, მაგრამ იმისთანა ჩვეულების ღალატი და ერთბაშად შეცვლა, რომელსაც ხალხში ფესვები საუკუნოებით გაუდგავს, ადვილი არ არის.

ხევსურები მიცვალებულს პირ-მოუპარსავს არ დააგდებენ ხოლმე; ჭირის-უფლები კი, მგლოვიარობის ნიშნად, წვერს გამოიშვებენ. დედა-კაცები სხვა-და-სხვა ვადამდე, და არა უმეტეს ერთის წლისა, ხორცს არა სჭამენ, მარხულობენ. ვიდრე მიცვალებულს არ დაასაფლავებენ და „შესანდობარს" ე. ი.

---

*) «ივერია» № 4, 1881 წ.

ნიშანს თოფის სასროლად არ დააყენებენ, სოფელში, ან სოფლის გარეშემო თოფს ვერავინ გაისვრის, თუ არ რომელსამე გაჭირების მიზეზით. დამარხვის დროს ზარით ტირილი იციან, როგორც საზოგადოდ სხვა მთის ხალხმა. ბ. რადდე ამ ჩვეულების შესახებ ამბობს: «....გალავანში, მიცვალებულს გარს შემოეხვევიან დედა-კაცები და ზარითა ტირიან. ერთი მოსთქვამს და სხვები ბანს აძლევენ. ამ მომთქმელს დედა-კაცს ქირაობენ ხოლმე და ყველაზედ უკეთესს მომტირალს ამოარჩევენ.»

არც ხევსურეთში, არც დანარჩენს მთაში მე არ გამიგონია და არც მინახავს, რომ ვისმე სატირლად ქირაობდენ და ამ გვარ შრომისათვის ფულს აძლევდენ. მართალია, ზოგან მაგ. ხევში მიცვალებულს ვაჟ-კაცს უკუღმა შეკმაზულს ცხენს გააყოლებენ ხოლმე და ცხენზედ შემოხვეულს ყანაოზს აძლევენ უკანასკნელ მოტირალს, რომელმაც სამარის პირზედ უკანასკნელი სიტყვა უნდა უთხრას მიცვალებულს, მაგრამ ხევსურეთში ეს ჩვეულებაც არ არის.

დამარხვამდის ჭირის-უფალ მოხუცებულ ვაჟ-კაცებს ყავარჯნები (ჯოხები) უჭირავთ ხელში, ქუდები თვალებზედ ჩამოფხატული აქვთ და საყელოები ჩამოწყვეტილი. დედა-კაცები ტირილს გარდა, თავიანთ მკვდარს იხსენიებენ აგრეთვე «წეკოს» (მახორკა, მაგარი თამბაქო) გაბოლებით; წეკოთ სავსე ჩიბუხს მოუკიდებენ და ყველა ახლად მოსული სამძიმრის სათქმელად ჩაცუცქდება მკვდრის გვერდით, ბოლს გამოუშვებს და უსაყვედურებს მიცვალებულს, ამ გვარის მწუხარების მოტანისათვის; ეს ჩვეულება რადდეს არ გაუგონია და რ. ერისთავს კი თავის თხზულებაში აქვს აწერილი, თუმცა ცოტა სხვა რიგად.

ხევსურეთში მიცვალებულებს მარხამენ საუკეთესო ტანი-

სამოსით, უკუბოდ, ჭაჭებით (ბტყელი ქვა) გაკეთებულს სამარეებში, რომელსაც ზეიდგანაც ჭაჭასა ხურავენ და დანარჩენს მიწით ავსებენ. ამავე რიგად მარხვენ ყველა ხევსურების მომიჯნავე ხალხშიაც და ათასში ერთგან ეხლა შემოიღეს კუბო, თუმცა ჭაჭის კედლებს მაინც უკეთებენ საფლავებს.

რადდე ლაპარაკობს კიდევ იმისთანა სამარეებზედ, რომელნიც ვითომც მიწის ზეით ყოფილიყვნენ გაკეთებულნი, მაგრამ არც რ. ერისთავი, არც ზისერმანი არაფერს არ ამბობენ ამაზედ და არც მე გამიგონია. მართალია, როგორც ხევსურეთში, ისე სხვა მთიან ადგილებში, მაგალითად, ხევში აკლდამები ბევრია, მაგრამ შესაძლებელია, რომ ეს აკლდამები ხალხთა დიდ გადმოსახლების დროს იყოს გაკეთებული აქ გადმოვარდნილ უცხო ტომთაგან *).

დამარხვის დროს არამც თუ მარტოკა ის სოფელი გროვდება, რომელშიაც მიცვალებული სცხოვრობდა,—სრულიად და-

*) ამას მე იმიტომ ვამბობ, რომ ჭაჭით გაკეთებული სამარეები ძალიან ძველის დროიდამვე უნდა იყოს შემოღებული და ესა მტკიცდება იმ ძველ სამარეების ამოჩენით, რომელნიც მთელს ხეობაში არიან გაბნეულნი და რომელთ მოსათხრელადაც მოგზაურობდენ გრაფი უვაროვი, ფილიმონოვი და სხვანი. ეს სამარეებიც სწორედ ისე არიან გაკეთებულნი, როგორც ეხლა აკეთებენ და ისე დაძველებულან, რომ მათში ძვლები სრულებით დამპალა, დანაცრებულა და მიწაზედ თეთრ ფქვილსავითღა მოჩანს. ერთი განსხვავებაა მხოლოდ მაშინდელსა და ეხლანდელ სამარეებში: მაშინ ხალხი ისე მდიდარი ყოფილა, რომ მრავალს ოქროსა და ვერცხლის სამკაულს და რკინის იარაღს ატანდა მიცვალებულებს და ეხლა ცოცხლებსაც აღარა აქვთ ამისთანა სამკაული. ესეც შეიძლება, რომ ეს სამარეები უცხო-ტომელ ხალხისაგან იყოს დარჩენილი და აკლდამები კი მთის ხალხისა ყოფილიყოს და შემდეგში უცხოელების დამარხვის წესი მთის ხალხსაც მიეღოს. ა. ყ.

შორებულ ადგილებიდამაც მოდის ხალხი და ისედაც დაზარალებულმა სახლობამ, უნდა გაუმართოს წირვა ამოდენა ხალხს, ე. ი. კარგად დაუხვდეს საჭმლით და სასმლით თავის მიცვალებულის მოსახსენებლად. ამ შემთხვევაში აღარა ზოგვენ ხარს, ძროხას, ლუდს, არაყს. ხევსურები დარწმუნებულნი არიან, რომ სული უკვდავია, გრძნობს ყოველისფერს და რაც სააქაოს დაიკლის და დაიხარჯება მიცვალებულის მოსახსენებლად, ყოველისფერი საიქიოს მიუვა.

ამ პირველ წირვის გარდა, რომელსაც «ჯვარობასაც» ეძახიან, წელიწადში კიდევ რამდენიმე „სიფრო“ *) დაიდგმის, ე. ი. პატარა ჯვარობები გაიმართება და ბოლოს, წლის თავზედ, გლოვა გათავდება დიდის ჯვარობით და დოღებით

დოღების დროს, ბევრჯელ საუკეთესო მარბენალ ცხენის პატრონს აძლევენ სალუდე ქვაბს, რომელიც 80—150 მანეთამდე ღირს. მეორეს აძლევენ ხარს, ან იარაღს, რომელიც ძალიანა ფასობს იმათში, მაგალითებრ ზოგი თოფი 20 ძროხამდის, და რა ძროხა იქნება იმისთანა. რომ ჩვენს ანგარიშზედ, 15 მან. მაინც არა ღირდეს. მესამესაც ერთი ხელი ტანისამოსი ეძლევა.

რადდე ამბობს დოღებზედ: ,,კაცი გაშტერდება, როგორ მაგრდებიან (მხედრები) უნაგირზედ ამ საშინელის დოღების დროს, როდესაც გაქანებულნი მიაჭენებენ თავ-ქვე იმისთანა ბილიკებზედ, რომელზედაც ქვეითი კაციც კი ფეხს მაგრა ვერ მოიკიდებს.“

მართლაც რომ გასაშტერებელია ამისთანა მხედრობა, მაგ-

---

*) სიფრო—სიფრა, გძელი სკამეიკის მაგიერი, რომელზედაც ხორაგს აწყობენ.

რამ მაგასთან კიდევ უფრო ის არის გასაშტერებელი, რომ ხევსურები ამ შემთხვევაში უნაგირებს სრულებით არა ხმარობენ, ცხენებს აქვთ გაკეთებული მარტო „საკუდური“ (საძუე) და „ქარშიკი“ (მოსართავი), ოთხი თითის სიპტყე, მატყლისგან მოქსოვილი ზორტი, მუცელზედ ამოვლებული. ერთი ჩული ამ „საკუდურ—ქარშიკზედ“ უგლიათ და ეს იმაგრებს მათ თავდაღმართში, მეორეთიც ფვაფარი და აღვირი უჭირავთ და ესა შველის აღმართებში. სხვა სამკაული ცხენს სრულებით არა აქვს-რა.

ხევსურები ძველადგანვე მართლ-მადიდებელი ქრისტიანენი ყოფილან, როგორც იმათი მომიჯნავე ქისტები, მაგრამ ჟამთა-ვითარებისაგან ქისტებში შემოსულა მაჰმადიანის სარწმუნოება და ხევსურეთშიაც შერყეულა რაოდენადმე ძველი რჯული. ამის გამო, რამდენიმე წლის წინად ნაკურთხის მღვდლების მაგივრად ხუცესები სწირავდენ, ლოცულობდენ და სხვა ქრისტიანულს წესებს ასრულებდენ. რასაკვირველია, „ხუცესებისაგან“ საღმრთო-წერილის უცოდინარობამ სრულებით შესცვალა ზოგიერთი ეს წესები. ხუცესების ლოცვა შესდგება ქრისტიანულ ლოცვების აქა-იქა ამოგლეჯილ ნაკუწებისაგან. ხალხში არის დარჩენილი ზოგიერთი ჩვეულება კერპ-თაყვანის მცემლობისა, არის ებრაული წესები,—როგორც მაგალითად ზოგიერთს სოფლებში შაბათის დღესასწაულობა; მაჰმადიანის წესები—პარასკევის დღესასწაულობა, ღორის უჭმელობა და სხვა. ქრისტიანობის გამავრცელებელ საზოგადოებისაგან დანიშნული მღვდლები ცდილობენ სწორე გზაზედ დააყენონ ეს ხალხი, გასწმინდონ ქრისტიანობა სხვა რჯულის წესებისაგან, მაგრამ ისინი—მღვდლები—სრულებით არ არიან მომზადებულნი იმ შრომისათვის, რომელიც მათ უკისრიათ და მალ-

დატანებით მოქცევა ხალხისა—მაგალითებით კიცით—კი არ აკეთებს საქმეს, უფროდაც აძნელებს. რადდე ამ საგანს ქსე-თის თვალით არ უყურებს და პირ-და-პირ ამტყუნებს ხალხსა, ჯერ მომზადებულნი არ არიან ამ წმინდა სწავლის მისადე-ბადაო... მაგრამ ის ემჯობინება თითონ ავტორისავე სიტყვე-ბით გადმოგცეთ ქს ადგილი, რადგანაც ძალიან მიემგზავსება ყელისოვსკისგან ერთხელ წამოროშილს აზრს, «ვითომც ქარ-თველებს თავის მოყვასილება ისეთი ჰქონდესთ, რომ განათ-ლება და გაქითარება არ შეეძლოთ.» ამისთანა ველური და წა-რამარა აზრი ყელისოვსკისაგან არავის გაუკვირდა, მაგრამ საკ-ვირველია, როგორ ამბობს თითქმის ამ გვარსავე აზრს იმის-თანა კაცი, რომელიც მეცნიერებაში თავსა სდებს.

აი თითონ რადდეს სიტყვები: „ის მცირედი წარმატება, რომელიც მოასწრეს მართლ-მადიდებელ სარწმუნოების წარმო-მადგენლებმა, ამტკიცებს მცირედს მომზადებას ქრისტეს სიტ-ყვების მისაღებად, ასე რომ შეიძლება იმათზედ (ხევსურებ-ზედ) მოეწყოს იესოს სიტყვები, რომელიც ამბობს: „ზოგი მარცვალი დაეცა კლდეზედ და სხვა.“ (88 გვერ. თხზ. რად-დესი.)

ვგონებ ხევსურები არ ჩამოუვარდებიან გონების გახსნი-ლობით ბევრს იმისთანა ხალხს, რომელშიაც ქრისტიანობა არის გავრცელებული და ის „მარცვალი,“ რომელზედაც რად-დე ლაპარაკობს, უეჭველად ნაყოფს მოიცემოდა, მთესავმა რომ თესვა და იმის მოვლა იცოდეს.

„ხუცესების“ გარდა ხევსურებსა ჰყავთ კიდევ სასულიე-რო წოდების პირნი—„დეკანოზები,“ რომელთ მოვალეობაც არის დროშებისა და ხატების გასვენება, იმათ საუნჯის შენახვა და დამალვა ისეთს ადგილებში, სადაც სხვის ხელი და თვალი

ვერ მისწვდება, ხატობაში ხალხის „დამწყალობება“ (დალოცვა). დეკანოზად შეუძლიან გახდეს მხოლოდ ის, ვისაც ხატი გამოითხოვს, ე. ი. ვისაც ქადაგად დასცემს. ყოველ დღეობის წინად დეკანოზები გადიან საწმენდად სოფლის გარედ და იქ ყოველ-დღე იბანენ ტანს; საჭმელ-სასმელს სოფლის ხალხი უზიდავს.

ქადაგად დაცემა ასე მოხდება ხოლმე: როდესაც დღესასწაულობენ რომელსამე ხატობას, მაშინ ერთი მლოცველთაგანი ვითომ ხატისაგან არის ამორჩეული, წაიქცევა და ენა ჩაუვარდება; მიეხვევა ხალხი. ავად-მყოფი მოჰყვება კანკალს, ძრწოლას, აქედ-იქით აწყდება და ყვირის: „გაგხეთქ! გაგხეთქ! გაგხეთქ!... მე ვარ ლაშარის ჯვარი!... ოჰ, ოჰ, ოჰ!“ ამ გვარად ავად-მყოფი ხან ჰკივის, ხან სრულიად მოუძლურებული ძირს ეცემა. ხალხი ეხვეწება ხატს, რომ ათქმევინოს ყოველისფერი, რაზედაც განრისხებულია და რასაც ხალხისგან ითხოვს. ბოლოს, როცა ავად-მყოფი ამ თვალთმაქცობით გულს მოიჯერებს, ბევრს მლოცავს შეაწირვინებს საწირავს, სანთელს, საკლავს, კურატს; მერე ვითომც გონებაზედ მოვა და გამოაცხადებს, რომ ამა და ამ ხატმა ამირჩიაო და იმ დღიდამვე ჯერ უმცროს დეკანოზად ითვლება და მასუკან უფროსობასაც მალე მიიღებს.

დეკანოზებს ყოველთვის ლოცვის დროს დროშა უჭირავთ ხელში და ამ დროშას შებმული აქვს ზედ შეწირული შანები, ხატები, ეღლები და ზარები. ამ დროშებს ძველადგანვე დიდი მნიშვნელობა ჰქონიათ და ყოველთვის ომის დროს ხალხი იმათ წინ გაიძღოლებდა ხოლმე. ბ. რადდე ამბობს, რომ: „ერთი ამ დროშათაგანი თ. ვორონცოვის ბძანებით იყო წამოღებული ხახმეტიდგან. ის ინახებოდა თიანეთის საყდარში,

და მღვდელმა ცისკარაშვილმა, თავის სიკვდილის წინად გად-მომცა მე. (რა ნებით?).... უწინ სათავეში ვერცხლის ბუშტი და მსხვილი ჯვარი ჰქონდა; მაგრამ ვიღასაც გაუცარცვავს და ვერცხლის სამაგიეროდ უბრალო ქუსტი გაუკეთებია. აღარა ჰქონდა აგ-რეთვე ვერცხლის ზარი... ხალხის ისე სწამს ეს დროშა, რომ ყველგან გაჰყვებოდა დევანოზს. სადაც კი ის წაუძღვებოდა, თუ ამისთანა დროშა ექნებოდა ხელში.....“

„ხახმეტელებმა,—ამბობს ბ. რადდე—რამდენჯერმე ით-ხოვეს, რომ დაებრუნებინათ იმათთვის ეს „წმინდა ნივთი,“ მაგრამ არ დაუბრუნეს, რადგან უნდოდათ ეჩვენებინათ, რომ მართებლობა არ თანაუგრძნობს ამისთანა რწმუნებას. ამ სიმკაცრემ მაინც ვერ შეარყია ხალხის რწმუნება და დევანო-ზები გაჰხადა უფრო ეჭვიანებად და უნდობლებად... ამ დრო-შასთან ერთად წამოეღოთ კიდევ ერთი მეტალის ლომი..., და ამბობენ ის ლომი შემდეგში პოდპოლკოვნიკს გურკოს ჩაუ-ვარდა ხელშიო. სამწუხაროა, რომ ამისთანა ნივთები კერძო პირებს უცვივა ხელში და სამუდამოდ იკარგება.“ მართლაც და ზოგიერთ პირთა წყალობით საქართველომ ბევრი ისეთი ძვე-ლი განძი დაჰკარგა, რომ კაცი ფულითაც ვერსად იშოვის. ვინ იცის, რამდენი ხელ-ნაწერი, რამდენი ძვირ-ფასი ნივთი, რომ-ლის დროსი, და რა საქმეების მოწამე შეიწირა გარეშე პირე-ბის სიბრიყვემა და თვალ-ხარბობამ. ამ ნივთების დაკარგვა უფ-რო სასულიერო პირთ უნდა დაბრალდეს, რომელთაც არ ეს-მით, რომ არა აქვთ ნება გარედ გაიტანონ და სხვას გადას-ცენ, რაც იმათთვის მიუბარებიათ. ამ გვარადვე დაიკარგა რამ-დენიმე ათასის თუმნის ნივთეულობა ხევიდგან და მთიულე-თიდგან და ზოგიერთმა მღვდელ-ბლაღოჩინებმა ძვირ-ფასის

განძის მაგივრად ორ-შაურიანი ხატები დაარიგეს საყდრებში და სალოცავებში.

ხევსურები სხვა-და-სხვა რიგად მკითხაობენ და ექიმობენ. ზოგნი ფთილებს ჩამოასხმენ, ესე იგი ბამბას დაასხვევენ თითის-ტარზე და ხატების სახელზედ დააწყობენ წყლით სავსე ჯამზედ. რომელი ფთილაც გაიხსნება, იმ ხატის მიზეზი იქნება. ზ. ერისთავს უნახავს ძაფით მკითხაობა, რომელზედაც მე არა გამიგონია-რა. ზ. რადდეს სიტყვით ექიმობაც ხევსურების სასულიერო წოდებასა აქვს დაჩემებული, მაგრამ ეს აზრიც შემცდარი აზრია. ხევსურებში ექიმობს ის, ვინც იცის ექიმობა და ამის მცოდნე შეიძლება ხუცესიც იყოს, დეკანოზიც და ერის კაციც. მართალია, ავად-მყოფობას უფრო ხატის მიზეზს აბრალებენ ხოლმე და აკითხვინებენ, მაგრამ დაჭრილობის წამლობა კი ისეთი იციან, რომ ბევრს ნასწავლს ექიმს გააკვირვებენ თავიანთ გამოცდილებით. ნასწავლ ექიმების ხელში კაცს ანტონის ცეცხლი (განგრენი) ადვილად უჩნდება და ხევსურეთში კი, როგორც საზოგადოდ მთის ხალხში, არც კი იციან რა არის «ანტონის ცეცხლი,» რადგან დაჭრილობას თავის დღეში ისე არ გაუძნელებენ, რომ „ანტონის ცეცხლი“ გაჩნდეს. იარების სარჩენად ხმარობენ სხვა-და-სხვა ბალახეულობას: მრავალ-ძარღვას, მელის-კუდას, კანაფის ძენძს თაფლში ან ერბოში ამოჭყლეტილს; შაბიამანს და გვარჯილას ამოგდებულის ძვლის მოსარჩენად, ხორც-მეტის მოსაჭმელად. კიდევ ბევრი სხვა უებარი ბალახის ძირები, ფოთლები, და თესლი იციან წამლად, მაგრამ მალვენ და არავის ასწავლიან. კარგად აწამლობენ წითელ ქარს, ხარის ყვავილს (ავ-ზნის მუწუკს) და სხვა რიგს მუწუკებს, რომელთაც თავის დღეში არ გასჭრიან. კარგად ხმარობენ აგრეთვე წამლობაში, ჭარელას, სა-

რისძირას, ტუხტის ძირს, კანაფისა დ სელის თესლს, «ფორს» (გამბალი და გაღვიებული ქერი), მახოხს. მე დავესწარ მოწ-მად რომ ორმოც-და-ათის წლის კაცი წყალმანკით ავად-მყოფი მოარჩინეს, თუმცა კი ფეხების სიმსივნე მუცლამდინ ასულო-და, და ისე გაძნელებოდა ეს ავად-მყოფობა, რომ ფეხზედაც კი ვეღარა დგებოდა.

ხევსურებს ბევრი დღესასწაულები და უქმეები აქვთ. ეს დიდად აკვირვებს ბ. რადდეს, თუმცა გასაკვირველი აქ არა არის-რა, რადგანაც მთელს ზამთარს შემწყვდეული და მოწყე-ნილი ხალხი, იძულებულია დღეობები ზაფხულობით იქონიოს და ნახოს ის სიამოვნება, რომელსაც ზამთარში მოკლებული იყო. რასაკვირველია, რომ მთელს ზამთარს ტოლ-ამხანაგში გამოწყვეტილი ხევსური ზაფხულს ნეტარებით მოელოდეს და მის მოსვლისათანავე მოსწყურდეს საზოგადოება, დროს გა-ტარება, სხვების ნახვა და თავის-თავის ჩვენებაც.

რადდე ამბობს: «.... ბ. ერისთავის სიტყვებით ხევსურე-ბი ინახვენ დიდ-მარხვას.... დიდ-მარხვაში ჰკიდებენ ვაშლს, რომელშიაც ჩარჭობილია შვიდი ფრთა და ყოველ-კვირის დამ-ლევს თითო ფრთას გამოაძრობენ. ამ გვარად მეშვიდე ფრთას რომ გამოაძრობენ, თავდება მარხვა და მოდის აღდგომა.» ესევე ჩვეულება ყველგან არის საქართველოში, მხოლოდ ვაშლის მაგიერად, ნაცრიანს პარკსა ჰკიდებენ; იმას ეძახიან ბობოლას. «.... საკვირველია, ამბობს ავტორი, რომ უკანას-კნელი ყველიერის დღე და მარხვის სამშაბათი, (ე. ი. ორშა-ბათი) დიდ დღესასწაულად მიაჩნიათ ხევსურებს.» ეს ჩვეულე-ბაც წმინდა ქართული ჩვეულება არის, და ყეენობას ეძახიან. სხვათა შორის, ესეც გვიმტკიცებს, რომ ხევსურები ქართვე-ლის ტომის ხალხია.

აღდგომის შემდეგ რამდენიმე კვირა რომ ჩამოვა, იმართება დღეობები და რაც დედა-მიწა მშრალდება და ამწვანდება, ისე დღეობებსაც უფრო ბევრი ხალხი ეტანება და ბევრი საწირავი და საკლავი მიდის.

იმაზედ უმშვენიერესს ვერას ნახავს კაცის თვალი, როგორც ერთს ამ გვარს დღეობაში ღამის თევას! წარმოიდგინეთ ამაყად ამართული მთები, რომელთაც თავები თითქო სიბერისაგან გასთეთრებიათ. ხშირად მთვარე დასცქერის მათ და მის შუქზედ ათას-გვარი კლდეები და ქვები წარმოადგენენ სხვა-და-სხვა ერთი-მეორეზედ უფრო ფანტაზიურს სურათს. ცოტა ქვევით, მთვარის შუქი ჯერ არ მისდგომია, მშვენივრად გადაჭიმულა მწვანე ყვავილებით შემოსილი ველი, რომელზედ გაბნეულან თავ-თავის ბინად მლოცველები და ცეცხლები გაჩაღებიათ. კაცები შეჭურვილნი ჯაჭვ-ჩაჩქანით, ფარ-ხმალით და სხვა საომარ იარაღით, ცეცხლის შუქზედ ერთი-ორად უფრო მამაცად მოჩანან. ზოგან ველს გვერდზედ აკრავს მშვენიერი უდაბური ტყე, მის ფოთლების შრიალს ხმას აძლევს წყაროების ჩუხჩუხი და ჩანჩქერის ხმა, რომელიც მაღალის მთიდამ გადმოჩუხჩუხებს.

აქა-იქა ხედავთ მეფანდურეებს, რომელნიც ლექსებით ქებას შეასხმენ რომელიმე გმირის ვაჟ-კაცობას, და ლუდით ან არაყით მოიხსენებენ იმის წარსულს ცხოვრებას. შორს ბილიკზედ ცხენს მოაჭენებს დაგვიანებული ხევსური, რომელიც დაიმედებია თავის ფეხ-მაგარს ცხენსა და ყურადღებას არ აქცევს, არც ქვებს, არც ხრამებს, არც გადასავარდნებს, თითქო იმას დიდი ხანია თავზედ ხელი აუღია და ორივ ერთი გამხდარა იმისთვის, დღეს მოკვდება, თუ ხვალაო...

უმთავრესი ხატობები არიან: «გუდანის ჯვარობა» და

«ხასმეტობა»; ამ ჯვარობებში ეხლაც დადიან ფშავები, თუშები, მთიულები, ქისტები და მოხევეები. სხვა დღეობებს კი უფრო კერძო ხასიათი აქვთ.

ბ. რადდე მოგვითხრობს თავის თხზულებაში მღვდელის ინაევის სიტყვით რომ: „ხევსურები ეხლაც დაეცემიან ხოლმე თუშებს და ფშავებს, დღეობების წინ, ცხვრების მოსატაცებლად საბედნიერ-დღეოდათ. ამ „დავლაში“ უწყალოდ ჰხოცვენ ერთმანერთს. ხევსურები მტრები არიან ფშავებისა...» მტრობის მიზეზი კი აი რა იყო თურმე: „ერთხელ ხევსურებს ცხენებით მარილი მოჰქონდათ, ორ-წყალზედ ჩაუტყდათ ხიდი და ფშავების საქონელმა დალია ეს მარილიანი წყალი. (?)... თუშებთან მეგობრად არიან ხევსურები და უწინდელს დროში შეუერთდებოდენ ხოლმე მათ ქისტებზედა და ლეკებზედ გასალაშქრებლად...“ (გვერ. 99. თხზ. რადდესი).

ეს ადგილი ბ. რადდეს თხზულებისა სავსეა ერთმანერთის მოწინააღმდეგე აზრებით და ეს აშკარად ამტკიცებს, რომ პატივ-ცემულ ავტორს ხალხის ცხოვრებისათვის ბევრი ყურადღება არ მიუქცევია და მოგვითხრობს ალბად ვიღაცა გოჯიევის ან ინაევის სიტყვებს. ამ წიგნიდამ კაცი ვერას ღონისძიებით ვერ გაიგებს ხევსურების დამოკიდებულებას ფშაველებსა და თუშებთან და თითონ ის ზღაპრული ამბავიც, რომელიც „მარილსა“ და „საქონელს“ შეეხება არის ჭორი უსაქმო ფანტაზიისა.

ჩვენ კი ჩვენის მხრით აი რის თქმა შეგვიძლიან: ძველადგანვე ხევსურები და თუშ-ფშავები ერთმანერთს მეგობრულად უცქეროდენ და მისდევ-მოხდევდენ და თუ რომელიმე ღრუბელი გაირბენდა, ან გაირბენს იმათ შუა, უფრო კერძო პირთ შეეხება და მალეც მორიგდებიან ხოლმე შუა კაცების შემწეობით.

იმის დასამტკიცებლად, რომ ხევსურები გამხეცებული ხალხი არ არის და ძიელ არ არიან დაშორებულნი ზნეობით თავიანთ მოძმე ქართველებთან, ჩვენ მოგვყავს თიანეთის სასამართლოს სტატისტიკური ცნობა, თვითონ რადდეს თხზულებიდგან:

	ქისტებში.	ფშავებში.	ხევსურებში.	თუშებში.	ქართველებში.
კაცის-კვლა, კაცის-კვლის დაპირება, დაჭრა-გაცარცვა . . .	12	3	—	3	1
თავის-თავის მოკვლა	—	—	2	1	—
ქურდობა და ცეცხლის წაკიდება?	—	1	—	1	—
ერთიანად — —	12	4	2	5	1

თქვენ თითონ ხედავთ, რომ უველაზედ მეტი წილი დანაშაულობისა მოდის ქისტებზედ, მერე თანასწორი რიცხვი ფშავებზედ და თუშებზედ და მასუკან ქართველები (უფრო გახელები) ბევრით მაღლა არა სდგანან ამ მხრით ხევსურებზედ. რასაკვირველია, რომ ეს სტატისტიკა სწორე არ არის, რადგანაც, ბევრით მომეტებული დამნაშავეები იქნებოდენ ხევსურეთში სანამ აქ არის დასახელებული, მაგრამ თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ სხვა მეზობლების შესახებადაც იმავე პირობებში არის შედგენილი ეს ანგარიში, როგორც ხევსურების შესახებ,—მაშინ დავრწმუნდებით, რომ ხევსურები ისე გაველებული ხალხი არ არის, როგორც რადდეს წიგნის წაკითხვის შემდეგ ეგონება კაცსა.

საზოგადოდ ხევსურეთში უოველს დავას არიგებენ ბჭეები, რომელთაც თითონ მოდავეები ირჩევენ. ბჭეებად უფრო დარბაისელ მოხუცებულებს აუენებენ, რომელთაც ხალხში პა-

ტივის-ცემა და სახელი მოუშორებიათ. მათი გადაწყვეტილება აღარ გადაბრუნდება და დამნაშავე ყოვლის უარის უთქმელად ასრულებს მას. ამის გამო ხევსურებში აღმასრულებელი უფლება (ადმინისტრაცია) თითქმის არ არის საჭირო: უიმისოდაც საქმეები უფრო ჩქარა და უფრო სამართლიანად თავდება. გასაშტერებელია სიმტკიცე და პატიოსნება ხევსურებისა ბჭობის დროს და ხშირად გონივრული მოსაზრება. იმ ბრიყვს, გაუნათლებელს და ველურს ხალხს, როგორც იმათ ჩვენ ვეძახით, არ ეჭირვებათ გადაწყვეტილების შესასრულებლად არც ბრწყინვალე მომართულება, ათასის კაზალისტიკურის ნიშნებით და არც მბჭყვინავ—ტანისამოსიანი მსაჯულები. ხევსურებში საჭირო არ არის არც ქაღალდი, არც ნოტარიუსები, არც ბეჭედი. ხევსური სესხულობს, აძლევს «იალუსად» (სარგებლით) ფულს, ჭყიდის, ყიდულობს უქაღალდოდ ხშირად მარტო ერთის მოწმის თანდასწრებით. ამ მოწმის მოვალეობა არის: საშვილიშვილოდ გადასცეს, რისაც მოწამე ყოფილა და შვილნიც მოვალენი არიან უმოწმონ, როდესაც კი საჭიროება მოითხოვს. საზოგადოდ ყველა დამნაშავეს შეუძლიან თავისი დანაშაული გადაიხადოს საქონლით, რამდენიმე ძროხით, რომელიც უწინ ფასობდა თითო ე̃ მან. და ეხლა კი 12 მანეთამდე ფასობს. რასაკვირველია, ფულითაც, იარაღითაც და სხვა საქონლითაც შეიძლება გადაიხადოს დამნაშავემ გადასახადი.

კაცის-კვლისთვის ხევსურებს ახდევინებენ 60 ძროხამდე. დაჭრისათვის—შემდეგის ანგარიშით: თუ საჩენს ალაგას არის კაცი დაჭრილი, ჭრილობაზედ ერთს ქერს სიგძეზედ დაადებენ, მეორესაც სიგანეზედ და რამდენიც ამ გვარად დაეტევა იმდენს ძროხას ახდევინებენ დამჭრელს. თუ უჩენს ალაგას და

არა საშიშოს—მხოლოდ ნასხვარს ახდევინებენ. ტყვიისაგან ჭრილობისთვის კი გადასახადს ბეჭები ნიშნავენ.

რადდე ამბობს, რომ ვითომც დამნაშავეს, თუნდა გადასხდილიცა ჰქონდეს სისხლი მაინც მკვდრის ნათესავებისაგან უნდა ეშინოდეს, რადგან დედის ძმას და სხვა ნათესავს ისევ დავის ატეხა და მოკვლაც კი შეუძლიანო. ამ გვარად შერიგებული თუ მოჰკლა ვინმე, მაშინ ეს უკანასკნელი მკვლელი ნასხვარზედ ნაკლებსა ჰსდილობს, ესე იგი 70 გადასდილის ძროხის მაგიერად, 30-სღა უბრუნებს შერიგების შემდეგ მოკლულის ნათესაობას.

ეს რომ ასე იყოს მაშინ რაღა აზრი ექნებოდა შერიგებას? დამნაშავე ყოველთვის ამას იფიქრებდა: მე მივცემ სამოცდა-ათ ძროხას, მაინც მომკვლენ და ჩემს ნათესაობას 30-ს ძროხასღა დაუბრუნებენ; ისინი რას დაჰკარგვენ ჩემის სიკვდილით, 40 ძროხა ხომ მაინც მუქთად დარჩებათ? არა სჯობს ისევ არ შევურიგდე და ორმოცი ძროხა, რომელიც სიკვდილისგან მაინც ვერ მიხსნის, მუქთად მაინც არ დავკარგოო.

მოკლულის პატრონებიც იტყოდენ: რა გვენაღვლება შევირიგოთ 70 ძროხა შესარიგები გამოვართვათ, მერე მოვკლათ და მარტო 30 დავუბრუნოთო.

ხევსურები ისე სულელები არ არიან. რომ ეს არ ესმოდეთ და ამისთანა მოუაზრებელს დებულებას თავის - დღეშითავის ცხოვრებაში არ შეიტანდენ. ამას გარდა რადდეს ავიწყდება რომ ხევსური მტკიცედ ასრულებს თავის პირობებს და არა ღალატობს თავის დღეში ძმობილად, ან შვილობილად მიღებულს.

მე-107 გვერდზედ რადდე თავის თხზულებაში ამბობს:

«.... ციმბირში გაგზავნის მაგივრად დამნაშავე ხევსურებს

(მსაჯულების შუამავლობით) საზოგადოდ ერთის წლით ციხეში ჩასმენ ხოლმე. ეს ხანიც საკმარისია, რომ კაცის მკვლელმა-ხევსურმა, თუ კი ამ ერთ წელიწადს სიკვდილს გადურჩა. (ალბად ძვირად გადურჩება ხოლმე ხევსური ციხეს ცოცხალი, რომ ბ. რადდემ ამაზედ დაილაპარაკა) უარ-ჰყოს თავისი შეხედულება კაცის-კვლაზედ.» იქნება მართლა?... წარმოიდგინეთ ბ. რადდე ჩვენ კი აქამდის არ გვეგონა, რომ მაგ გვარი კარგი მოქმედება ჰქონოდა ციხეებს და სატუსაღოებს. თუ ასეა, მაშ რაღას ველით! დავიჭიროთ მთელი „ველური მთის ხალხები,“ შევყაროთ ციხეებში და თუ იქ სულ არ ამოწყდენ, მაშინ საუკეთესო ზნეობის ხალხად გადიქცევიან. თუ ვერ გაუძლო წმინდა ჰაერს შეჩვეულმა მთის ხალხმა საპყრობილეს, რა უშავს?... საზრუნველი ცოტა-ღა გვეყოლება...

ბ. რადდეს ჰგონია, რომ „სასამართლო, თუ სასტიკად იმოქმედებს, უფრო გამოიყვანს ამ უსილავს და ველურს ხალხს (ე. ი. ხევსურებს) ცივილიზაციის გზაზედ, ვიდრე მშვიდობის-მყოფელი ეკლესია.“

საკვირველია რომ ამისთანა აზრს ამბობს ის პირი, რომელსაც ბუნების მეტყველება შეუსწავლია და კარგად უნდა იცოდეს, რომ ძალ-დატანებით ჩაგონება არსად არ გამოდგება, ამასთანავე ბ. რადდემ ისიც ძალიან კარგად უნდა იცოდეს, რომ ციხეები, სადაც თავ-მოყრილი არიან გაქვავებულ გულის პატრონნი, სულით ხორცამდე გარყვნილი ავაზაკები, არამც თუ გააკეთებენ კაცის ხასიათს, უფროდაც გაუფუჭებენ.

ესეც რომ არ იყოს, თითონვე რადდე ამბობს, რომ წმინდა ჰაერს დაჩვეული ხევსური, ძნელად უძლებს მყრალს, მოწამლულს ჰაერსაო?

ქურდობისთვის ხევსური ერთი-შვიდად იხდის. დამნაშა-

ვემ უნდა ორი თავდები მოიყვანოს, მაგრამ ეს უფრო ფორმის გულისათვის არის საჭირო, და მე არ გამიგონია, რომ დამნაშავეს გაეჯანჯღლოს საქმე და მის მაგივრად თავდებს გადაეხადოს. ამ თავდებს „მზეველს“ ეძახიან. თავდებების თაობაზედ ბ. რადდე რაღაცა ზღაპრებს მოგვითხრობს. ის ამბობს: „თუ დამნაშავე არ გადაიხდის, რასაც გადაუწყვეტენ, მაშინ თავდებს მოეთხოვება. თავდებიც, თუ ვერ მიიღებს დამნაშავისგან, რაც თითონ გადაიხადა, გადახდევინების უფლებას სარგებლით ჰყიდის სხვაზედ. მესამე ხელიდამ შეიძლება ამ გვარად მეოცე ხელში გადავიდეს ეს უფლება და ყოველ ხელიხელთ გადაცემაზედ სარგებელი ემატება. ასე რომ ბევრჯერ ერთი ასადა ხდება.“

ჯერ ერთი ესა თუ დამნაშავისაგან შეუძლებელია გადაწყვეტილის გამორთმევა, ამ მეორე პირმა ვიღასგან უნდა აიღოს? და თუ შეიძლებოდა აღება, თავდები რაღად გაჰყიდდა თავის უფლებას და პირ-და-პირ დამნაშავეს არ გამოართმევდა გადასახადს. ეს ხომ აშკარა არის, რომ ვინც თავდებად დაუდგებოდა, უეჭველია გულითადი მეგობარი იქნებოდა, ან ნათესავი და არ მოინდომებდა თავის მეზობლის გაღარიბებას.

მეორეც ესა, ვინ იყიდდა ისიც მეოცე ხელიდამ ამისთანა უფლებას და მისცემდა მაგალითად 80 ძროხას, რომ თითონ აეღო დამნაშავისგან დავ-და-პირველად გადაწყვეტილ ერთის ძროხის მაგივრად 100 ძროხა!!! რომელი ხევსური შესძლებს ამის გადახდას?! ახლა ისიც წარმოიდგინეთ, რომ თუ პირველი გადაწყვეტილება 7 ძროხა იქნებოდა, ბატ. რადდეს სიტყვებით ბოლოს დამნაშავეს 700 უნდა გადაეხადა, თუ 10 —1000!!

ხევსურები ბევრს არა ვაჭრობენ, თუმცა მათგან ერთო

ბლომად ჩამოდის თბილისში. ამ ერბოსა და ცოტაოდენს მსხვილ საქონელს გარდა ხევსურეთიდამ არა გამოაქვთ-რა. რასაკვირველია, ანგარიშში ჩასათვლელი არ არის კვერნის, მელის და მგლის ტყავები, რომელიც ხანდისხან მოდის ხევსურეთიდამ. მართალია, ხევსურები ასე ცოტასა ჰყიდიან, მაგრამ აღებული ფული ჰყოფნით თავიანთ მცირედ საჭიროებისათვის. ისინი ჰყიდულობენ მარილს, სხვა-და-სხვა მძივებს, ღვრინჭილებს, ნაჭუწებს, რომელთაც თავიანთ ტანისამოსის მოსართავად ხმარობენ, ნემსებს, ტყვია-წამალს. სხვა ტანსაცმელის მასალას თითონ ხევსურის ქალები ამზადებენ. ცხვრის მატყლისას ქსოვენ ძალიან მაგარ შალებს, ზოგს უფრო მსხვილს—ჩოხებად და ზოგს უფრო წმინდას—ჩოხას ქვეშ (პერანგად) ჩასაცმელად. სწორედ ხევსურსავით ველურად უნდა იყოს აღზრდილი კაცი, რომ პერანგად ხევსურული შალი ჩაიცვას.

ქალები პატარაობიდგანვე სწავლობენ მატყლის თითისტარზედ რთვას და შალების ქსოვას; ასე რომ ხევსურეთში ქალი არ გათხოვდება, თუ ტანისამოსის ჭრა, კერვა და შალების კეთება, ქსოვა არ იცის. ხევსურებს საქებურად მიაჩნიათ სხვა-და-სხვა დარბილებულ ტყავების კეთება, «სილაგის» ამოღება (ДУБЛИТЬ). მშვენივრად ზელენ აგრეთვე ხარის ტყავებს და აკეთებენ ღვედებს და ფეხთ-საცმელს.

ტანსაცმელს ხევსურები სხვა-და-სხვა ფერადა ღებენ, ენდროთი, ფოლიოთი, სანდლიით, ისფრის ხით და სხვ. უფრო გავრცელებულია მუქი აგურის ფერი, ლურჯი და შავი. ტანისამოსზედ სხვა-და-სხვა სახეებია გამოყვანილი, სხვა-და-სხვა ფერ ძაფებით და ღვრინჭილებით, მაგრამ ეს სახეები არ მიემზგავსება არც პირ-უტყვებს, არც მცენარეებს. უფრო ოთხკუთხ, ან სამ-კუთხ სხვა-და-სხვა ფერ საზებად არის გამო-

ყვანილი და შიგა-და-შიგ მძივები და ღვრინჭილები ურე-ვია.

ქალსა თუ კაცს ერთი და იგივე ზეიდგან ჩასაცმელი აქვს, რომელსაც ჰქვიან ჩოხა. ეს ჩასაცმელი უფრო საზედ-ნიეროდა აქვთ შენახული და უბრალო ჩასაცმელს კი «ჯუბას» ეძახიან. ჩოხაც და ჯუბაც ერთმანერთს ჰგვანან და უფრო გულ-გახსნილს პერანგს მიემზგავსებიან, სანამ ჩოხას. პერანგს გული ნაკერი აქვს, საყელო გვერდზედ ამოჭრილი. სხვა ტა-ნისამოსი ხევსურებისა არის შალვარი, ბანდულები *), ჩაფხა-ტები **) და საზამთროდ ტყავები. თავზედ კაცებს ზოგს თუშური ქუდები ხურავთ, ზოგსაც ტყავისა. ქალებს კი თავ-ზედ შალები ახვევიათ და ყელზედაც ჩამოკვანწიალებული აქვთ მძივები, ბევრჯერ ვერცხლის ღილებ-გარეული.

იარაღი ხევსურებისა არის: თოფი, ხანჯალი, ხმალი, დაშ-ნა (სწორე ხმალი), ჯაჭვი, ჩაჩქანი, სამკლავე და ფარი, რომელ-საც განსაცვიფრელად ხმარობენ. ამას გარდა ყველა ხევსურს უეჭველადა აქვს თითზედ და ქამარზედ ჩამოკიდებული რკინის ბეჭედი—,,საცერული,'' რომელსაც ხერხსავით კბილებს უკე-თებენ. ჩხუბის დროს ამ ,,საცერულებით'' აკაწრავენ და ახე-ვენ ერთმანერთს თავ-პირს. ძნელადა ნახავთ ისეთს ხევსურს, რომელსაც პირის-სახე ამ იარაღით დასახიჩრებული არა ჰქონ-დეს. ხევსურები იკეთებენ კიდევ «უძრას» რკინის ბეჭედს, ე. ი. მჭედელი გაიღვიძებს თუ არა, ადგება და ხმა-ამოუღებ-ლივ, პურ-უჭმელმა უნდა გაათავოს ეს ბეჭედი. ხევსურების აზრით, ამ გვარ ბეჭდისა ეშინიან მავნე სულს და ვინც მას

*) ბანდული—ძირებ-დაწნული ფეხთ-საცმელი, მთაში სასიარულოდ.

**) ჩაფხატი—ძირებ-ამოკერილი ფეხთ-საცმელი.

ატარებს, ვერას დააკლებს იგი. ამავე ბეჭდით იღებენ თოფიდამ გაჭედილ ზუმბას. ჩხუბში ხმარობენ კიდევ მათრახებს, რომელნიც ხშირად მგლავის სიმსხონი არიან და ზედა აქვთ დახვეული რკინისა და თითბრის მავთულები სიმძიმისათვის.

იარაღშივეა ჩასათვლელი საპირისწამლე, სასწრაფო და „ჩანთა“ (ტყავის პარკი.) ამ ჩანთაში ინახვენ ტყვიას და ხშირად თამბაქოსა და ბუნუთსაც.

ამითი ვათავებთ ეტნოგრაფიულს ნაწილს რადდეს თხზულებისას და არას ვამბობთ სხვა ნაწილებზედ. რადდეს წიგნში არის ერთი თავი,—მოგზაურობა,—რომელშიაც თითქმის იგივეა გამეორებული, რაც ეტნოგრაფიულს ნაწილშია ნათქვამი. დამატებულია მხოლოდ მცენარეთა აღწერა, მათი ლათინური სახელები და საჩივარი, რომ ხევსურებმა ვერ უშოვეს წმინდა სადგური ჩვენს მოგზაურს. ამავე ნაწილში ამბობს რადდე, რომ ხევსურებმა ცხენების მოთხოვნის დროს, ჩემს ეტიკს რაღაცა უსიამოვნობა მიაყენესო. რა უსიამოვნობა,—რადდე არას ამბობს.

საკვირველია, რა უნდა ყოფილიყო მიზეზი, რომ ხევსურებმა, რომელნიც საზოგადოდ გულ-უხვნი და თავის სტუმრებისთვის თავ-დადებულნი არიან—ამ შემთხვევაში დაივიწყეს თავისი ჩვეულება და სახლში შეშვებაც კი გაუძნელდათ რადდესი, ხალხისგან პატივ-ცემულ «პაპასი» და სხვა ურიადნიკ–ჩაფრებისა?! ამაზედ სტატიის დასაწყისშივე ვთქვით ორიოდ სიტყვა და გამეორებად აღარა ღირს.

ბოლოს გვინდა ცოტა რამ შევნიშნოთ ხევსურების ენაზედ, რომელიც გაგაშტერებთ სიტყვების სიმრავლით და ძველის ქართულის კილოთი. ხევსურეთში თქვენ შეხვდებით ბევრს ისეთს

სიტყვას, რომელიც ჩვენ თითქმის სრულებით დაგვიკარგავს და ბევრი თავის მტვრევა გვინდება მათ მოსაგონებლად.

მე ისიც კი მგონია, რომ ამ ენის შესწავლა ქართულს ლიტერატურას დიდს სარგებლობას მოუტანს და გაანთავისუფლებს სხვა-და-სხვა უცხო სიტყვებისაგან.

ამისათვის ურიგო არ იქნებოდა ჩვენის უმაწვილ კაცობისათვის გასეირნება საზოგადოდ მთებში და განსაკუთრებით ხევსურეთში, მთის ხალხის ცხოვრებისა და ენის შესასწავლებლად.

ბოლოს ვისურვებთ, რომ ჩვენს მოწინავე ხალხში, ნამეტნავად უმაწვილ-კაცობაში გაიღვიძოს ამ გვარ მოგზაურობის სურვილმა. ეს მოგზაურობა ყველაზედ უკედ დაანახვებთ იმათ ხალხის საჭიროებას, ნაკლულევანებას და შეაძლებინებს იმ მხრიდამ მოჰკიდოს ხელი საქმეს, სადაც საჭიროა.

ა. ყაზბეგი.

შინაური მიმოხილვა.

დასაწყისი უარ-მყოფელის მიმართულებისა რუსეთში—მომხრეობა ძველისა და ახალისა—ორი დიდი ბანაკი—„მამები და შვილები“—ევროპის კონსერვატორობა და ლიბერალობა—ორ-კეცი სინჯვა საქმისა—რუსეთში კონსერვატორობა რეტროგრადობად გადიქცა და ლიბერალობა მარტო უარ-ყოფად—პისარევი და მისი ზედ-მოქმედება—რამ წაიტყუა ყმაწვილ-კაცობა—ვით იკვებებიან დღესაც ჩვენებური შინ გამომცხვარი ლიბერალები—Современникъ-ი და ბაზაროვი, ბაზაროვი და პისარევი—რად მოხდა?—ჩვენებურ ლიბერალების უკან ჩამორჩომა,—არ იციან—ჩვენშიაც ორი ბანაკია—ახალი გუნდი ჩვენებურებისა—მათი მიმართულება—სლავიანების მაგალითი—რისთვის უნდა მომზადდეს ჩვენი ყმაწვილ-კაცობა?—ჩვენი პროგრამა—ჩვენი საწყაო რა უნდა იყოს.—თვით-ამორჩეული დეპუტატები და ვენზელები—თბილისის თავად აზნაურთა ბანკის კრება.

ნეტარ-ხსენებული იმპერატორი ალექსანდრე მეორე ავიდა ტახტზედ თუ არა, სულ სხვა, ახალმა სიომ დაუბერა რუსეთს. იმ დრომდე თვალ დახუჭვილმა და ენა დაბმულმა რუსეთმა თვალი აახილა, ენა ამოიდგა. რასაკვირველია, ეს უცებ არ მოხდა და არც ერთის კაცის ნებითა: ეგ მოიტანა ცხოვრებამ, რომელიც თავის დღეში უქმად არ შეჩერდება ხოლმე, ეგ მოიტანა ცხოვრების ნამუშევარმა. ახალმა დრომ თუ თავი რითმე აჩინა, ეგ იმით რომ თავისი-თავი ცოტად თუ ბევრად იცნო და თავის მოთხოვნილებას აჰყვა.

ახლად თვალ-ახილულმა რუსეთმა, რაღა თქმა უნდა, ჯერ

თავის-თავზედ დაიხედა; გაიჩხრიკა თავისის ყოფა-ცხოვრების თირკმელები, შიგნეულობა. ნახა რომ ზოგიერთი მაცხოვრებელი ძარღვი ჩაჰსწყდომია, ჩირქი ჩასდგომია და შეჰგუბებია. შეუდგა მიზეზთა გამოძიებას: რამ იმოქმედა ასე? ნახა რომ მისის სნეულების სათავე თვითონ ცხოვრების წყობაა და აგებულება, ერთხელ და ერთხელ შემოღებული და გაუსვლებლად დამკვიდრებული. უარ-ჰყო იგი წყობა, უარ-ჰყო ყოველივე, რაც კი იმ წყობას შეჰსწყვედა და ხელს უმართავდა. ამ არსებულის უარ-ყოფამ წამოიწია იმ წრიდამ, რომელსაც გონებით მცხოვრებს საზოგადოებას ეძახიან, რომელიც ყოველგან და ყოველთვის ნუგეშია და იმედი ყოვლის ერისა და რომელიც ცხოვრების წარმატების უღლის თავში პირველი ჩადგება ხოლმე. ის საზოგადოება მთელის თავის ძალ-ღონით მიაწყდა ამ უშველებელს საქმეს უარ-ყოფისას და ყოველს მის მოქმედებაში ან წუნი და კიცხვაა დრო გარდასრულის ძველისა, ან მოძღვრება და ნატვრა ნელად აკვირტებულის ახლისა. უკეთესნი წარმომადგენელნი ამ საზოგადოებისა პოეზიაში, მეცნიერებაში, თუ პუბლიცისტობაში სულ ამ დიდის საქმის მიმდევარნი იყვნენ დაუღალავად. მათის მართლა და დაუვიწყარის ღვაწლით მაგ თამამმა უარ-მყოფელმა მიმართულებამ ფეხი კარგად განზედ გაიდგა რუსეთში და ცხოვრების მოედანზედ დაიჭირა ადგილი. ამ ახალ მიმართულების მესვეური იყო სახელოვანი Современникъ-ი.

აზრთა მოძრაობაში, როგორც ყველაფერში ქვეყანაზედ, ერთი მეორეს ადგილს არ უთმობს უომრად, უბრძოლველად. აქაც ასე მოხდა. ცხადიც არის, რატომ. არსებული, ძველი ისე არ გაცუდდება რომ ვისიმე გამოსაჩენი არ იყოს. ეს ერთი. მეორე ისა, რომ ბევრი იმისთანა მოდუნებული და შე-

ლასული კაცია ქვეყანაზედ, რომელიც ისე შეეჩვევა ხოლმე ჭირსა, რომ შეჩვეული ჭირი შეუჩვეველს ლხინს ურჩევნია. მესამე და ყველაზედ უფრო ფესვ-მაგარი კიდევ ის არის, რომ ყოველს არსებულს, ყოველს ძველს თავისი ადგილი უკ-ვე დაუპყრია ადამიანის ცხოვრებაში, უმრავლესობისაგან აღია-რებული, ნებით თუ უნებლიეთ გულ-შეჯერებული და ჟამთა ხნიერობით ბეჭედ-დაკრული და დამტკიცებული. ამ სამთა მი-ზეზთა გამო ძველს, არსებულს მომხრე არ დაელევა. თვი-თონ ახალიც, რომელიც ძველის ადგილას უნდა ჩამოსდგეს, დაბადებისავე უმალ ისე არ მომწიფდება, რომ პირში ჩადების და დალეჭის მეტი სხვა აღარა უნდოდეს-რა. როგორც ძველის ობი, ისე ახალის კვირტი ძნელი დასანახავია. ამისათვის მე-ტად სადი, გამჭრე თვალი უნდა გონებისა.

ამ მიზეზით თითქმის მთელი რუსეთი გაიყო ორ დიდ—ბანაკად: ერთში მოექცნენ ძველის, არსებულის მომხრენი, მეორეში ძველის უარ-მყოფელნი და ახლის მესვეურნი. პირ-ველს ბანაკს დაერქვა „მამების ბანაკი,“ მეორეს—„შვილე-ბისა.“ ეს სწორედ რუსეთში მოგონილი სახელებია და სრუ-ლებით არ უხდება იმ საგანს, რომელიც ევროპაში მოქმედებს კონსერვატორების და ლიბერალების გასარჩევად. „მამობა და შვილობა“ თვალად გასარჩევი საქმეა. ამისთანა გარეგანად სა-ნიშნავმა სახელ-წოდებამ ბევრს წყალ-წყალა ჭკუას გზა და კვა-ლი დაუბნია რუსეთში და რუსეთის ბაძით ჩვენშიაც. ერთის სიბერე და მეორის სიყმაწვილე სამყოფი იყო ზოგიერთა ცრუ-პენტელა კაცისათვის, რომ ერთი ერთს ბანაკში მოექცია და მეორე—მეორეში იმისდა მიუხედავად, თუ რა აზრების მა-ღიარებელნი არიან ან ერთნი და ან მეორენი.

პირველს შეხედვაში კაცს ეგონება—რუსეთის „მამების“

ბანაკი ერთის მხრით და „შვილებისა“ მეორის მხრით, ევროპის კონსერვატორობას და ლიბერალობას მოასწავებსო. ჩვენის ფიქრით, ეგ შეცდომა იქნება. თუ რუსეთის ლიბერალობა, ამ ბოლონდელ ხანებისა მაინც, ჩამოჰგავს ევროპის ლიბერალობას, რუსეთის კონსერვატორობაზედ მაგას ვერ ვიტყვით. რუსეთში ჭეშმარიტი კონსერვატორობა არ არის დღეს აქამომდე.

ყოველგან, სადაც კი ისტორიის ღირსი ერი თავისითა ჰცხოვრებს, ორ ნაირი წყობაა აზრისა და ეგ ორ ნაირი წყობა აზრისა შეადგენს ცხოვრების მდინარეობასა. ერთი ის წყობაა, რომელიც ცხოვრებას უკვე აღმოუჩენია, დაუდგენია და დღეს მოქმედებს, მეორე ის, რასაც დღევანდელი დღე თხოულობს და ჰსაჭიროებს. ამ ორთა წყობათა მოქმედება დაუძინარია და მუდამი. როცა ის, რასაც დღევანდელი დღე თხოულობს, ყველას თუ არა, ბევრს მაინც ძვალსა და რბილში დაუვლის, შესმენილი და გაგებული ექნება, მაშინ ეგ მეორე წყობა იმარჯვებს და ყოველ საქმეთა სათავეში მოექცევა ხოლმე. ახლა ეგ წყობა დაიჭერს პირველს ადგილს ცხოვრებაში. რასაკვირველია, მინამ ეს ასე მოხდება, ცხოვრება მაინც მოქმედებს და ახალს საჭიროებას აჩენს. ამიტომაც ახლად გამარჯვებულს წყობასაც სხვა, ახალი წყობა გამოუჩნდება ხოლმე მოპირ-და-პირედ. ესე მიდის კაცობრიობის ცხოვრება და ამ ნაირ სვლას დასასრული არ აქვს. თვითონ კაცობრიობის ისტორიაც სხვა არ არის-რა გარდა ამ ნაირად ფიქრის გადანაცვლებისა.

პირველის წყობის მომხრეებს ევროპაში კონსერვატორებს ეძახიან, მეორისას—ლიბერალებს. პირველები არიან უკვე დადგენილის მცველნი, მეორენი—ახლის მესვეურნი და-

მდომელნი. თუმცა ერთნი ძველის მცველები არიან და მეორენი ახლის მდომელნი, მაგრამ პირველებს ყველაფერი ძველი არ მოსწონთ და მეორეებს ყველა ახალი არ ენატრებათ. ბევრი იმისთანა ახალია, რომლის მოსაპოებლად ჭეშმარიტი კონსერვატორი სიცოცხლესაც არ დაზოგავს და ბევრი იმისთანა ძველია, რომლის დღეგრძელობისათვის ჭეშმარიტი ლიბერალი თავის საკუთარს დღეს შეიმოკლებს. ირლანდიისათვის ინგლისის ხელიდამ განთავისუფლება ახალი საქმე იქნება, მაგრამ ჭეშმარიტი კონსერვატორი ირლანდიისა თავს დასდებს, ოღონდ ეგ მოიპოვოს. ინგლისის ეგრედ წოდებული „დიდი ხარტია“ ძველი რამ არის, მაგრამ ინგლისის ლიბერალი უსიკვდილოდ არ დასთმობს არც ერთს ასოს იმ ხარტიისას.

ჭეშმარიტი კონსერვატორობა ესარჩლება და იცავს მარტო იმისთანა ძველს, რომელიც, მისის გულ-წრფელის აზრით, ჯერ კიდევ გამოსადეგია და საჭირო ცხოვრებისათვის და თუ ხანდისხან ჰცოდავს რაშიმე ქვეყანას, მარტო იმაში, რომ ზოგჯერ იმისთანა ძველსაც გადეფარება, რომელიც თუმცა გამოსადეგი აღარ არის, მაგრამ უვნებელია, — და ძველის ადგილს არ უთმობს ახალსა, მინამ კარგად გულს არ დააჯერებს, რომ ახალი კეთილს მოიტანს. ჭეშმარიტი ლიბერალობაც უარ-ჰყოფს მარტო იმისთანა ძველს, რომელსაც თავისი დრო და ჟამი მოუჭამია, რომელიც დღეს ხარისად გაჰსდებია ცხოვრებას და წინ-სვლას უშლის. იგი ნდომობს იმ ძველის მაგიერ იმისთანა ახალს, რომელიც ძველზედ უკეთ ხელს მოუმართავს ცხოვრების განკარგებასა და წარმატებას. სადაც ბრალმდებელია, იქ მოვარჩელიც უნდა იყოს. მარტო ამ ორკეცად გასინჯულ საქმეს მოჰსდევს მართალი და ჭეშმარიტი. კა-

ცობრიობას დღეს აქამომდე სხვა გზა არ აღმოუჩენია ჭეშმარიტის და მართლის მოსაპოებლად.

ჩვენ ესა ვსთქვით, იმიტომ-რომ განვჩენოთ სადამდის შეუძლიან, ჩვენის ფიქრით, გაიწვდინოს ხელი ან ძველის მცველმა და ახლის უარ-მყოფელმა, ან ძველის უარ-მყოფელმა და ახლის მდომელმა, რომ ჭეშმარიტს კონსერვატორობას ან ლიბერალობას არ გადაჰსცდეს.

კონსერვატორების უკან და ლიბერალების წინ, მარცხნივ და მარჯვნივ ბევრ-ნაირი სხვა-და-სხვა აზრის ნაკადულებია კიდევ და თუ ჩვენ მარტო ორი წყობა აზრისა მოვიხსენიეთ, ეგ იმიტომ რომ ცხოვრების მდინარეობის შუა წელი მაგ ორ მხარ-და-მხარ მოარულს წყობას აზრისას უჭირავს.

რუსეთში სულ სხვასა ვხედავთ. აქ «მამებმა» ისე გაიწიეს, რომ ყველაფერს ძველს გამოესარჩლენ ავისა და კარგის გაურჩევლად და ყველაფერს ახალს დაუწყეს ძაგება და დევნა; გაქირი ჰქმნეს ამაზედ და წინ ფეხი ვეღარ გადმოაბიჯეს. ამისი მაგალითი «Русскій Вѣстникъ»-ია და «Московскія Вѣдомости», ეგ ორი უპირველესი ფალავანი «მამებისა.» ჯერ გუშინ ლაღადებდა „Московскія Вѣдомостя“, დამნაშავეებს რაღა გასამართლება უნდაო, აიღეთ და ჩამოაღჩეთო და სასაცილოდ იგდებდა ეხლანდელ განსამართლების წესს, რომლის შემოღებისათვის განსვენებული იმპერატორი მადლობით მოიხსენიება ისტორიაში. არც ერთი კონსერვატორი ევროპისა არ იკადრებდა მაგას და ეგრე უსირცხვილოდ არ შეეხებოდა მაგ დიდს და ახალს დაწყობილებას, რომელსაც ახალს განსამართლების წესს ეძახიან. თუ გუშინ ამას კადრულობდენ რუსეთის «მამები», რაღა უნდა ვჰსთქვათ მასზედ, რაც ამ ოცის წლის წინად იქნებოდა მათის წყალობით?

ეგრეთმა წყალ-გაღმა გაბიჯებამ «მამებისამ,» ანუ უკეთ ვჰსთქვათ, გაქირმა გააგულისა „შვილები.“ ამან გააფიცხა, გაამწვავა და გააკაპასა „მამებისა და შვილებ“-შორის ბრძოლა და „შვილების“ ბანაკი იქამდინ მიიყვანა, რომ უარ-აყოფინა არამც თუ მარტო ის, რაც ღირსი იყო უარ-ყოფისა, არამედ ზოგიერთი იმისთანაც, რომლის უარ-ყოფისათვის წამოწითლდება სირცხვილ-მორეული ეხლანდელი ჭეშმარიტი ლიბერალი რუსეთისა. შემდგა „შვილების“ ბანაკიც მარტო უარ-ყოფაზედ და მესვეურობა ახლისა უკან კუთხეში მიაგდო. უკანასკნელი ფალავანი ამ თითქმის ყოვლად უარ-მყოფელის მიმართულებისა იყო მეტად სხარტი და ნიჭიერი მწერალი პისარევი. მისის მეთაურობით ამ გადაჭარბებულმა უარ-ყოფამა იქამდე მიუშვა სადავე რომ უარ-ჰყო თვით პუშკინის მოღვაწეობაცა და მთელს შექსპირს ერთი კაი სიგარა ამჯობინა. ამ მიმზიდველმა, ლამაზად მოუბარმა, მაგრამ ხელსუბუქმა ახალ-გაზრდა მწერალმა ბევრი მოზარდი ყმაწვილი ჩაითრია და ბრმად აიყოლია. პისარევის მიმზიდველს ძალას ვერც ჩვენებურები გადურჩნენ.

ეს ჩათრევა, რასაკვირველია, მარტო პისარევის მიმზიდველობით არ აიხსნება. აქ ყმაწვილის გონების გასატაცებლად უარ-მყოფელის მიმართულების სითამამე და გაბედულობაც იყო. ყმაწვილის გონებას ისე არა მიიზიდავს-რა, როგორც სითამამე, გაბედულობა. სითამამეს, გაბედულობას ბევრი ბრწყინვალე მხარე აქვს და რად უნდა გვიკვირდეს რომ ყმაწვილმა მას მიატანოს, რაც ბრწყინავს. პატარა ბავშვი მაშინვე ხელს გაუწვდის ხოლმე სანთლის ალსა. ჩვენ ამას ვამბობთ მარტო იმ ყმაწვილ-კაცობაზედ, რომელთაც ჯერ გონების თვალი არ უჭრიდათ, რომ მაგ მიმართულების არსებითი ძარღვი ეპოვნათ. არც იმის თქმა გვინდა, რომ უარ-მყოფელს მიმართულებას

კარგი არა მოუტანია-რა. ბუღბუღივით უაზრო გალობას პოეზიისას კრიჭა აუკრა და მადა წაართვა, ავტორიტეტებზედ ბრმად დანდობა საიქიოს გაისტუმრა, ისტორიას, დიდ-კაცების ცუდლუტობის მაგიერ, საგნად ერის ყოფა-ცხოვრება მისცა, ყმა ადამიანად აღიარა და განათავისუფლა.

ჩვენ იმას ვამბობთ, რომ ბოლოს და ბოლოს უფრო პისარევის წყალობით ბევრი რამ მაგ მიმართულებაში ისეთი იყო, რომ ჩალასავით ტკაცა-ტკუცით აპილპილდა და გონება გაუხსნელი ყმაწვილ-კაცობა წაიტყუა, როგორც ფარვანას ცეცხლმა. მეორე ნაწილმა ყმაწვილ-კაცობისამ კი, უფრო გონება გახსნილმა, სრულად შეითვისა ყოველივე კეთილი მაგ მიმართულებისა და ზურგი შეუქცია ტყუილ-უბრალო ფრაზების ტკაცა-ტკუცსა.

ასე თუ ისე, პისარევის უარ-ყოფა დიდ მოდათ შემოვიდა ბრმათათვის. ვისაც ადვილად და მოუმზადებლად კუდსავით ფეხის გამოყოფა უნდოდა ქვეყანაზედ, ეგ მოდა უნდა მიეღო. ამისათვის ოთხიოდე ფრაზა იყო საჭირო. ერთი ის რომ პოეზია და ერთობ ხელოვნება რა ჭკვიანი კაცის საქმეა, ერთი წყვილი წაღა შექსპირს მირჩევნიაო; მეორე—ავტორიტეტები არა მწამსო; მესამე ისტორია ზღაპარიაო და მეოთხე—ქვეყანაზედ მარტო გლეხ-კაცია ადამიანი და თავადი და აზნაური კი არაო. ეს ფრაზები რომ დაგესწავლათ, ლიბერალი იყავით და ლიბერალი. აი სწორედ ამ გვარ ლიბერალობაში ჩაცვივდენ ჩვენებურის ყმაწვილ-კაცობის ბევრი წილი. დღესაც, აბა დააკვირდით ჩვენებურს შინ გამომცხვარს ლიბერალებს, თუ მარტო ამ უთავბოლო ფრაზებით არ იკვებებოდნენ და ქვეყნის სასაცილოდ თავიანთ თავს ლიბერალებად და რადიკალებად არა

ხალოდენ. აბა დააკვირდით, თუ ყველგან საცა გინდა და არ გინდა, სულ ეგ ფრაზები არ წამოსჩხრიონ, იქერად-იქერადს მონძებში გასვეულები.

მინამ სახელოვანი Современникъ-ი თავში ედგა მას, რაც მერე „შვილების" ბანაკად გადიქცა, ძველის უარ-ყოფას დამჯდარი ჭკუა და მეცნიერება წინ მიუძღოდა და ახლის მე-სვეურობა თავ-მინებებული არ იყო. ტურგენიევმა რომ ყოვლის უარ-მყოფელი ბაზაროვი გამოსახა, Современникъ-მა თა-ვის მოძმედ არ მიიღო და ითაკილა, თუმც კი ჭეშმარიტი ლიბერალური მოძრაობა რუსეთში და თვით უარ-ყოფა Сов-ременникъ-ის საქმე იყო და დროშა ლიბერალებისა მას ეჭირა. პისარევმა კი ბაზაროვი გულში ჩაიკრა და თავისიანად მიიჩნია. რად მოხდა ესე? იმიტომ-რომ „Современникъ"-ის უარ-ყოფა კარგისა და ავის გარჩევით იყო და პისარევისა ამას გარდაცილებული და ბაზაროვსავით ავისა და კარგის გაურჩეველი. ამ სახით პისარევმა ჭეშმარიტს ლიბერალობას წინ კი არ გაასწრო, არამედ გვერდზედ გაუხტა, მის მოძღვ-რებას ნასტომი შეეშალა, ფეხი მოუსხლტა და დაეცა. დაძველდა ის ახალიცა და ჩვენს ლიბერალებს ეგ ჯერ არ შეუტყვიათ.

დღეს რუსეთმა ბევრით წინ წამოიწია. თუმცა რუსეთის კონსერვატორობა ევროპის კონსერვატორობამდე ვერ შემ-თავრდა და გადიქცა რეტროგრადობად, მაგრამ ლიბერალობამ კი თავი გაიტანა, თავის გზაზედ დადგა და ბევრი რამ შეი-ძინა. შეიცვალა საუკეთესოდ რუსეთის ლიბერალების აზრი სე-ლოვნებაზედაც, პოეზიაზედაც, ავტორიტეტებზედაც, გლეხსა და თავადზედაც; ყოველს ამაზედ აზრი უფრო ფართოდ გაიშალა და გაიხსნა მეცნიერების ნათელ ქვეშ. ცხოვრების შიგნით და ცხოვრების გარეთ ბევრი საგანი ფეხზედ წამოაყენა,

ბევრი ძველი მიიღო თავის მფარველობის ქვეშ, ბევრი ახალი აჭნეუსხა დასადგენად და ბევრი განსადევნად. მაგრამ რადგანაც ყოველი ეს ჯერ „ჩოტკში“ ჩაგდებული არ არის, ყოველს ამას ჯერ ჯამი არა აქვს გამოყვანილი, რომ მზა-მზარეულად ხელზედ დასხვევის მეტი არა უნდოდეს რა და რადგანაც ჩვენებურს შინ გამომცხვარს ლიბერალებს ღმერთმა იმოდენა ჭკუა არ მიჰსცათ, თვითონ აჭნეუსხონ ის, რაც დღეს რუსეთის ლიბერალების მოძღვრებას შეადგენს, ამიტომაც ჩვენი ტუტილი ლიბერალები დღესაც იმ აზრებში ტრიალებენ, რომელთაც კარგა ხანია თავისი დრო და ჟამი მოიჭამეს, თავისი ჭქმნეს და ჩაი-ლუღლის წყალი დალიეს. ამ სახით ჩვენს ბრმა და ცრუ-პენტელა ლიბერალებს ჭეშმარიტი ლიბერალობა ცხვირ-წინ გაუპარათ და თუ გამოცვლების ნიშნად ჯერ პირი არ დაუღიათ, კაი ეს რა საქმე მოგვსვლიაო, ეგ იმიტომ რომ ჯერ არ შეუტყვიათ რა დღეში არიან ჩაცვივნულები.

თუმცა „მამების და შვილების“ ბრძოლამ რუსეთში, ბრმად აიყოლია ჩვენებური ყმაწვილ-კაცობა და იმ ბრმად აყოლილებმა ეგ ბრძოლა ჩვენშიაც გადმოიტანეს, მაგრამ ჩვენის ყმაწვილ-კაცობის სასახელოდ ესეც უნდა ვსთქვათ, რომ მათგანმა თითო-ოროლამ გამოინაპირა და თავისი შეცდომა მალე იცნო. გამოვიდა და ცალკე გუნდად დადგა ცხოვრების მოედანზედ. მას აქეთ ჩვენშიაც ყმაწვილ-კაცობა ორ-ბანაკად გაიყო: ერთში მოექცნენ ისინი, ვისაც რუსეთის უარ-მყოფელის მიმართულებიდამ ოთხ ზემოხსენებულ ფრაზებ გარდა არა გამოეტანათ რა, მეორეში — ახალის გუნდის მომხრენი. პირველებმა დაისხვიეს ხელზედ რუსეთის „მამა შვილობა“, ენაზედ დაიკრეს ზემოდ მოყვანილი ოთხი ფრაზა და დღეს აქამომდე აწიოწოს იმახიან და იოლად მიდიან. მეორეები კი დააკვირდ-

ენ ჩვენის ქვეყნის ვითარებასა და ნახეს რომ ჩვენ ქვეყანას სულ სხვა ტკივილი აქვს, სულ სხვა ფათერაკი ჰსდევს. ჰსცნეს რომ ჩვენებური დღევანდელი დღე სულ სხვასა თხოულობს, სულ სხვასა ჰღაღადებს და მაშასადამე ჩვენებური ლიბერალობა სულ სხვა რასმეზედ უნდა მიიქცეს მთელის თავისის მალ-ღონითა. და თუ აქაც ბედის წერას ისე არ გადავრჩებოდით, რომ „მამა შვილობა" არ გამართულიყო, ბრძოლის საგნად ის„ სხვა რამე" უნდა ყოფილიყო და „მამებსა და შვილებ"შუა მიჯნად დადებულიყო. ის „სხვა რამე" იყო ჩვენის დაცემულის ვინაობის აღდგენა, ფეხზედ დაყენება და დაცვა ყოველის მოსალოდნელის ფათერაკისაგან. რომ ეგ ფათერაკი მოსალოდნელი იყო და დღესაც თავიდამ არ აგვცდენია,—ყველასათვის ცხადზედ ცხადია.

იმ ახალმა გუნდმა მთელი თავისი ღონე მაგ საგანს მიჰმართა. მაგ ახალმა მიმართულებამ დაიპყრა მთელი ჩვენი ღარიბი ლიტერატურა. „საქართველოს მოამბე, მნათობი, დროება და ბოლოს ივერია" სულ მაგ მიმართულების ბუკსა და ნაღარასა ჰსცემდენ. საუკეთესო წარმომადგენელნი ჩვენის პოეზიისა სულ მაგას გვამღერდენ, მაგას გვიგალობდნენ დღეს აქამომდე. მართალია, ჩვენის „ვინაობის" აღსადგენად მაგ ახალს გუნდს ბევრი არა უქმნია რა, რადგანაც ამისათვის საჭირო მეცნიერებაში და ცოდნაში კარგა ქვეითობდენ. მაგრამ ისიც დიდი საქმეა, რომ მაგ მიმართულებას მიაგნეს და ჩვენს ცხოვრებაში ცოტად თუ ბევრად ფეხი მოაკიდებინეს. ისიც დიდი ამბავი იქნება, თუ ამ გუნდმა ამ საგანზედ მოახედა ჩვენი ალმაცერად მაყურებელი თვალი და რაც მალ-ღონეა, სულ, მაგ საქმეს ზედ მოახვია და შეჰსჭიდა. რაც ვერ ჰქმნეს ამათ, იქმონენ სხვანი, ოღონდ ამ მიმართულებამ თავი დაიჭიროს ჩვენს ცხოვრებაში

ღრმად გაიკეთოს ძირი და იმოქმედოს, ვიდრე საჭიროება მოითხოვს.

ყოველი ჭეშმარიტი ლიბერალი, ჩვენი კაცი, დღესაც მარტო მაგ მიმართულების მიმდევარი უნდა იყოს ჩვენში. ნურავის ნუ ჰგონია, რომ ეგ მიმართულება რადგანაც დიდი ხნისაა, იმიტომ ძველია და რადგანაც ძველია, იმიტომ უვარგისია და სათაკილო ლიბერალებისთვის. დეე ოთხ-ფრანციანმა ლიბერალებმა ეგრე იფიქრონ, ჩვენ კი ამას ვიტყვით, რომ ეგ მიმართულება იქნება ახალი იმ დრომდე, ვინამ ჩვენი ვინაობა თავის შესაფერს და კუთვნილს ადგილს არ დაიჭერს ჩვენს ცხოვრებაში და საზოგადო საქმეთა სათავეში არ მოექცევა. სხვა საგანი ამაზედ უმძიმესი, ამაზედ უსაჭიროესი არა აქვს ახლანდელს საქართველოს შვილს. ყველამ ვისაც რამ შეუძლიან, ამ მიმართულების ქვეშ უნდა მოიყაროს თავი და ერთად ძმურად იმოქმედოს. ყოველივე საქმე, ყოველი საგანი, რაც ჩვენის ცხოვრების მიმავლობაში თავისით თუ სხვისით აღმოჩნდება, სულ ყოველის ფერი ჩვენს ვინაობის საქმეს უნდა შევურჩიოთ, ქვეშ დავუყენოთ. სკოლაა, ბანკია, თუ თეატრი, ყველაფერს სულ მაგისაკენ უნდა მოვუბრუნოთ თავი. ვაყენებთ სადმე კაცს მარშლად, თუ ბანკის გამგებლად, თუ მასწავლებლად, თუ რადმე სხვად მაგ მიმართულების სასწორზედ უნდა ავწონოთ. აი ჭეშმარიტის ლიბერალის საქმე რა არის ჩვენში. ჩვენებური რეტროგრადი ის უნდა იყოს, ვინც ამ ჩვენის დღევანდლის დღის მღაღადებელს ხმას არ გაუგონებს, ყურს მოუყრუებს და არ აჰყვება. გინდათ „მამა“ დაარქვით ამისთანა კაცს, გინდათ „შვილი“, აქ სახელ-წოდება არაფერს შუაშია. ოღონდ ეს კი ვიცოდეთ, რომ მაგისთანა კაცი ჩვენი კაცი არ არის.

სლავიანებმა, რომელთ ვინაობასაც სხვა-და-სხვა მტერი მიუჩინა ისტორიამ, სულ ამ საქმეს მოახმარეს თავისი დრო და მეცადინეობა. ამისათვის თავ-განწირულ კაცებს დღესაც წმინდანებსავით ლოცულობენ და თაყვანსა ჰსცემენ. მათი უკე-თესი წარმომადგენელნი იმით ქადულობენ, იმით ლიბერალო-ბენ, რომ მიგ საქმეს მიჰსდგომიან და მარტო მაგით სულ-დგმულობენ. დღესაც მაგ საქმეს ზედ აკვდებიან და რასაკვირ-ველია, არც მოეშვებიან, ვიდრე თავისას არ გაიტანენ. თა-ვის ვინაობის აღსადგენად და ქვეყნის დასანახავად თავისი წარსული ხელახლადააყენეს საფლავიდამ, გამოჰსჩხრიკეს, მისხლობით ასწონეს, გოჯით გაზომეს ყოველისფერი, რაც ძველად ჰქონდათ, რაც მათს ეროვნებას, მათს ვინაობას, ნა-ციონალობას შეადგენდა და სარჩულად ედვა. გაუცოცხლეს თავიანთ ერს პოეზიის შემწეობით დიდებულნი სახენი ძვე-ლის გმირებისა, ქვეყნისათვის თავ-დადებულებისა, ძველის ქველობისა, ძველის კაცურ-კაცობისა. მოაგონეს, ისტორიის შემწეობით, დავიწყებული სახელოვანნი დღენი წარსულისა, აღადგინეს, გაჰწმინდეს, გაამდიდრეს დედა-ენა, ჟამთა ვითა-რებისაგან გარყვნილი და შელახული. ამ გზით გამოაბრუ-ნეს, გამოაცოცხლეს თითქმის სასიკვდილოდ გადადებული ერი. ერმა თავისი ვინაობა გაიგო, შეიტყო რა ყოფილა, რა არის და რის იმედი უნდა ჰქონდეს, შეიტყო, და ფეხზედ დადგა, ფრთა შეისხა. ამისი მაგალითი სხვათა-შორის ჩეხლები არიან.

აი საგანი და აი გზაც მისდა მისაღწევად. აი რისთვის უნდა მომზადდეს ჩვენი ყმაწვილ-კაცობა, მთელის ევროპის მეცნიერებით და გამოცდილების ფარხმალით შეჭურვილი, აი რა მოედანი უნდა შემოისაზოს თავისის მოქმედებისათვის და რა გზა უნდა ამოირჩიოს. ამისთვის სამყოფი არ არის კაცმა

დაისწავლოს პარიჟის ყავახანაში მოარული ფრაზები და იმითი თავი მოიტანოს. უმაწვილ-კაცობა უნდა მომზადდეს ბეჯითის და ზედ-მიწევნილ ცოდნითა, უნდა, რამდენადაც შესაძლოა, მიჩვეულად შეისწავლოს ევროპიული მეცნიერება, წინ გაიმძღვაროს ევროპის გამოცდილება და ამ თოფ-იარაღით შეუდგეს ჩვენის ქვეყნის საქმეს. უამისოდ, იმ მოედანზედ, რომელიც ჩვენ ზემოდ ვიგულისხმეთ, კაცი ერთს ბიჯსაც რიგიანად და სამკვიდროდ ვერ წასდგამს და იმ საგანს და გზას, რომელიც ჩვენ აღვნიშნეთ, ვერაფერს საბოლოოდ ვერ დააჩნევს. ჩვენის მხრით ამაზედ უკეთესს საგანს, ამაზედ უკეთესს გზას, უკე სხვაგან გამოცდილს და გამოყენებულს სხვას ვერას ვუჩვენებთ ჩვენს საიმედო უმაწვილ-კაცობას. ეს საგანი და ეს გზა სახეში უნდა გვქონდეს სულ მუდამ, ვიდრე ესეთნი დრონი მეფობენ. „ჯერ მაცოცხლეო, მერე მაფიქრებინე როგორ გავმდიდრდეო“ ამბობს ერთი სლავიანი პატრიოტი. ნამდვილად გულ-შემატკივარმა საქართველოს შვილმა ეს სიტყვები უნდა დაიწეროს გულის ფიცარზედ და სხვაზედ არაფერზედ არ წაიტყუოს ჭკუა და ხელი.

ყოველის ჩვენგანის მოქმედების საწყაო, საზოგადო საქმეებში, თუ ლიტერატურაში, მარტო ის უნდა იყოს, თუ ვინ რამდენად ასრულებს და მისდევს ამ ჩვენთვის მიუცილებელს საგანსა და გზას. სხვა საწყაო ტყუილია და ამაო: სხვის ზამი იქნება და არა ჩვენის თავის საჭიროებაზედ გამოჭრილი.

ამ ერთის თვის განმავლობაში ჩვენში თითქმის სხვაზედ არაფერზედ ლაპარაკობდენ, გარდა ჩვენის ესრედ-წოდებულ «დეპუტატებისაგან» კონვოელებისათვის ვენზელების თხოვნისა.

ქუჩაში შეხვედრის დროს ნაცნობები ერთმანერთს მწარეს ღიმილით, ან გაჯავრებულნი ჰკითხავდენ: გაიგე, როგორ შეგვურცხვენივართ ჩვენს დეპუტატებსაო. პოლშელებს უთხოვნიათ ჩვენს ენას სხვა და სხვა უფლება მიანიჭეთ, ჩვენს ქვეყანაშიაც ის ცვლილებანი შემოიღეთ, რომელიც რუსეთს ეღირსა განსვენებულ იმპერატორის ალექსანდრე მეორის მეფობის დროს და ჩვენებს კი კენზელების მეტი არა უთხოვნიათ რაო.

პირველად დოლი ილია ბახტაძემ დასცრა, მას მიჰყვა „დედა-კაცების" და მამაკაცების ხმაც და მთელმა საზოგადოებამ შეჰქნა ყაყანი. ყველა სწუხდა, ყველა ცხარობდა.

მაგრამ აქ არც სამწუხარო და არც გასაცხარებელი არა იყო რა. სამწუხარო და გასაცხარებელი უფრო ის არის რომ ჩვენს საზოგადოებას ან არა სცოდნია რა არის „დეპუტატი", ან არა სცოდნია, როგორ „ვირჩევთ" ჩვენ დეპუტატებს.

დეპუტატი არის საზოგადოებისაგან ამორჩეული პირი, რომელმაც საზოგადო საქმეებში თავის ამომრჩეველთ მაგიერ უნდა მონაწილეობა მიიღოს, და თუ რომელსამე მაღალ პირთან გაგზავნიან, საზოგადოების სურვილი და მოთხოვნილება გამოაცხადოს.

ახლა ეს გვიბრძანეთ: ვინ ამოირჩია ქუთაისის თავად-აზნაურობის დეპუტატები?

— არავინ.

— ვინ ამოირჩია თბილისის თავად-აზნაურობის დეპუტატები?

— არავინ.

ოთხიოდე თუ ხუთიოდ პირნი ერთად შეიკრიბნენ, თავი თვისი თვითვე ამოირჩიეს და გაემგზავრნენ პეტერბურგისკენ. იქ ერთს მათგანს, როგორც ნაცნობს, დაჩაგრულმა

კონვოელებმა სთხოვეს, გვიშუამდგომლეთ, რომ მიცვალებულ ხელმწიფის სახსოვრად ვენზელები ჩვენც დაგვირიგონო, იმასაც იშუამდგომლა და კონვოელებს ვენზელები უწყალობეს.

ეს ან რა ცოდვაა, ან გული რად უნდა მოგვდიოდეს! თუ კი ევროპაში თვით-მპყრობელობა, თვით-მმართველობა და სხვა და სხვა თვით-უფლებები შემოიღეს, ჩვენ რადა ეგრე უკან ჩამოვრჩით რომ ერთის სიტყვის და ერთის დაწესებულების შემოღება ვერ შევიძლოთ. შემოვიღეთ თვით-ამორჩევა და ჩვენმა თვით-ამორჩეულმა დეპუტატებმა თუმცა ბევრი საყვედური მიიღეს, მაგრამ სრულიად უმიზეზოდ.

ხან იმაზედა ვჯავრობთ, ვენზელები რად ითხოვესო, ხან იმაზედ, რატომ იგივე არ ითხოვეს, რაც პოლშელმა დეპუტატებმაო. ერთიც და მეორეც უსაფუძვლო ჯავრობაა.

ჩვენი დეპუტატები თვით-ამორჩეულნი იყვნენ, პოლშელები ამორჩეულნი საზოგადოებისაგან. ჩვენებს უნდა თავის-თავზედ და თავიანთ მეგობრებზედ ეზრუნათ, პოლშელებს— საზოგადოებაზედ; ჩვენებმა თავიანთ ნათესავ, ან მეგობრებ კონვოელებს ვენზელები უთხოვეს, პოლშელებმა ითხოვეს თავიანთ ენის თავის-უფლება და თავის ქვეყნისთვის სხვა და სხვა უფლება. პოლშელ დეპუტატებმა, გაზეთების სიტყვით, თურმე ერთბაშადა სთქვეს, რუსული არ გვესმისო, რადგან იცოდნენ, რომ მათ ზურგს უკან რამდენიმე მილიონი ხალხი ამოჰფარებოდა და ეჭირვებოდა, რომ სასამართლოებში და სასწავლებლებში მათი დედა-ენა შემოეღოთ; ამ აზრით იმათ იკისრეს რუსული ენის უცოდინარობა, თუმცა დარწმუნებული ვართ, ეს ენა იმათ ზოგიერთ ჩვენს „დეპუტატებზედ" უკეთ ეცოდინებოდათ.

ჩვენი „დეპუტატები“ ასე როგორ შეირცხვენდენ თავსა; დარწმუნებული ვართ, რო გკითხათ, ყველა მათგანი იტყოდა, ჩვენ რუსული უფრო კარგად გვესმის, ვიდრე ქართული — ოღონდ, ოღონდ....

ერთის სიტყვით პოლშელს დეპუტატებს უნდა საზოგადოებაზედ ეზრუნათ და იზრუნეს კიდეც. ჩვენებს უნდა ეზრუნათ ან თავიანთ თავზედ, ან თავიანთ მეგობარს-ნათესავებზედ.

კვლავ თუ გვინდა რომ ჩვენებმაც ჩვენთვის იზრუნონ თვით-ამომრჩევს თავი დავანებოთ და საზოგადობრივ ამოვირჩიოთ, ჩვენი სურვილი გამოვუცხადოთ და ისე გავგზავნოთ, სადაც გასაგზავნია; თორემ არ ვიცით, ვინ წავიდა, სად წავიდა, რისთვის წავიდა და ვიძახით კი რატომ ესა და ეს არ ითხოვესო, ერთმანერთს ვეღრიჭებით, ვიცინით, დახე, დახე ჩვენმა დეპუტატებმა, რა სახელი გაითქვეს, როგორ მალე უშოვნეს კონსულებს ვენზელებიო.

ახი არ იქნება რომ „რევიზორის“ გოროდნიჩი გაგვიჩნდეს საიდამე და გვითხრას, — რო იცინით, რას იცინით? თქვენს თავს დასცინითო!

ამისთანა სამწუხარო მოვლენასთან, როგორიც არის თვით-ამორჩეულ დეპუტატების წასვლა პეტერბურღში და მათგან ვენზელების თხოვნა, ჩვენს ცხოვრებაში ხანდისხან მოხდება იმისთანა მოვლენა, რომელიც მანუგეშებელ სხივსავით მოგვეფინება ხოლმე.

აპრილის დასასრულს და მაისის დამდეგს ჩვენს საზოგადოებას ცოტაოდენი სიცოცხლე დაეტყობა ხოლმე. ამ დროს მო-

დის საზოგადო კრება თბილისის და ქუთაისისა ბანკების და სხვა და სხვა ქველ-მოქმედ საზოგადოებისა. ჯერ არ ვიცით, როგორ გაივლის წრეულს ეს კრებები თბილისში, ან ქუთაისში, რა სასიკეთო ნიშნებს შევამჩნევთ ჩვენს ცხოვრებას, ან რა გავითარებას დავატყობთ ამ კრებების შემწეობით.

შემდეგს ნომერში იმედი გვაქვს ვრცელს კორესპონდენციას დავბეჭდავთ ქუთაისის ბანკის კრების თაობაზედ ჩვენს ჟურნალში და სხვა საზოგადო კრებებზედაც მოვილაპარაკებთ, დღეს კი ორიოდ სიტყვა გვინდა ვსთქვათ თბილისის სადგილ-მამულო ბანკის კრებაზედ, რადგან ზოგიერთი მართალა და სასიამოვნო რამ შევნიშნეთ.

ამ კრებამ დაამტკიცა, რომ ჩვენის საზოგადოების წევრნი თვალხუჭუნას აღარ თამაშობენ და რასაც რომელიმე გამგეობა, ან დაწესებულება წარუდგენს, გაურჩევლად აღარ ამტკიცებენ. ვინც «თეთრში» ან «შავში» აგდებს თავის კენჭს, იცის რისთვისაც აგდებს და რაცა სწადიან.

თბილისის თავად-აზნაურთა ბანკს წრეულს ცხრაასი თუმანი ჰქონდა დარჩენილი საზოგადო საჭიროებისათვის. დიდი ლაპარაკი ასტყდა იმის თაობაზედ, რაზედ მოიხმარონ ეს ფული და ხანგრძლივის ბაასის შემდეგ ასე დაარიგეს:

ასი თუმანი შესწირეს ბავშვებისათვის სადგურის გასამართავად მიცვალებულ ხელმწიფის სახელზედ.

ასი თუმანი შესწირეს ქართულ თეატრს, ასი—თელავის ქალების სასწავლებელს და ექვსასი თუმანი თბილისის თავად-აზნაურთა სკოლას.

ზოგიერთნი მწევრნი ბანკისა მეტად ეწინააღმდეგებოდენ თეატრისათვის შეწირვას, თუმცა ბევრნი უმტკიცებდენ, რომ თუ ეს მცირე ფული არ გადასდეთ თეატრისათვის, შეიძლება

ქართული თეატრი დაიშალოს და მოგვესპოს ის ერთად ერთი დაწესებულება, სადაც ჩვენს ენაზედ ვსიამოვნობთ და ზოგჯერ ჭკუასაც ვსწავლობთო. ვინ იყო მტყუანი და ვინ მართალი, აქ ამის გარჩევას არ შევუდგებით; შევნიშნავთ მხოლოდ რომ ამ საგანს ორჯერ უყარეს კენჭი და ორჯერვე თითქმის ერთი და იგივე რიცხვი მოვიდა შავსა და თეთრს ყუთში. მხოლოდ მეორედ ერთის კენჭითა სძლიეს თეატრის მომხრეთ. ეს ცხადად ამტკიცებს ჩვენს აზრს, რომ ეხლა ყოველი მწევრი მნიშვნელობას აძლევს თავის კენჭს და კოჭაობას აღარა თამაშობს. მეორე შესანიშნავი კიდევ ეს იყო, რომ როდესაც საზოგადო კრებამ გადასწყვიტა, შესწიროს თელავის სასწავლებელს ასი თუმანი, თან სურვილი გამოაცხადა, რომ ეს ფული ქართულ ენის სწავლების გასაუმჯობესებლად მოხმარებულ იქმნასო.

ეს გარდაწყვეტილება ღირსშესანიშნავია, როგორც ხმა მთელის საზოგადო კრებისა და ჩვენის აზრით საყურადღებოა თვით სწავლა-განათლების გამგეთათვისაც.

ბოლოს შევნიშნავთ კიდევ რომ ძვირად გვინახავს ჩვენში ესეთი მიუდგომლობა, მიუფერებლობა და პირში თქმა, როგორც ამ კრებაში შევამჩნიეთ. ღმერთმა ჰქნას რომ ქუთაისის კრებასაც ღირსეულად შეესრულებინოს თავისი საქმე და ის ენერგია, სიცხოველე და გამჭრიახობა, რომელსაც იმერლები ხშირად პირად ინტერესებს ახმარებენ, კეთილისა და საზოგადო საქმესთვის მოეხმარებინოთ.

27 აპრილს.

ხელმწიფის მკვლელები

ზოგჯერ მხოლოდ საშინელი უბედურება გაგვაღვიძებს ხოლმე ხანგრძლივის ძილიდამ. ხელმწიფის საშინელმა სიკვდილმა ყველა გააფხიზლა: გაზეთებს ყურს უგდებდა ისიც კი, ვინც აქამდის არ იცოდა, გაზეთი ბოზართმაა თუ ჩიხირთმა. ყველა უნებლიედ კითხულობს, ვინ არიან ეს შეუპოვარნი მკვლელები, რას მოითხოვენ, რას დაეძებენ. რუსეთი ხუთი წლის განმავლობაში ძლიერ აღელვებული იყო სოციალისტურ მოძრაობით და ჩვენ კი მხოლო დღეს მოგვაგონდა ეს მოძრაობა, მხოლოდ ეხლა დავეძებთ იმ საძირკველს, რომელზედაც აშენდა შეუბრალებლობა და შეუპოვრობა რუსის სოციალისტებისა

თითქმის ყველა რუსის გაზეთში დაიბეჭდა პროცესი ხელმწიფის მკვლელებისა და ქართულშიაც იყო მოკლედ აწერილი. უეჭველია, ქართველი მკითხველი იმას გაფაციცებით თვალს ადევნებდა, მაგრამ ათასს წვრილმან მხარეში, გვგონია, ჰკარგავდა უმთავრეს აზრს, იმ დედა-ბოძს, რომელსაც უჭირავს მთელი შენობა. ამას გარდა გვგონია; — ამ უმთავრესს აზრამდე ბევრმა ვერც კი მიაღწია, იმიტომ, რომ პროცესი მეტად გაგრძელდა, სათავეშივე ბევრის წვრილმან ჩვენებით დაიტვირთა და მხოლოდ ბოლოს გამოაშკარავა თავის უდიდესი მნიშვნელობა.

ამიტომაც, მეტი არ იქმნება, დავასახელოთ ამ პროცესიდამ სწორეთ ის ადგილები, რომელთამდეც ან ვერ

მოვიდოდა მკითხველი, ან რომელნიც უნებლიედ დაიკარგნენ იმის გონებაში და შეერივნენ ქუჩაში გაგონილ ჭორს. (აღელვებული საზოგადოება ყოველ დღე ახალ არაკებს იგონებდა, რადგან მართლის გაგება უძნელდებოდა პეტერბურგის სიშორისა და სხვა და სხვა მიზეზების გამო.)

თვალი რომ გადავავლოთ ხელმწიფის მკვლელებს, პირველშივე ერთი რამ გაგვაკვირვებს. ისინი გამოვიდენ ისეთ დასიდამ და იმგვარ საზოგადოებას ეკუთვნოდენ, რომელიც ყოველთვის პატივცემულია.

მაგალითად, კიბალჩიჩი იყო ნამდვილ მეცნიერების ერთგული მსახური და რომელ პოლიციელს უნდა მოსვლოდა აზრად, რომ ეს წმიდა მეცნიერულ შრომას თავს დაანებებს ისეთ საზარელ საქმისათვის, როგორც მეფის მოკვლაა. ერთობ ბევრს დანაშაულობას აწვევენ თავს პოლიციას და ბევრი დარწმუნებულია, პოლიცია რომ შევცვალოთ, ნიჰილისტების ჯოჯოხეთს მოვშორდებითო.

ბევრი ამგვარი შემცდარი აზრი ტრიალებს ჩვენს მკითხველებში და ამიტომ ვისურვეთ აქ მოგვეგროვა პროცესიდამ ბიოგრაფიული ცნობები დამნაშავეებზედ და გამოგვეაშკარავებინა მათი რწმუნებანი.

კიბალჩიჩი, როგორც ყველა იმის ამხანაგები, გარდა ურიის ქალის გელფმანისა, რუსი იყო, მოსკოველ მღვდლის შვილი, ჩერნიგოვის გუბერნიიდამ. პროკურორმა მურავიოვმა შეცთომით სთქვა, იმას გიმნაზიაში კურსი არ შეუსრულებიაო. ადვოკატი გერარდი ამტკიცებს, რომ კიბალჩიჩმა, ძლიერ ახალგაზდამ, ჩვიდმეტის წლისამ, მშვენივრად გაათავა კურსი ნოვგოროდ-სევერსკის გიმნაზიაში და ჯილდოდ მედალი მიიღო. იმავ წელს მოვიდა პეტერბურგს და შევიდა ინჟენერ-

ბის ინსტიტუტში, ორი წლის შემდეგ გადავიდა საქიმიო აკადემიაში, სადაც ბეჯითად სწავლობდა 1875 წლამდე. ამ დროს ის დაიჭირეს და ციხეში ჩასვეს. ციხეში კიბალჩიჩი 2 წელიწადი და 8 თვე იჯდა; სასამართლომ ის თითქმის უბრალოდ იცნო და გადუწყვიტა მხოლოდ ერთის თვით დატუსაღება. ის იყო დაჭერილი შემდეგის საქმის გამო: ზაფხულში დროს ატარებდა თავის ძმასთან, ლიპოვეცკის უეზდში; აქ ის გლეხებს დაუმეგობრდა, სურდა ხალხის გაცნობა და იმისათვის შრომა: გლეხებს დაურიგა მრავალი წიგნი და ამათ რიცხვში «ოთხი ძმის არაკი», მმართებლობის წინააღმდეგი თხზულება. ეს წიგნი როგორღაც ჩაუვარდა ხელში ერთს მღვდელსა და ამან გარდასცა მმართებლობას. კიბალჩიჩმა მალე გაიგო, რომ იმას პეტერბურგში პოლიცია დაეძებს, თითონვე გამოცხადდა პოლიციაში, და იქ დაიჭირეს. პოლიციამ გასჩხრიკა იმის სახლი და იპოვა იქ მთელი შეკრული ტომარა აღკრძალულ წიგნებით სავსე. ამ საქმეში, როგორც ზემოდა ვთქვი, თითქმის გაამართლეს. კიბალჩიჩი ამბობდა: ერთმა ნაცნობმა მომიტანა ეს ტომარა და არ ვიცოდი კი შიგ რა იყოო; რომ მცოდნოდა, ტომრის დაუმალავად პოლიციაში რად წავიდოდიო! 1878 წ. ზაფხულს, ის გამოვიდა სატუსაღოდამ და არზა მისცა საქიმიო აკადემიაში, ხელმეორედ მიმიღეთო, მაგრამ ამ დროს პეტერბურგში მოჰკლეს ჟანდარმების უფროსი, გენერალ ადიუტანტი მეზენცოვი და ყველა საეჭვო ახალგაზდა კაცებს პოლიცია ისტუმრებდა პეტერბურგიდამ, უსამართლოდ (безъ суда). კიბალჩიჩი იძულებული იყო გამოეცვალა თავის სახელი და გვარი, რომ პეტერბურგში დარჩენილიყო სასწავლებლად. ამ დროს ის, გაჯავრებული და დევნილი მართებლობისაგან, მიუდგა რევოლიუციურ პარტიას;

გაიცნო კვიატკოვსკი, რომელიც შარშან ჩამოახრჩეს, როგორც დამნაშავე ცელმწიფის სასახლის აფეთქებაში, და შეუდგა ასაფეთქ საგნების შესწავლას. გადიკითხა ამ საგნების შესახებ თხზულებები ფრანცუზულ, ნემეცურ, ინგლისურ და რუსულ ენებზე. საჭირო რჩევებს აძლევდა თავის ამხანაგებს ყოველგან, სადაც კი სდევნიდენ განსვენებულ ხელმწიფეს: ოდესაში, ალექსანდროვსკში, პეტერბურგში. კიბალჩიჩმა გამოიგონა ისეთი, თეფშის მსგავსი იარაღი, რომელიც როგორც უნდა დაეცეს მირს, იფეთქავს და მსწრაფლად ჰკლავს ადამიანს. მაგრამ კიბალჩიჩი მარტო არა შრომობდა; იმას ეხმარებოდენ ორნი სხვანი, რომელნიც დღემდის არ არიან დაჭერილნი. იმან მარტომ შეადგინა თავის უკანასკნელ ტუ-საღობის დროს ჰაერში საფრენ ჰაეროსტატის ახალი პროექტი.

კიბალჩიჩი თავის რევოლიუციურ მოქმედებაზე სასამართლოში ლაპარაკობდა შემდეგს: 1874 და 1875 წელს ჩვენს დასს სურდა გამოთხოვებოდა იმ საზოგადოებას, რომელშიაც აღიზარდა და ხალხს შეერთებიყო. ჩემს დატუსაღებას რომ არ დაემალა, მეც გავერევოდი დაბალ ხალხს და ეხლაც იქ ვიქნებოდი. მე მსურდა, ამემაღლებინა ზნეობა და გამეხსნა გონება გლეხკაცებისა, მსურდა, რომ ხალხის მშური გრძნობა მიმწვდარიყო სოციალისტურ გრძნობასთან და ჩვეულებასთან. თუ რომ მართებლობას არ დაემალა ეს ჩვენი განზრახულობა, ეხლაც აღარც ამდენი აღელვება იქნებოდა და არც სისხლი დაიღვრებოდა; არ დაგვბრალდებოდა ეხლა ჩვენ ხელმწიფის მოკვლა. ჩვენ დღემდის მუშებსა და გლეხებს შორის ვიქნებოდით. იმ გამჭრიახობას, რომელიც მომინდა ასაფეთქ იარაღების მოსაგონებლად მიწის უკეთესს შემუშავებას, სამეურნეო იარაღების გაუმჯობესობას მოვახმარებდით.

კიბალჩიჩის გარდა ერთი უმთავრესი დამნაშავეთაგანი იყო სიმფეროპელ აზნაურის პეროვსკის ქალი, კარგის ოჯახის შვილი, შინ გაზდილი.

იმან თექვსმეტის წლისამ გაათავა სწავლა უმაღლეს კურსებში, დაანება თავი მშობლების სახლს და წავიდა მასწავლებლად, იქ ცდილობდა შეესწავლა ხალხის ცხოვრება და ამ ცოდნით დაიარაღებული შესდგომიყო იმის ეკონომიურ ყოფის გაუმჯობესობას.

მინდოდა ხალხი გამეღვიძებინაო,—ამბობდა პეროვსკის ქალი თავის ჩვენებაში,—მაგრამ მართებლობამ გამოგვიცხადა ომი და ჩვენც რევოლიუციის მოხდენა განვიზრახეთ. დაუღალავად ვსდევნიდით განსვენებულ ხელმწიფე იმპერატორს, რადგან დარწმუნებული ვიყავით, რომ ის არ შესცვლის თავის მტრობას ჩვენთან და თავის პოლიტიკას.

პეროვსკის ქალი რამდენჯერმე იყო გარეული პოლიტიკურ საქმეებში და ყოველთვის ამართლებდენ; უკანასკნელად გაამართლეს იგი 1878 წ., მაგრამ პოლიციამ უსამართლოდ გაგზავნა ოლონეცკის გუბერნიაში. პეროვსკის ქალი გზიდამ გამოიქცა, მაგრამ შინ ველარ დაბრუნდა, ველარ დაუბრუნდა იმ წყნარ და მშვიდობიან შრომას, რომელსაც შესჩვევოდა თავის მასწავლებლობისა და «წითელ ჯვრის» საზოგადოებაში მუშაობის დროს. პეროვსკის ქალმა გამოიცვალა სახელი და გვარი და ემალებოდა პოლიციას. ამ მდგომარეობაში ის მიემხრო რევოლიუციურ პარტიას.

1879 წელს ეხმარებოდა ჴარტმანს, როცა ეს მოსკოვთან ახლო მუშაობდა ხელმწიფე იმპერატორის მატარებელის ასაფეთქად რკინის გზაზედ. ეს საქმე ვერ მოუხდათ და სუხორუკოვები (ასე ერქვათ მაშინ, ტყუილ პასპორტის ძალით,

ჭარტმანს და პეროვსკის ქალს) გაიქცნენ, ჭარტმანი წავიდა საზღვარ გარედ, პეროვსკის ქალი დარჩა რუსეთში, ის შარშან ზაფხულს, ვოინოვას სახელობით, მოვიდა პეტერბურგს და ეძებდა ღონისძიებას ხელმწიფის მოსაკვლელად. თვალს ადევნებდა ხშირ-ხშირად სასახლეს და ცდილობდა შეეტყო, როდის გამობრძანდებოდა ხოლმე ხელმწიფე თავის სასახლიდამ. როცა ამ საქმის თავი, ჟელიაბოვი, პოლიციამ დაიჭირა 27 თებერვალს, იმის მაგიერობა იკისრა პეროვსკის ქალმა; იმან დაარიგა ასათფეთქ იარაღის მომზადება, თითონ თავის ხელით მოუტანა ეს იარაღები მკვლელებს, გზებზე დააყენა ისინი, ანიშნა ვის როდის რა ემოქმედნა, და მხოლოდ მაშინ დაბრუნდა შინ, როცა შორი-ახლოდამ ნახა თავის პლანის შესრულება.

მაგრამ იმ საშინელ დანაშაულობის სული და გული, რომელზედაც ვლაპარაკობთ, იყო ყველაზე მეტად ანდრია ჟელიაბოვი. ეს უბრალო გლეხის შვილი სწავლობდა ჯერ გიმნაზიაში, და მერე უნივერსიტეტში. როცა ის იყო მესამე კურსზე იურიდიკულ ფაკულტეტისა, გამორიცხეს უნივერსიტეტიდამ ერთის წლით, რადგან გამოესარჩლა ერთს სტუდენტს, რომელიც პროფესორმა აუდიტორიიდამ დაითხოვა, რატომ ყურს არ მიგდებო. ამ დათხოვნამ აღელვა მთელი სტუდენტობა, უნივერსიტეტი სამის კვირით დაკეტილი იყო, სამართალში მისცეს ბევრი სტუდენტი, და საქმე გადაწყდა ორის სტუდენტის გამორიცხვით; ერთი ამ ორთაგანი იყო ჟელიაბოვი. ჟელიაბოვს და იმის ამხანაგს ნება მიეცათ ერთის წლის შემდეგ დაბრუნებულიყვნენ ოდესაში და შესულიყვნენ უნივერსიტეტში.

ერთის წლის შემდეგ ორნივ დაბრუნდენ, მაგრამ უნივერსიტეტში აღარ მიიღეს, მიზეზის აუხსნელად. იმდროინდელ ოდესის სტუდენტებს ბერჯერ გვინახავს ყრილობაში ეს ცოცხალი ყმაწვილი კაცი და ყველანი დარწმუნებული ვიყავით, რომ ეს გაათავებს კურსს უნივერსიტეტში და თავის გამჭრიახობას, მჭევრმეტყველობას და ენერგიას მოიხმარს, როგორც ნიჭიერი ადვოკატი, ან სახალხო ტრიბუნი. ბედი სხვაფრივ დატრიალდა. ჟელიაბოვმა ვერ შეასრულა კურსი უნივერსიტეტში და ის ამ დღეებში ჩამოაღრჩეს, როგორც საშინელი დამნაშავე. იმან დაივიწყა თავის ახალგაზდა ცოლი, თავისი შვილები და გულით და სულით შეუდგა სოციალისტურ პარტიას. ის როგორც იმის ამხანაგები, დარწმუნებული იყო, რომ ხალხის უმთავრესი სენი მდგომარეობს სიღარიბეში. შვიდის წლის განმავლობაში სცხოვრებდა დაბალ ხალხში; მაგრამ იმიტომ კი არა, რომ აეღელვოს მართებლობის წინააღმდეგ. არა, პოლიტიკურ საგნებს ის მაშინ არ ეხებოდა, იმას ჰქონდა მხედველობაში მხოლოდ ხალხის ეკონომიური და საზოგადობრივი მდგომარეობა. მაგრამ დაუსჯელად არ დარჩა ამისათვის ჟელიაბოვი. ის ჩასვა პოლიციამ ციხეში და უბრალო კაცი ციხეში გახდა ნამდვილ რევოლიუციონერად, იმ კაცად, რომელმაც განიზრახა მართებლობის დამხობა. ჟელიაბოვმა ასაფეთქი მაშინა ჩასდო ალექსანდროვსკში რკინის გზაზე, უნდა აეფეთქა იმპერატორის მატარებელი, მაგრამ ეს განზრახვა ვერ მოუხდა, ასაფეთქი იარაღი სუსტად იყო მოწყობილი. შარშან ენკენისთვეში მოვიდა პეტერბურღს და აქ აღმასრულებელ კომიტეტის თხოვნით ყველაფერი მოამზადა პირველ მარტის ამბის მოსახდენად. ჟელიაბოვი იყო გამრიგებელი ამ საქმისა, თუმცა რამდენიმე დღის წინად დაიჭირეს.

რისაკოვი, რომელმაც პირველი ასაფეთქი იარაღი ესროლა ხელმწიფის კარეტას, იყო 19 წლის სტუდენტი სამთო ინსტიტუტისა და ჟელიაბოვის შეგირდი. ეს უმაწვილობიდამვე შეჩვეული იყო თურმე სინიდისიან, ჭკვიანურ შრომას, ძალიან მეცადინეობდა და ეს მეცადინეობავე გამოიჩინა ამ საზარელ საქმეშიაც.

დანარჩენი დამნაშავეები, გელფმანის ქალი და ტიმოთე მიხაილოვი იყვნენ უბრალო ამსრულებლები სხვა რევოლიუციონერების პლანისა.

ხუთი დამნაშავე 3 აპრილს ჩამოახრჩეს პეტერბურგში სემიონოვის მოედანზედ. მეექვსის, გელფმანის ქალის, მოკვლა გადიდო იმ დრომდე, ვიდრე ორსულობისაგან განთავისუფლდება. იმ შთაბეჭდილებას, რომელიც მოახდინა ჩვენზე ამ საქმის გარჩევამ სასამართლოში, გამოვთქვავთ «იურიდიკულ მიმოხილვის» სიტყვებით: «ჩვენც სხვებსავით გვაწუხებს და გვაჯავრებს პირველის მარტის საქმე. მაგრამ ამ გრძნობამ არ უნდა დაგვაბრმავოს, უნდა ცხადად წარმოვიდგინოთ, რა იქნებოდა, რომ რკინის ხასიათი ჟელიაბოვისა, ენერგია პეროვსკის ქალისა, საკვირველი გამჭრიახობა კიბალჩიჩისა და თვით ჭაბუკური თავგანწირვა რისაკოვისა სხვა უკეთეს გზაზე დამდგარიყო. ეხლა ჩვენი პირველი ვალია დავფიქრდეთ ამაზე. განა არ გვესმის, რომ ჩვენს ახალგაზდობას გარდა კანცელიარიის (ჩვენ დავუმატებთ: და კაჭრობისა) სხვა ასპარეზი არა აქვს თავის ძალის გამოსაჩენად. ჩვენი სკოლა ცუდად არის მოწყობილი, საზოგადოებისათვის სამსახური ჯერ შეუძლებელია, და ყმაწვილ-კაცობამ არ იცის რაზედ მოიხმაროს თავისი ძალა: ბუნების კანონით ძალა რამეს უნდა მოხმარდეს. დაგუბებული მდინარე უეცრად გადმოიჩქრიალებს, გამოვა თავის

ნაპირებიდამ და აღელვებული დაამსხვრევს, რაც კი გზაზე დახვდება.

მივცეთ წყნარი მდინარეობა ამ მოთხოვნილებას, გონივრულად დავაკმაყოფილოთ იგი და ამით მთლად დავამხობთ ეხლანდელ მოუსვენრობას და ნიჰილისტურ რევოლიუციას.

ფ.

განცხადება.

თბილისში შესდგა კომისია, რომელმაც უნდა ითავოს გამართვა ამავე ქალაქში სადგურისა ობოლის ბავშვებისათვის განსვენებულ ხელმწიფის ალექსანდრე მეორის სახელით.

კომისიას იმედი აქვს, რომ მოიპოვებს თანაგრძნობას ყოველთა კავკასიის მცხოვრებთა, რადგან ამოდენა ქალაქში დღემდის არ არსებობს თითქმის იმისთანა სადგური, სადაც ობოლისა და თავ-მინებებულ ბავშვებს შეეძლოთ თავის შეფარება.

ამ ფრიად სასარგებლო საქმეს კიდეც ამოუჩინეს თანაგრძნობა მრავალმა კერძო პირმა და დაწესებულებამ, აქაურმა გაზეთებმა ყველამ გამოაცხადა ხელის-მოწერა და იმედი გვაქვს რომ ჩვენი მკითხველებიც მიიღებენ მონაწილეობას ამისთანა კეთილს საქმეში.

ხელის-მოწერა სადგურის გასამართავად მიიღება სხვათა-შორის «დროება-ივერიის» კანტორაში, გალავინის პროსპექტზედ, თ. ივ. მუხრანსკის სახლებში, კლუბის ქვემოდ.

ი 383
1881

ხელის-მოწერა «დროება-ივერიაზედ» მიიღება:

თბილისში, «დროება-ივერიის» რედაქციაში, (გოლოვინის პროსპექტზედ, თ. ივ. კ. მუხრანსკის სახლებში, კლუბის ქვემოდ).

ქუთაისში: «დროება-ივერიის» აგენტთან ი. ჭყონიასთან (სილაზედ, მირიან ჭყონიას სახლში.)

ქალაქს გარეშე მცხოვრებთ ჟურნალ-გაზეთი ამ ადრესით უნდა დაიბარონ:

Въ Тифлисъ. Въ Редакцію Дроэба-Иверіи.

ფასი:

«ივერია» ექვსის თვით («დროებასთან» ერთად)— 8 მან.
«ივერია» ექვსის თვით ცალკე — — — — — 4 მან.
«ივერია» ერთის წლით— — — — — — — 7 მან.

ხელის-მომწერთ ფული ჟურნალ-გაზეთის დაბარებისათანავე უნდა გამოგზავნონ რედაქციაში.

ვისაც ჟურნალი თავის დროზედ არ მიუვიდეს, უმორჩილესად ვთხოვთ მალე გვაცნობოს რედაქციაში.

რედაქტორები ილ. ჭავჭავაძე და ს. მესხი.